

Turystyka i rekreacja w przestrzeni miast i regionów

Studia Periegetica No. 2(12)/2014

Tourism and Recreation of Cities and Regions

volume editor

Maria Zamelska

The Poznan School of Banking Press

Poznań 2014

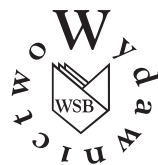
Studia Periegetica nr 2(12)/2014

Turystyka i rekreacja w przestrzeni miast i regionów

redaktor naukowy

Maria Zamelska

Wydawnictwo
Wyższej Szkoły Bankowej w Poznaniu

Poznań 2014

Komitet wydawniczy / Editorial Board

Przewodniczący / Chair: *prof. dr hab. Józef Orczyk*

Członkowie / Members: *dr hab. Władysław Balicki, dr Piotr Dawidziak, dr hab. Marek Dylewski, dr hab. Sławomir Jankiewicz, Grażyna Krasowska-Walczak* (dyrektor Wydawnictwa WSB w Poznaniu / Director of the Poznan School of Banking Press), *dr Alicja Kaiser, dr hab. inż. Tadeusz Leczykiewicz, dr hab. Magdalena Majchrzak, Andrzej Malecki* (sekretarz / Secretary), *dr hab. Ilona Romiszewska, prof. dr hab. Janusz Sawczuk, prof. dr hab. Stanisław Wykrętowicz, dr Maria Zamelska*

Rada naukowa / Scientific Advisory Board

dr hab. Stefan Bosiacki (Polska), *prof. dr hab. Wanda M. Gaczek* (Polska), *dr hab. Zygmunt Kruczek* (Polska), *dr hab. Ryszard Asienkiewicz* (Polska), *Assoc. Prof. Miroslava Pridalova, PhD* (Czechy), *dr hab. Ewa Szczepanowska* (Polska), *dr hab. Agata Wiza* (Polska)

Czasopismo umieszczone na liście „B” MNiSW i w bazie BazEkon.

Czasopismo recenzowane według standardów Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego.

Lista recenzentów na stronie www.wydawnictwo.wsb.poznan.pl

oraz w ostatnim numerze czasopisma z danego roku.

Journal placed in the “B” list of the Ministry of Science and Higher Education and in the BazEkon database.

Journal reviewed in compliance with the standards set forth by the Ministry of Science and Higher Education.

A list of referees is available at www.wydawnictwo.wsb.poznan.pl

and published in the last issue of the Journal each year.

Procedura recenzowania / Review procedure

www.wydawnictwo.wsb.pl/informacje-dla-recenzentow

Redaktor naczelny czasopisma / Editor-in-chief

dr hab. Arnold Bernaciak

Zastępca redaktora naczelnego

dr Maria Zamelska

Sekretarz redakcji

dr Alicja Kaiser

Redaktor naukowy (tematyczny) / Scientific (Theme) editor

dr Maria Zamelska

Redaktor statystyczny / Statistical editor

dr hab. Maria Chromińska

Weryfikacja tekstów w języku angielskim / Texts in English revised by

Victoria Szyrka (native speaker)

Redaktor prowadzący / Text editor

Elżbieta Turzyńska

Redakcja, skład i łamanie / Copyedited and typeset by

Adriana Staniszevska

Projekt okładki / Cover design by

Martyna Dawidziak

Publikacja finansowana przez Wyższą Szkołę Bankową w Poznaniu

Publication financed by the Poznan School of Banking

Wersja pierwotna – publikacja drukowana / Source version – print publication

Nakład: 150 egz. / Circulation: 150 copies

© Copyright by Wyższa Szkoła Bankowa w Poznaniu, 2014

ISSN 1897-9262

Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bankowej w Poznaniu

al. Niepodległości 2, 61-874 Poznań, tel. 61 655 33 99, 61 655 32 48

e-mail: wydawnictwo@wsb.poznan.pl, dzialhandlowy@wsb.poznan.pl, www.wydawnictwo.wsb.poznan.pl

Druk i oprawa / Printed and bound by Zakład Poligraficzny Moś i Łuczak, Poznań

Spis treści

Wstęp (<i>Maria Zamelska, Arnold Bernaciak</i>)	9
Anna Bernaciak	
Percepcja przestrzeni miejskiej – uczestnicy procesu i ich rola w przestrzeni	13
Anna Urbaniak, Bartosz Mazur	
Profil turysty odwiedzającego Zakopane i Tatrzański Park Narodowy	25
Monika Bęczkowska	
Inteligentne specjalizacje w turystyce polskich regionów	37
Stanisław Bronowicki, Małgorzata Krych	
Poziom zainteresowania Wielkopolskim Szlakiem Wiatracznym i prognoza jego rozwoju ..	51
Zuzanna Król, Beata Kaczor	
Turystyka poprzemysłowa na obszarach miejskich na przykładzie miasta Bytomia	71
Mateusz Rogowski	
Produkty geoturystyczne Sudetów jako unikatowa oferta regionu	93
Olga Smoleńska	
Uwarunkowania oferty gospodarstw agroturystycznych Wielkopolski w zakresie bazy noclegowej i przestrzeni rekreacyjnej	109
Agata Basińska-Zych	
Samorząd lokalny jako podmiot kreujący warunki dla rozwoju przedsiębiorczości w opinii przedstawicieli branży turystyczno-rekreacyjnej w województwie wielkopolskim ..	125
Arnold Bernaciak, Paulina Mudrak	
Czynniki warunkujące popyt na świadczenia rekreacyjne ekosystemów jeziornych miasta Gniezna	151
Jarosław Nadobnik, Wioletta Łubkowska	
Wykorzystanie nowoczesnych technologii w wybranych grach i zabawach rekreacyjnych ...	165
Recenzenci „Studia Periegetica” nr 11-12, 2014	175
Wymogi edytorskie Wydawnictwa WSB w Poznaniu dla autorów	177

Contents

Introduction (<i>Maria Zamelska, Arnold Bernaciak</i>)	9
Anna Bernaciak	
The perception of urban space – participants in the process and their role in the space	13
Anna Urbaniak, Bartosz Mazur	
The profile of tourist visiting Zakopane and Tatra National Park	25
Monika Bęczkowska	
Smart specialization in the tourism of Polish regions	37
Stanisław Bronowicki, Małgorzata Krych	
The level of interest in the Wielkopolska Windmill Trail and its development forecast.....	51
Zuzanna Król, Beata Kaczor	
Industrial tourism and heritage in urban areas using the example of Bytom city.....	71
Mateusz Rogowski	
Geotourist products of the Sudetes Mountains as unique offers of the international region	93
Olga Smoleńska	
Factors of the development of agrotourism farms in the Wielkopolska region in terms of accommodation and recreational space	109
Agata Basińska-Zych	
Local government as an entity supporting the development of entrepreneurship in the opinion of the representatives of the tourist and leisure industry in the Wielkopolska Province	125
Arnold Bernaciak, Paulina Mudrak	
Factors determining the demand for recreation services in the lake ecosystems of Gniezno	151
Jarosław Nadobnik, Wioletta Łubkowska	
The use of modern technology in selected recreational games and activities	165
Reviewers of “Studia Periegetica” issues 11-12, 2014.....	175
The WSB Press Instructions for Authors Submitting Their Contributions	177

Wstęp

William H. Whyte w swojej książce *Rediscovering the City Center* stwierdził, że „trudno jest współcześnie zaprojektować przestrzeń miejską tak nieudolnie, aby ludzie z niej nie korzystali, a jednak wiele takich przestrzeni funkcjonuje”. W dobie rosnącego znaczenia miast stwierdzenie to nabiera istotnego znaczenia. Co bowiem powoduje, że ludzie są zainteresowani daną przestrzenią? Jakie jej elementy są dla nich ważne? Jakie czynniki decydują o tym, że chcą spędzać w niej swój wolny czas? Między innymi te pytania stały się punktem wyjścia do sformułowania tematu niniejszego zeszytu. Tom pt. *Turystyka i rekreacja w przestrzeni miast i regionów* prezentuje opracowania dotyczące zagadnień miejskich i regionalnych w kontekście oceny ich potencjału i sposobów jego wykorzystania. Porusza także problematykę atrakcyjności, unikalności oraz wykorzystania nowatorskich rozwiązań w kształtowaniu oferty turystycznej. Elementy te wydają się mieć kluczowe znaczenie dla odbiorców. Sam potencjał nie jest jednak wystarczający, by zapewnić sukces danego obszaru. Dopiero jego skuteczne wykorzystanie i promocja, a coraz częściej także wyjątkowe i niepowtarzalne elementy dodane przesądzają o konkurencyjności oferty. Coraz więcej jest odbiorców ukierunkowanych na konkretny, często niszowy produkt turystyczny, oczekujących dodatkowych atrakcji, nietypowych sposobów prezentacji czy alternatywnych form aktywności. Celem zeszytu jest przedstawienie konkretnych elementów oferty i aktywności turystycznej w przestrzeni wybranych miast i regionów Polski.

Punktem wyjścia do rozważań jest zaprezentowana przez Annę Bernaciak kwestia postrzegania otoczenia przez odbiorców. W artykule pt. *Percepcja przestrzeni miejskiej – uczestnicy procesu i ich rola w przestrzeni* autorka przedstawiła najważniejsze zagadnienia związane z postrzeganiem i waloryzacją przestrzeni miejskiej przez różne grupy jej użytkowników. Opierając się na biologicznych podstawach procesu postrzegania oraz towarzyszących im procesach psychicznych, zaprezentowała model procesu waloryzacji przestrzeni. Dodatkowo do-

konała charakterystyki najważniejszych grup uczestników procesu postrzegania i kształtowania przestrzeni miejskiej oraz ich ról w przestrzeni.

Koncentracja na odbiorcach przestrzeni jest także osią opracowania Anny Urbaniak i Bartosza Mazura pt. *Profil turysty odwiedzającego Zakopane i Tatrzański Park Narodowy*. Przeprowadzone przez nich badania miały na celu określenie profilu turystów odwiedzających te miejsca. Odnosiły się zarówno do motywacji i preferencji, jak i praktycznych aspektów wypoczynku związanych z konsumpcją, wydatkami czy zakwaterowaniem.

Artykułem wprowadzającym w tematykę regionalną jest opracowanie Moniki Bęczkowskiej noszące tytuł *Inteligentne specjalizacje w turystyce polskich regionów*. Autorka formułuje w nim tezę, iż inteligentną specjalizacją w regionach o szczególnych walorach krajobrazowych i przyrodniczych jest turystyka. Jej potwierdzenie znajduje w toku analizy dokumentów strategicznych poszczególnych regionów oraz krajowych inteligentnych specjalizacji.

Przykłady wykorzystania turystycznego potencjału regionów przedstawili w swoich artykułach Stanisław Bronowicki i Małgorzata Krych, Zuzanna Król i Beata Kaczor, Mateusz Rogowski oraz Olga Smoleńska. Pierwsi z nich przygotowali opracowanie pt. *Poziom zainteresowania Wielkopolskim Szlakiem Wiatracznym i prognoza jego rozwoju*. Prezentują w nim coraz bardziej popularną turystykę industrialną, w której głównym celem aktywności jest poznawanie obiektów poprzemysłowych i techniki. Odnoszą się w nim do wyników badań w zakresie poziomu wiedzy losowo wybranej grupy mieszkańców aglomeracji poznańskiej na temat Wielkopolskiego Szlaku Wiatracznego, co pozwala na ustalenie stopnia ich zainteresowania zabytkowymi wiatrakami, a w efekcie prognozę jego rozwoju.

Podobnie Zuzanna Król i Beata Kaczor w artykule pt. *Turystyka poprzemysłowa na obszarach miejskich na przykładzie miasta Bytomia* wskazują, że turystyka industrialna może stać się czynnikiem aktywizującym obszary przekształcone, silnie zurbanizowane, proponując nowe niebanalne formy spędzania czasu wolnego. Autorki ukazały istniejący potencjał górniczego Bytomia, który jeszcze nie znajduje odzwierciedlenia w ofercie turystyczno-rekreacyjnej miasta. Przeprowadzone badania umożliwiły poznanie uwarunkowań, problemów i złożoności funkcjonowania obszarów poprzemysłowych oraz uchwycenie zjawisk charakterystycznych dla tego miasta.

Kolejny artykuł z tej grupy pt. *Produkty geoturystyczne Sudetów jako unikatowa oferta regionu* został przygotowany przez Mateusza Rogowskiego. Odnosi się również do stosunkowo nowego obszaru aktywności turystycznej, jakim jest geoturystyka, skoncentrowana wokół zaprezentowanych w atrakcyjnej formie zagadnień geologicznych i geomorfologicznych. Na przykładzie Sudetów autor przedstawia zestawienie rzeczywistych i potencjalnych produktów geoturystycznych, mogących stanowić unikalną, specyficzną ofertę tego regionu.

Opracowanie pt. *Uwarunkowania oferty gospodarstw agroturystycznych Wielkopolski w zakresie bazy noclegowej i przestrzeni rekreacyjnej* przygotowała Olga Smoleńska. Ma ono charakter empiryczny i stawia sobie za cel przede wszystkim pogłębioną analizę uwarunkowań rozwoju i funkcji agroturystycznej w Wielkopolsce. Autorka przedstawia analizę struktury ilościowej i rozmieszczenia gospodarstw w województwie, jak również analizuje przydatność warunków środowiskowych i społecznych do rozwoju agroturystyki. W efekcie formułuje wnioski odnośnie do perspektyw rozwoju tej gałęzi na terenie regionu wielkopolskiego.

Zagadnienie roli samorządu lokalnego w rozwoju turystyki i rekreacji w przestrzeni miast i gmin przedstawione zostało przez Agatę Basińską-Zych w artykule pt. *Samorząd lokalny jako podmiot kreujący warunki dla rozwoju przedsiębiorczości w opinii przedstawicieli branży turystyczno-rekreacyjnej w województwie wielkopolskim*. Autorka analizuje rodzaje instrumentów stymulowania przedsiębiorczości oraz wykorzystanie ich zróżnicowania w działaniach samorządu lokalnego. Przeprowadzone badania sondażowe pozwoliły jej nakreślić obraz działań samorządu lokalnego również w opinii przedsiębiorców.

Podjęcie analityczne zaprezentowali także w swoim artykule pt. *Czynniki warunkujące popyt na świadczenia rekreacyjne ekosystemów jeziornych miasta Gniezna* Arnold Bernaciak i Paulina Mudrak. Wychodząc od koncepcji świadczeń ekosystemów, skoncentrowali się na zagadnieniu świadczeń rekreacyjnych dostarczanych przez ekosystemy jeziorne i popytu odbiorców na ich poszczególne rodzaje. Rozważania teoretyczne zostały uzupełnione wynikami badań prowadzonych w odniesieniu do ekosystemów jeziornych na terenie miasta Gniezna i kwestii popytu na poszczególne rodzaje ich usług.

Ostatni artykuł tomu, mający tytuł *Wykorzystanie nowoczesnych technologii w wybranych grach i zabawach rekreacyjnych*, został przygotowany przez Jarosława Nadobnika i Wioletę Łubkowską. Autorzy prezentują w nim nowatorskie zagadnienie alternatywnych form rekreacji plenerowej, w których zastosowanie mogą mieć nowoczesne technologie. Artykuł ma charakter teoretyczno-empiryczny i przedstawia charakterystykę najpopularniejszych gier i zabaw terenowych oraz wyniki badań w zakresie wiedzy na temat możliwości wykorzystania współczesnej techniki w różnych formach rekreacji fizycznej.

dr Maria Zamelska
dr hab. Arnold Bernaciak

ANNA BERNACIAK*

Percepcja przestrzeni miejskiej – uczestnicy procesu i ich rola w przestrzeni

Streszczenie. W artykule przedstawiono najważniejsze zagadnienia związane z postrzeganiem i waloryzacją przestrzeni miejskiej przez różne grupy użytkowników. W pierwszej części ukazano teoretyczne ujęcie kwestii percepcji przestrzeni miasta w postaci koncepcji Kevina Lyncha oraz Yi Fu Tuana. Następnie wyróżniono główne grupy uczestników procesu percepcji oraz opisano ich rolę w przestrzeni. W ostatniej części zaproponowano i opisano teoretyczne implikacje łańcucha przyczynowo-skutkowego procesu waloryzacji przestrzeni w postaci oceny i przemian przestrzeni. Głównym celem artykułu jest wskazanie teoretycznych podstaw procesów postrzegania przestrzeni miast, w tym prezentacja modelu „nowej percepcji” w sytuacji zmian w przestrzeni miejskiej.

Słowa kluczowe: percepcja, przestrzeń miejska, waloryzacja przestrzeni

1. Wprowadzenie

Percepcja jest najbardziej elementarnym procesem poznania. Możliwość obserwacji i odbierania bodźców docierających z otoczenia umożliwia funkcjonowanie w nim i pozwala na jego poznanie. Głównymi kanałami, przez które bodźce docierają do człowieka, są zmysły, a czucie wzrokowe, słuchowe i skórne odgrywa największą rolę w orientacji przestrzennej (Bańka 2002: 109). Współodczuwanie, jakie występuje podczas postrzegania, sprawia, że niejednokrotnie trudno jest oddzielić kanały, jakimi wrażenia docierają do odbiorcy. Wynika to z przynależącej wszystkim wymienionym zmysłom, choć w różnym stopniu, cechy rozcią-

---

* Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu, Wydział Zarządzania, Katedra Inwestycji i Nieruchomości, e-mail: anna.bernaciak@ue.poznan.pl, tel. 503 00 87 34.

głości tudzież rozległości (Bańka 2002: 110). To na niej opiera się świadomość przestrzeni. Zmysłem, który ma w najwyższym stopniu rozwiniętą cechę rozciągłości, jest zmysł wzroku. Wynika to zarówno z tego, że rozwinął się on najpóźniej i jest najbardziej złożony, jak i z tego, że jest lepiej przystosowany do percepcji przestrzeni niż jakikolwiek inny zmysł. Oprócz wrażeń związanych z przestrzenią wzrok odbiera również wrażenia związane z czasem. Wszelkie bowiem rzeczy i zdarzenia oprócz umiejscowienia w danej przestrzeni występują też w określonym czasie. Tym samym zmysł wzroku pozwala na obserwację nie tylko właściwości fizykalnych przestrzeni (kształtów, barw, układów światłocieni), ale także ruchu i zmiany.

Uzupełnieniem percepcji zmysłowej są doświadczenia pozwalające człowiekowi zyskać silne poczucie przestrzeni. Najważniejszym z nich jest ruch. Przestrzeń doświadczana jest bezpośrednio jako coś, w czym jednostka się porusza (Tuan 1987: 23). Mobilny człowiek stanowi centralny punkt ogólnej sensomotorycznej ramy przestrzennej. Przemieszczając się w niej, zyskuje poczucie kierunku, odległości, a także może obserwować ukształtowanie pokonywanego terenu.

Percepcja nie jest jedynym terminem, który opisuje obcowanie człowieka z przestrzenią, jej odbieranie i odczuwanie. Wiązą się z nią także takie pojęcia, jak: wrażenie zmysłowe, postrzeganie, doświadczenie, poznanie. Stanowią one kolejne stopnie poznawania przestrzeni, jej świadomego odbierania i rozumienia. Pomijając szersze znaczenie powyższych pojęć i ich wzajemne relacje, należy zaznaczyć, że proces percepcji zostanie opisany w kontekście jego ostatecznych efektów, jakimi są doświadczenie i poznanie. Takie podejście pozwoli na pełniejsze zobrazowanie pewnych kontekstów przedstawianego zjawiska oraz będzie bardziej adekwatne do rzeczywistego funkcjonowania człowieka w przestrzeni.

Celem niniejszego artykułu jest wskazanie teoretycznych podstaw procesów postrzegania przestrzeni miast oraz wyodrębnienie głównych grup użytkowników, którzy biorą udział w tych procesach. Podjęto również próbę ukazania ról przynależących poszczególnym grupom uczestników procesu postrzegania oraz modelu „nowej percepcji” w sytuacji zmian w przestrzeni miejskiej.

2. Percepcja przestrzeni miasta

Wszelkie aktywności mózgu związane z percepcją i poznaniem prowadzą do powstania w umyśle postrzegającego obrazu rzeczywistości. Jego ostateczny kształt zależy od wielu czynników, które mogą znacznie deformować rzeczywistość. Do najważniejszych z nich należą: uwarunkowania wewnętrzne (etap rozwoju człowieka, poprawność funkcjonowania zmysłów, aktywność, cechy osobowości, stan emocjonalny, znajomość postrzeganego otoczenia), uwarunkowania

pośrednie (złudzenia wzrokowe, kontekst obiektów w otoczeniu) oraz uwarunkowania zewnętrzne (natężenie bodźców, uwarunkowania środowiskowe, kształt otoczenia).

Mechanizm powstawania obrazów był przedmiotem zainteresowania wielu badaczy, głównie z dziedzin związanych z psychologią. Nie dawało ono jednak pełnego obrazu ani jeśli chodzi o przebieg procesu, ani o umysłowe reprezentacje przestrzeni. Przełom w tej dziedzinie nastąpił na początku lat 60. XX wieku, kiedy amerykański urbanista Kevin Lynch opublikował pracę *The Image of the City* (Lynch 1960). Zawierała ona teorię percepcji jako obrazu (*image*) miasta. Lynch zaprezentował koncepcję mapy poznawczej (*cognitive map*), będącej według niego pewnym wyobrażeniem, które powstaje w umyśle mieszkańca podczas długotrwałego obcowania z przestrzenią miejską. Lynch stwierdził, że środowisko zurbanizowane (i każde inne) może być mentalnie reprezentowane przez pięć wskaźników formalnej, fizycznej struktury przestrzeni miasta: a) punkty orientacyjne (*landmarks*), b) węzły (*nodes*), c) ścieżki (*paths*), d) krawędzie lub obszary graniczne (*edges*), e) dzielnice (*districts*) (Bańka 2002). Elementy te odzwierciedlają się w umyśle postrzegającego. Najsilniejszą reprezentację posiadają landmarki. Są to elementy struktury o często doniosłym znaczeniu. Mogą być nimi wpisane w krajobraz miasta i rozpoznawane przez większość jego mieszkańców budynki i budowle lub charakterystyczne miejsca, np. ratusze, kościoły, wieże, ważne dla miasta budynki, pomniki, a nawet skwery i bulwary. Z jednej strony stanowią one punkt odniesienia, jeśli chodzi o orientację w przestrzeni, z drugiej – przypisane jest im znaczenie symboliczne. „Górują” przez to nad pozostałymi elementami zarówno pod względem fizycznym, jak i mentalnym. Z reguły liczba landmarków w strukturze miasta jest niewielka i wynosi od kilku do kilkunastu obiektów.

Kolejnym elementem teorii Lyncha są wskaźniki zwane węzłami. Są one związane z szatą komunikacyjną miasta i można je określić jako punkty, w których krzyżują się szlaki komunikacyjne. Należą do nich: ronda, pętle tramwajowe i autobusowe, dworce, stacje przesiadkowe, duże skrzyżowania. Mogą one także stanowić landmarki (np. Rondo Kaponiera w Poznaniu), jakkolwiek ich pierwotna rola związana jest z pełnioną przez nie strategiczną funkcją. Ich istnienie ułatwia zapamiętywanie miejsc i orientację w przestrzeni.

Do węzłów prowadzą kanały komunikacyjne, czyli ścieżki. Ich znaczenie jest zróżnicowane w zależności od pełnionej przez nie roli i położenia. W większości mają postać takich fizycznych wytworów struktury przestrzennej, jak drogi czy chodniki bądź – jak w przypadku Wenecji – kanały wodne.

Różne etapy drogi i różne obszary miasta mogą być od siebie oddzielone krawędziami – obszarami granicznymi. Mają one zazwyczaj linearną formę, podobnie jak ścieżki, jednak pełnią odmienne funkcje. Krawędziami są rzeki, linie kolejowe, autostrady i przecinające miasto drogi szybkiego ruchu. W szczególnych

przypadkach rolę tę mogą także pełnić kliny zieleni czy pasy niezagospodarowanych terenów. Istnienie krawędzi jest związane z uwarunkowaniami naturalnymi (jak bieg koryta rzecznego) lub wymogami zewnętrznymi (np. strefy ograniczonego użytkowania wokół lotnisk czy zakładów przemysłowych funkcjonujących na terenie miasta). Planowanie krawędzi, szczególnie na obszarach o wyraźnie określonej strukturze funkcjonalnej, może powodować wzrost autonomiczności poszczególnych elementów struktury, a co za tym idzie – minimalizację wzajemnych wpływów (jest to szczególnie korzystne, gdy wpływy te są negatywne, jak w przypadku sąsiedztwa strefy przemysłowej i mieszkaniowej).

Ostatnim z elementów teorii Lyncha są dzielnice – najbliższe obserwatorowi i najlepiej zapisane w jego umyśle. Obraz dzielnicy jest z reguły dwuwymiarowy, względnie stały i rzadko podlegający modyfikacjom. Dzielnicami mogą być zarówno obszary w znaczeniu administracyjnym, jak i mniejsze jednostki (osiedla czy rejony).

Zaproponowany przez Lyncha podział był w późniejszych latach wielokrotnie weryfikowany. Efekty tych działań były różne, często nie dowodziły istnienia pięciu wskazówek środowiskowych. Wyróżniano ich tylko trzy lub grupowano je w zbiory. W każdej z późniejszych teorii pojawiała się jednak kategoria landmarku, czyli punktu orientacyjnego, co może wskazywać, że jest to najważniejsza kategoria porządkująca środowisko (Chmielewski 2001).

Dopełnieniem teorii obrazu miasta Lyncha może być stworzona równolegle teoria miasta jako miejsca (*place*), zaproponowana przez amerykańskiego geografę Yi Fu Tuana (1987). Teoria ta jest silnie zakorzeniona w filozofii, szczególnie w nurcie fenomenologicznym. Miejsce według Tuana podkreśla indywidualny wymiar odczuwania i jest „terminem oznaczającym wyłącznie doświadczenie wewnętrzne lub strukturę napięć wewnętrznych, kształtującą się pod wpływem środowiska zewnętrznego” (Bańka 2002: 140). Miejsce występuje zawsze w opozycji do przestrzeni, rozumianej jako naturalne otoczenie jednostki, niegenerujące żadnych emocji ani uczuć związanych z funkcjonowaniem w niej. Dopiero na skutek poznania i „oswojenia” przestrzeni można nadać jej swoiste, indywidualne atrybuty miejsca. Związek z miejscem może wyrażać się w dwóch formach, zależnych od stopnia świadomości funkcjonowania w środowisku. „Poczucie miejsca” (*sense of place*) jest świadomym aktem woli i wynikiem celowej refleksji na temat środowiska, natomiast „zakorzenienie w miejscu” (*rootedness in place*) to bezwiedny proces przywiązania do otoczenia, niepoprzedzony jakimkolwiek świadomym aktem woli. Oba te terminy, mimo odmiennych struktur motywacyjnych, prowadzą do podobnego stanu, jaki towarzyszy osobom zadomowionym w danej przestrzeni. Zadomowienie, jeśli pozbawione jest aktywnego udziału świadomości, powoduje często „zawężenie” postrzeganej przestrzeni, na skutek czego traci ona w oczach obserwatora wiele ważnych szczegółów i nie jest rozpatrywana dynamicznie, jako przestrzeń zmieniająca się. Dopiero świadome

poczucie miejsca pozwala na rozszerzenie postrzegania go o perspektywę czasową, co prowadzi do „delektowania się” miejscem. Ważna jest więc zarówno intencjonalność jednostki, jak i włączenie do obserwacji aspektu zmienności w czasie.

Dla aktorów przestrzeni innych niż stali mieszkańcy fakt istnienia na danym terenie miejsca, nawet w świadomości większości jego użytkowników, nie ma praktycznie żadnego znaczenia. Można jednak, na skutek celowych działań, zwiększyć możliwość odbierania danej przestrzeni jako miejsca. Takie atrybuty, jak bezpieczeństwo, estetyka, przytulność czy odpowiednia skala, predestynują daną przestrzeń do nadania jej charakteru miejsca.

3. Uczestnicy procesu percepcji

W zróżnicowaniu procesów postrzegania istnieją pewne zależności dotyczące grup użytkowników przestrzeni, którzy przejawiają podobne zachowania, a ich interesy często są zbieżne. Za najbardziej uniwersalny można uznać podział na następujące grupy:

- władze miejskie,
- mieszkańców,
- inwestorów,
- turystów (Jałowiecki 2010)¹.

Jest to prosta klasyfikacja, jakkolwiek w obrębie wskazanych grup stosunkowo łatwo można zidentyfikować cechy wspólne i podobne motywacje dotyczące podejmowanych działań². Każdej z grup można zaś przypisać role, jakie jej członkowie pełnią w przestrzeni. Role są możliwymi aktywnościami wykazywanymi w przestrzeni, ale mogą też dotyczyć obowiązkowych działań, jakie przedstawiciele niektórych grup powinni bądź zmuszeni są inicjować lub podejmować (w szczególności chodzi o władze miejskie, które mają np. obowiązek dbania o zagospodarowanie i ład przestrzenny). Do ról można zaliczyć zarówno bezpośrednie działania mające na celu zmianę kształtu przestrzeni, jak i zgłaszane w tym zakresie postulaty, wymagania oraz ciężące na danej grupie obowiązki (tab. 1)³.

---

¹ Bohdan Jałowiecki dla „społecznego wytwarzania przestrzeni” postuluje natomiast szerszą gamę uczestników, która obejmuje: podmioty ekonomiczne (inwestorzy), polityczne (władze lokalne), specjalistów od przestrzeni (architektów, inżynierów, urbanistów) i mieszkańców (użytkowników i obywateli). Za: Bassand 1996: 78-79.

² Oczywiście grupy te można rozbudować o kolejne, takie jak: potencjalni mieszkańcy, potencjalni inwestorzy, potencjalni turyści czy imigranci. W każdej z nich można też wyróżnić podgrupy, choć takie zabiegi mogą utrudniać analizę wniosków płynących z wyróżnionych prawidłowości.

³ Zestawienie przykładowych ról poszczególnych grup uczestników procesu percepcji przestrzeni miejskiej jest jedynie zbiorem ról możliwych. Ma on na celu ukazanie mechanizmów, jakie funkcjonują na tej płaszczyźnie, nie stanowi zaś pełnej i ostatecznej klasyfikacji.

Tabela 1. Rola poszczególnych grup uczestników procesu postrzegania i kształtowania przestrzeni miejskiej

Grupa użytkowników	Rola w przestrzeni
Władze miejskie	<ul style="list-style-type: none"> – odpowiedzialność za kształt przestrzeni miejskiej – możliwość wpływania na kształt przestrzeni – odpowiedzialność za stan prawny przestrzeni miejskiej, infrastrukturę, transport publiczny etc.
Mieszkańcy	<ul style="list-style-type: none"> – możliwość wpływania na kształt przestrzeni – wymagania związane z zaspokojeniem podstawowych potrzeb dotyczących komunikacji, infrastruktury, lokalizacji zaplecza usługowego, uporządkowania stanu prawnego etc. – jakość przestrzeni utożsamiana z jakością życia – możliwość partycypacji w procesie planowania przestrzennego
Inwestorzy	<ul style="list-style-type: none"> – możliwość wpływania na kształt przestrzeni – wymagania związane z zaspokojeniem podstawowych potrzeb dotyczących komunikacji, infrastruktury, lokalizacji zaplecza usługowego, uporządkowania stanu prawnego etc. – możliwość partycypacji w procesie planowania przestrzennego
Turyści	<ul style="list-style-type: none"> – zainteresowanie kształtem przestrzeni miejskiej (dziedzictwem kulturowym, wartościami historycznymi i estetycznymi) – wymagania związane z zaspokojeniem podstawowych potrzeb dotyczących komunikacji, infrastruktury, lokalizacji zaplecza usługowego, uporządkowania stanu prawnego etc.

Źródło: opracowanie własne.

W kształtowaniu przestrzeni miejskiej najważniejszą rolę odgrywają władze lokalne. To one dysponują narzędziami służącymi kształtowaniu ładu architektonicznego i urbanistycznego oraz określaniu aktywności przestrzennej poszczególnych jednostek. Władze na szczeblu gminnym mają obowiązek uchwalania przepisów prawa miejscowego oraz wydawania decyzji administracyjnych w zakresie zagospodarowania terenu. Według ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym są nimi odpowiednio miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego oraz – w przypadku ich braku na danym terenie – wydawane dla konkretnych realizacji decyzje o warunkach zabudowy (w tym decyzje o lokalizacji inwestycji celu publicznego) (art. 4 ustawy).

Wymienione działania wpływają na aktywność pozostałych grup podmiotów gospodarujących w przestrzeni, wśród których szczególną rolę odgrywają mieszkańcy. Wprawdzie skala przejawianej przez nich aktywności jest znacznie mniejsza niż np. inwestorów, ale ich rola jako głównych użytkowników przestrzeni jest nie do podważenia. Mieszkańcy postrzegają, oceniają i waloryzują przestrzeń według stopnia zaspokojenia przez nią ich potrzeb. Oceniają także jej atrakcyjność oraz dostępność. W dużej mierze kształtując swoją opinię o poszczególnych komponentach miasta czy podejmując określone decyzje, kierują się zgromadzoną

w tej materii wiedzą oraz posiadanym doświadczeniem. Na skutek zmian zachodzących w otoczeniu wiedza ta jest weryfikowana i aktualizowana, – często jednak występuje w postaci obrazów zapisanych w świadomości i niepoddawanych modyfikacjom. Niektóre bodźce mogą być za słabe, by zwrócić uwagę postrzegającego, lub zachodzące zmiany nie wywołują większych implikacji w przestrzeni, a co za tym idzie – nie wymagają weryfikacji wiedzy na jej temat. Taka sytuacja często ma miejsce w ukształtowanych kilkadziesiąt lat temu osiedlach mieszkaniowych, które nie są poddawane przebudowom bądź na terenie których nie przeprowadza się nowych inwestycji. Inaczej jest w centrach miast oraz dzielnicach intensywnie zagospodarowywanych, gdzie takie zmiany są częste i stosunkowo duże. Jednak kontakt większości mieszkańców z tymi miejscami bywa sporadyczny, stąd brak większych oddziaływań wprowadzanych zmian i przełożenia ich na indywidualne decyzje przestrzenne mieszkańców.

Aktywność inwestorska ma duży wpływ na kształt miasta i stan jego przestrzeni. Realizacja nowych przedsięwzięć inwestycyjnych o wielkiej skali pozwala na kompleksowe tworzenie nowych, dobrze zorganizowanych centrów o znaczeniu dzielnicowym. Ich właściwe przygotowanie może istotnie przyczynić się do realizacji założonych celów polityki przestrzennego rozwoju miasta (Lorens 2005: 45). Osiągnięcie powyższych celów jest jednak możliwe dopiero wtedy, gdy inwestor zdecyduje o lokalizacji swojego przedsięwzięcia na danym terenie. Taka decyzja w dużej mierze wynika z rozpoznania uwarunkowań przestrzennych, które są czynnikiem odróżniającym poszczególne lokalizacje (można bowiem przyjąć, że czynniki ekonomiczne są podobne na terenie całego kraju – koszty obsługi bankowej, doradczej, koszty pracy). Ceny gruntów, ich dostępność, wyposażenie w elementy infrastruktury (zarówno technicznej, jak i społecznej) mają duże znaczenie dla podejmowanych decyzji. Inwestorzy, zgłaszając swoje postulaty w każdym z powyższych obszarów, oczekują ich realizacji. W tym celu często wykorzystują swoją silną pozycję ekonomiczną do stawiania wyższych wymagań. Może to stanowić zagrożenie dla postulowanej kompleksowej polityki przestrzennej gminy, jednak umiejętne połączenie interesów władz i inwestorów może zaowocować powstaniem nowych centrów o znaczeniu dzielnicowym, istotnych dla zagospodarowania przestrzeni i postrzegania jej przez użytkowników.

Ostatnią grupę aktorów stanowią turyści. Ich ranga może być różna w zależności od pełnionych przez miasto funkcji. Dla miejscowości o charakterze turystycznym dążenie do ciąglego zwiększania liczby osób przybywających na jej teren staje się priorytetem prowadzonej polityki, a jednym z jej głównych narzędzi może być planowanie przestrzenne. Bardzo często podstawą decyzji turystycznych jest szeroko pojęty potencjał historyczny lub środowiskowy miasta. Może on obejmować jego lokalizację (znaczenie ma tu zarówno dostępność, jak i walory przyrodnicze lub klimatyczne), bogactwo zabytków architektury, specyficzna kultura i tradycja pielęgnowana przez mieszkańców, wydarzenia i atrakcje

turystyczne oraz inne obiekty bądź wydarzenia, które są wyjątkowe w skali regionu, a nawet całego kraju. W związku z tym znaczenie percepcji przy podejmowaniu decyzji przez tę grupę użytkowników miejskiej przestrzeni jest największe. Z pewnym uproszczeniem można przyjąć, że aktywność turystyczna jest szczególnie nakierowana na obcowanie z przestrzenią. Oprócz zapewnienia odwiedzającym odpowiedniej bazy noclegowo-gastronomicznej i rozrywkowej konieczna jest ciągła dbałość o kształt miasta. Spełnianie oczekiwań w tym zakresie przynosi zarówno wymierną korzyść ekonomiczną (przychody branży turystycznej oraz jej zaplecza), jak i wiele korzyści niematerialnych, takich jak: większa rozpoznawalność miasta, jego rosnąca popularność, wreszcie specyficzny rodzaj promocji polegający na rozpowszechnianiu dobrych opinii na jego temat.

Każda z opisanych wyżej grup ma niebagatelne znaczenie w tworzeniu swobodnego i niepowtarzalnego obrazu miasta. Z jednej strony jest to zindywidualizowany i przynależący każdej jednostce obraz miejsca, w którym żyje i z którym w mniejszym lub większym stopniu się identyfikuje, z drugiej – obraz społeczny podobnie postrzegany przez wszystkie grupy użytkowników. Stanowi on jedyne pole, na którym można dostrzec pewne zależności i posługiwać się nimi jako wartościami reprezentatywnymi. Jest to szczególnie uzasadnione z uwagi na kształtowanie poszczególnych komponentów przestrzeni miejskiej oraz jej samej jako całości.

4. Waloryzacja przestrzeni miejskiej i „nowa percepcja”

Wielorakie i złożone możliwości kształtowania przestrzeni miejskiej mogą istotnie wpływać na jej formę. Nawet jeśli zmiana formy nie jest głównym celem działań, każda, nawet najmniejsza, ingerencja w przestrzeń może ją powodować. Dodanie nowych elementów, ich przekształcenie lub zamiana, bez względu na to, jakiej warstwy dotyczą (mogą bowiem koncentrować się tylko na wymiarze funkcjonalnym czy ergonomicznym), zmieniają także fizyczny wymiar otoczenia. Ten zaś jest podstawą wszelkiej obserwacji. Dynamika zmian kształtu przestrzeni wymaga od obserwatora zwiększonej „czujności” percepcyjnej, bowiem tylko bodziec (rozumiany jako mechaniczna, fizyczna lub chemiczna zmiana otoczenia, oddziałująca na narząd zmysłu) może wywołać określoną reakcję (Sperling 1995: 36). Można więc przyjąć, że jedynie odpowiednio częste zmiany przyciągają uwagę obserwatorów i pozwalają na ciągłą waloryzację. Waloryzacja ta jest więc miernikiem zainteresowania otoczeniem, nawet jeśli wygłaszane opinie są negatywne. W kontekście wcześniej opisanych możliwości kształtowania przestrzeni pojawiające się odczucia stanowią bodziec do podjęcia nowych działań

lub zwiększenia skuteczności dotychczasowych, zwłaszcza jeśli chodzi o grupy użytkowników – których aktywność jest adekwatna do pojawiającego się zapotrzebowania, wywoływanego zrodzonymi na skutek obserwacji odczuciami – takie jak mieszkańcy i inwestorzy. W przypadku braku działań dynamizujących przemiany przestrzeni może przestać budzić zainteresowanie, a tym samym powodować spadek liczby jej dobrowolnych użytkowników oraz gorsze samopoczucie stałych użytkowników. Mogą oni wówczas dążyć do ograniczania, w miarę możliwości, kontaktu z daną przestrzenią, co wpływa na zmniejszenie jej atrakcyjności, a w konsekwencji na utratę przez nią znaczenia, degradację pełnionych funkcji oraz spadek estetyki i poziomu bezpieczeństwa.

Każde negatywne oddziaływanie wywołuje kolejne, co może prowadzić do całkowitej deprecjacji miejsca. Dopiero zgłaszana przez zainteresowanych potrzeba zmiany na danym obszarze (z reguły wynikająca z niezadowolenia z jej aktualnego kształtu, przejawiającego się choćby w nieodpowiednim wyglądzie czy niedostatecznym poziomie pełnionych funkcji) może przynieść poprawę. Za każdym razem wynika to ze świadomej i – w miarę posiadanych informacji – pełnej oceny stanu faktycznego. Przeprowadzona pod tym kątem waloryzacja może być przyczynkiem do fizycznej realizacji.

W roli poddających ocenie daną przestrzeń mogą występować zarówno najbardziej zainteresowani jej kształtem użytkownicy – mieszkańcy, jak i najbardziej wpływowi, jeśli chodzi o potencjał ekonomiczny – inwestorzy, a także jej główni kreatorzy – architekci i urbaniści⁴. Bezpośrednim rezultatem ich działalności jest formalne zagospodarowanie przestrzeni oraz jej kształt. Z jednej strony jest on wynikiem wymagań inwestora (zarówno przedsiębiorcy, jak i np. mieszkańca), z drugiej zaś – odzwierciedleniem indywidualnych gustów i zamierzeń architekta. Realny wymiar tych procesów jest diametralnie różny w przypadku poszczególnych realizacji, za każdym razem jednak jego wynikiem jest konkretny obiekt lub ich zespół. To on wywołuje określone reakcje u odbiorcy. Istnieje więc ścisła zależność między oddziałującymi bodźcami, ich wpływem na odczucia postrzegającego, a oceną przestrzeni i ewentualnie zgłaszaną potrzebą jej zmiany. Można na tej podstawie ukazać zależności zachodzące na opisanym płaszczyźnie oraz wskazać kierunek oddziaływań i znaczenie podmiotu postrzegającego w łańcuchu przyczynowo-skutkowym (rys. 1).

Głównym podmiotem dokonującym waloryzacji jest jednostka bądź ich zespół, np. wyróżnione wcześniej grupy użytkowników przestrzeni. Zachodząca zmiana, ewentualnie istniejący stan, który nie zaspokaja zgłaszanych potrzeb, pociąga za sobą ocenę przestrzeni. Dokonanie jej pozwala wyróżnić elementy, któ-

⁴ Wprawdzie nie tworzą one w zaproponowanym wcześniej zestawieniu odrębnej grupy, ale z punktu widzenia wartościowania i oceny przestrzeni pod kątem jej estetyki czy funkcjonalności są istotnym i znaczącym środowiskiem.

5. Podsumowanie

Postrzeżenie przestrzeni miasta jest naturalne dla wszystkich użytkowników miejskiej przestrzeni. Jednak w różnym stopniu wpływają oni na kształt i sposób zagospodarowania tej przestrzeni. Instrumenty administracyjne należą bowiem niemal w całości do lokalnych władz, a instrumenty ekonomiczne – do inwestorów. Najmniej znaczącą siłę w tej „grze o przestrzeń” stanowią mieszkańcy i turyści. Wydaje się jednak, że wobec zmian paradygmatu zarządzania przestrzenią, rosnącej roli uspołeczniania procesów decyzyjnych oraz coraz większej popularności ruchów miejskich i różnych inicjatyw obywatelskich proporcje te będą stopniowo ulegały zmianom. Wciąż jednak możliwe jest sterowanie procesami percepcji i waloryzacji przestrzeni. Ważne jest zatem, aby użytkownicy oraz inne osoby postrzegające i waloryzujące przestrzeń miejską świadomie dokonywały obserwacji i gromadziły wiedzę na temat tego, jakie czynniki i w jaki sposób na te procesy wpływają, co może mieć wymierne konsekwencje przestrzenne, zgodne z oczekiwaniami odbiorców.

Literatura

- Bańka A. (2002), *Spoleczna psychologia srodowiskowa*, Warszawa: Scholar.
- Chmielewski J.M. (2001), *Teoria urbanistyki w projektowaniu i planowaniu miast*, Warszawa: Wyd. Politechniki Warszawskiej.
- Jałowiecki B. (2010), *Spoleczne wytwarzanie przestrzeni*, Warszawa: Scholar.
- Lorens P. (2005), Porządek architektoniczny i urbanistyczny jako element przestrzennego zagospodarowania kraju, *Studia Regionalne i Lokalne*, nr 3(21): 21-50.
- Lynch K. (1960), *The Image of the City*, Cambridge, Mass.: The MIT Press.
- Bassand M. (1996), La métropolisation et ses acteurs, w: Ch. Jaccoud, M. Schuler, M. Bassand, *Raison et déraisons de la ville*, Lausanne: Presses Polytechniques et Universitaires Romandes.
- Sperling A.P. (1995), *Psychologia*, Poznań: Zysk i S-ka.
- Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, t.j. Dz.U. z 2012 r., poz. 647 ze zm.
- Tuan Y.F. (1987), *Przestrzeń i miejsce*, Warszawa: PIW.

The perception of urban space – participants in the process and their role in the space

Abstract. The article presents the most important issues related to the perception and valorization of urban space by different groups of users. The first part of the article describes the theoretical approaches to the perception of urban space by presenting concepts from Kevin Lynch and Yi Fu Tuan. After which, it distinguishes the main groups of participants in the perception process and their role in the space. In the last part of the paper, the theoretical implications of the cause-effect chain for the process of valorisation of space are proposed and described. This is done in the form of a chain of assessment and transformation of the space. The primary aim of this article was to show the theoretical foundations of perception processes of urban space, including a presentation of the model of the “new perception,” in the case of changes in urban space.

Keywords: perception, urban space, enhancing space

ANNA URBANIAK*, BARTOSZ MAZUR**

Profil turysty odwiedzającego Zakopane i Tatrzański Park Narodowy

Widziałem góry większe, wspanialsze i bardziej majestatyczne. W góry piękniejsze od Tatr jednak nie wierzę.

Stanisław Zieliński, 1976

Streszczenie. Turystyka górską jest bardzo popularnym sposobem spędzania wolnego czasu. Jednym z powodów tego, oprócz wspaniałych krajobrazów i potrzeby aktywności fizycznej, jest rozwinięta infrastruktura: duża liczba dobrze oznakowanych szlaków turystycznych, możliwości dojazdu do granic parków narodowych oraz korzystna oferta noclegowa schronisk górskich. Rejon Podhala i Tatr od ponad 100 lat jest popularnym celem podróży. Już w latach 80. XIX w. wędrówki w Tatry odbywał m.in. Kazimierz Przerwa-Tetmajer. Zafascynowani regionem byli też inni wybitni twórcy: Stanisław Ignacy Witkiewicz i Karol Szymanowski. Przez lata zmieniały się jednak formy uprawianej turystyki oraz profil turysty. Początkowo była to głównie turystyka uzdrowiskowa oraz poszukiwanie przez artystów natchnienia do pracy twórczej, później także turystyka piesza. Celem przeprowadzonych badań było stworzenie charakterystyki typowego współczesnego turysty odwiedzającego Zakopane i Tatrzański Park Narodowy, która może okazać się pomocna w rozumieniu potrzeb odwiedzających oraz dostosowaniu do nich usług, a tym samym pozytywnie wpłynąć na rozwój turystyki w badanym regionie, przynosząc korzyści zarówno turystom, jak i lokalnej społeczności. W pracy posłużono się takimi metodami i narzędziami, jak sondaż diagnostyczny i obserwacja uczestnicząca. Badania przeprowadzono na terenie Zakopanego i Tatrzańskiego Parku Narodowego we wrześniu 2013 r.

Słowa kluczowe: turystyka, turystyka górską, profil turysty, Zakopane, Tatrzański Park Narodowy

---

* Akademia Wychowania Fizycznego im. Eugeniusza Piaseckiego, Wydział Turystyki i Rekreacji w Poznaniu, e-mail: urbaniakanna@op.pl, tel. 600 170 490.

** Akademia Wychowania Fizycznego im. Eugeniusza Piaseckiego, Wydział Turystyki i Rekreacji w Poznaniu, e-mail: mazurbartek@wp.pl, tel. 509 631 624.

1. Wprowadzenie

Tatrzański Park Narodowy (TPN), zajmujący obszar 21 197 ha, odwiedzany jest co roku przez ponad 2 mln turystów, w tym ok. 1,4 mln w okresie letnim (czerwiec, lipiec, sierpień)¹. Liczby te są dowodem na to, że Zakopane i Podhale to region, którego gospodarka w dużej mierze zależy od turystyki². Turystyka na przestrzeni ostatnich lat ewoluuje. Można wyróżnić dwie jej podstawowe formy, które cieszą się największą popularnością w zależności od pory roku, a co za tym idzie – sezonu turystycznego. Zimą jest to turystyka narciarska, latem – turystyka piesza górską. Świadomość tego, jak ważne dla gospodarki i rozwoju regionu jest kształtowanie właściwych relacji między usługodawcami a odwiedzającymi Zakopane i Tatrzański Park Narodowy, przyczyniła się do zbadania profilu turysty, który przyjeżdża w to miejsce. Skupiono się przy tym na turystach odwiedzających badany region w okresie jesiennym, wykluczając tym samym osoby zainteresowane wyłącznie sportami zimowymi.

Celem badań było określenie zainteresowań turysty, jego oczekiwań i potrzeb³. Wiedza ta ma wspomóc władze regionu odpowiedzialne za infrastrukturę turystyczną oraz przedstawicieli lokalnego sektora usług w takim doborze świadczeń i kreowaniu usług, które zapewnią odwiedzającym satysfakcję i zachęcą ich do powtórnej wizyty (por. Pociask-Karteczka 2007), co wpłynie pozytywnie na gospodarkę regionu, pomagając unikać nietrafnych inwestycji.

Przed rozpoczęciem badań postawiono następujące hipotezy:

1. Osoby odwiedzające Zakopane i Tatrzański Park Narodowy są nastawione na aktywny wypoczynek i w większości samodzielnie organizują swoje wyjazdy.
2. Celem turystów przyjeżdżających do Zakopanego często nie są tylko wędrówki po górach, ale także różne formy turystyki kulturowej (poznawanie lokalnej tradycji, historii oraz kuchni).
3. Zakopane i Tatrzański Park Narodowy to destynacja turystyczna, do której większość osób wraca wielokrotnie.

Badania terenowe zostały przeprowadzone w Zakopanem i w Tatrzańskim Parku Narodowym we wrześniu 2013 r. Posłużono się w nich metodą obserwacji uczestniczącej oraz metodą sondażu diagnostycznego, za pomocą kwestionariusza ankietowego. Przebadano 50 osób wędrujących na szlakach do Morskiego

¹ Statystyki dotyczące liczby sprzedanych biletów wstępu do TPN: <http://tpn.pl/zwiedzaj/turystyka/statystyka> [28.08.2014].

² Jedną z czterech głównych linii strategicznych rozwoju i promocji Zakopanego jest turystyka (*Strategia promocji marki Zakopane* 2012).

³ Podobne zagadnienie dotyczące województwa: *Charakterystyka turystów i gości odwiedzających województwo małopolskie (Badanie ruchu turystycznego* 2013).

Oka, Doliny Pięciu Stawów, Doliny Chochołowskiej i w Zakopanym, na ul. Krupówki. W artykule przedstawiono wyniki badań i na ich podstawie stworzono profil turysty odwiedzającego wspomniany region.

2. Profil turysty odwiedzającego Zakopane i Tatrzański Park Narodowy – wyniki badań

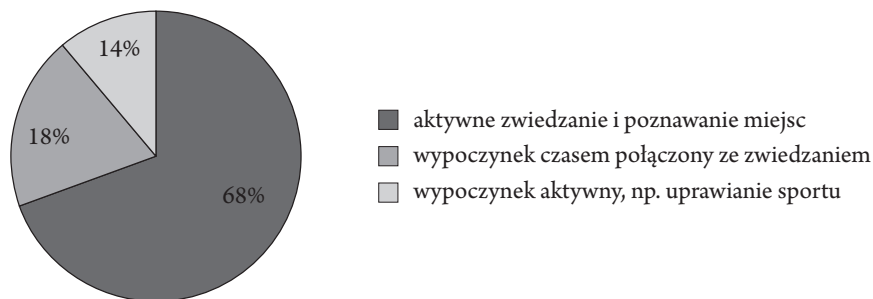
W pierwszej kolejności przygotowano ankietę, której wyniki wsparto własnymi obserwacjami. Kwestionariusz składał się z 12 pytań, które dotyczyły:

- powodów podróżowania, długości wyjazdów i tego, czy odbywają się samotnie, czy w grupie,
- przyczyn przyjazdu do Zakopanego, wyboru atrakcji oraz aktywności na miejscu,
- źródeł informacji na temat badanego obszaru,
- rodzaju zakwaterowania i wyżywienia,
- struktury wydatków oraz rodzaju pamiątek z wyjazdu.

Na podstawie przeprowadzonych badań stwierdzono, że większość badanych (74%) była w wieku 21-40 lat, 16% – w wieku 41-65 lat, a 10% miało mniej niż 20 lat. Większość badanych to kobiety (68%), mężczyźni stanowili 32%. 64% badanych miało wykształcenie wyższe, 34% – wykształcenie średnie, 2% – wykształcenie podstawowe. Największy odsetek badanych stanowili mieszkańcy miast powyżej 500 tys. mieszkańców (40%), następnie mieszkańcy wsi (32%), mieszkańcy miast do 100 tys. mieszkańców (24%) oraz mieszkańcy miast do 500 tys. mieszkańców (4%).

W wyniku analizy zebranego materiału okazało się, że większość (68%) ankietowanych opowiada się za aktywnym wypoczynkiem i wnikliwym poznawaniem miejsc, do których przyjeżdżają. Pozostali respondenci (odpowiednio: 18% i 14%) opowiedzieli się za wypoczynkiem, czasami uzupełnianym o zwiedzanie, oraz aktywnym spędzaniem czasu, np. uprawianiem sportu. Żaden z ankietowanych nie zaznaczył, że przyjeżdża w Tatry w celu odwiedzenia krewnych i znajomych ani w celu poprawy zdrowia czy na wypoczynek bierny. Sposób spędzania czasu wolnego w Zakopanem i okolicy nie jest pasywny, gdyż większość proponowanych w tym regionie atrakcji (odwiedzanie galerii i muzeów, spacery po Krupówkach, wycieczki w góry) wymaga aktywności. Osoby, które wypoczywają zupełnie biernie, pozostając w pokojach hotelowych czy pensjonatach, nie zostały przebadane, ale wydaje się mało prawdopodobne, by turyści, mimo trudów podróży i kosztów pobytu, nie podejmowali aktywności charakterystycznej dla tego obszaru. Dla zwolenników biernego wypoczynku z pewnością bardziej atrakcyjną destynacją jest, szczególnie latem, polskie wybrzeże. O istotnej zmianie mo-

Wykres 1. Motywy podejmowania aktywności turystycznej w czasie wolnym

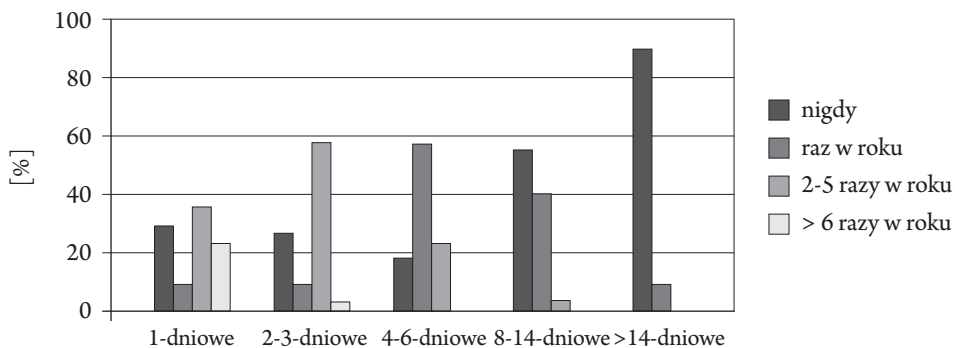

Źródło: badania własne.

tywacji osób odwiedzających omawiany obszar świadczy to, że jeszcze w pierwszych dekadach XX w. miejsce to służyło głównie poprawie zdrowia (wykres 1).

Większość respondentów odbywa krótkie wyjazdy (1-3-dniowe) kilka razy w roku, zaś wyjazdy dłuższe (4-14 dni) – raz w roku. W dłuższych wyjazdach uczestniczy jedynie co dziesiąta osoba. Wiąże się to z wysokimi kosztami pobytu oraz niemożnością uzyskania dłuższego urlopu. Popularnością cieszą się jednak także krótkie wyjazdy weekendowe (*city break*) (wykres 2).

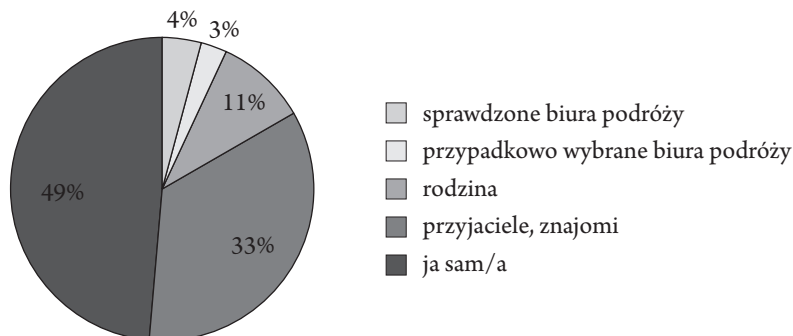
Wykres 2. Relacja między długością a częstotliwością odbywania wyjazdów turystycznych

Źródło: badania własne.

Prawie połowa (49%) respondentów odpowiedziała, że wyjazdy organizuje samodzielnie. Co trzecia osoba (33%) korzysta z pomocy przyjaciół i znajomych oraz rodziny (11%). Tylko 7% ankietowanych korzysta z oferty sprawdzonych (4%) bądź przypadkowych biur podróży (3%). Może to być wynikiem oszczędności, gdyż wiele osób uważa, że samodzielne załatwienie formalności

Wykres 3. Organizatorzy wyjazdów turystycznych

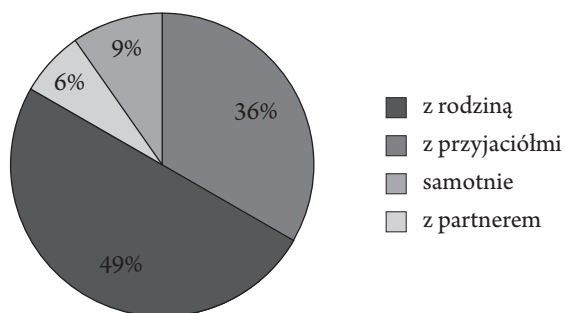

Źródło: badania własne.

związanych z podróżą wiąże się z mniejszymi kosztami. Innym powodem może być powszechny dostęp do nowoczesnych technologii (m.in. zakup biletów oraz rezerwacja noclegów przez Internet) (wykres 3).

Zdecydowana większość badanych podróżuje w towarzystwie, w tym 49% z przyjaciółmi, 36% z rodziną, a 9% z najbliższą osobą. Jedynie 6% osób deklaruje, że na wyjazd turystyczny wybiera się zwykle samotnie. Powodem mogą być względy psychologiczne i potrzeba bezpieczeństwa. W grupie można również dzielić się na bieżąco wrażeniami, a często ma miejsce zjawisko synergii, przyczyniające się m.in. do większej kreatywności w czasie realizacji poszczególnych elementów wyjazdu, co powoduje wzrost atrakcyjności i ilości pozytywnych wrażeń (wykres 4).

Wykres 4. Towarzystwo w czasie podróżowania

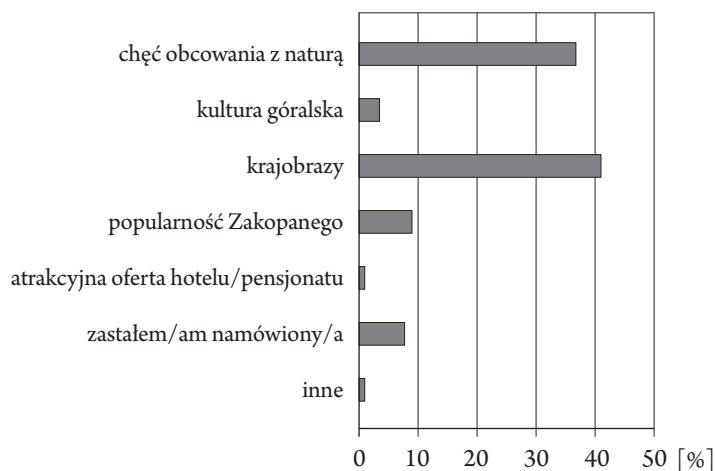
Źródło: badania własne.

Zdecydowana większość ankietowanych (84%) deklaruje, że wybrała Zakopane i TPN jako destynację podróży po raz kolejny. 16% osób, które pierwszy

raz wybrały ten kierunek, świadczy jednak o tym, że turystyka górską i kulturową związaną z tradycjami tatrzańskimi wciąż przyciąga nowych zainteresowanych. Pośrednio wskazuje to szanse, jakie ma region w zakresie rozwoju turystyki, jeśli tylko poczyni się starania, by tych odwiedzających, którzy przyjeżdżają po raz pierwszy, zachęcić do powrotu, najlepiej w towarzystwie innych osób.

Najczęstszą przyczyną przyjazdu do stolicy Tatr jest chęć obcowania z przyrodą na terenie Tatrzańskiego Parku Narodowego (37%) oraz poznawania krajobrazów, które można podziwiać tylko tu (41%). Takie wyniki sugerują, że większość badanych odwiedza omawiany region w celu uprawiania turystyki górskiej. Pozostali respondenci wskazali na: popularność Zakopanego, a zwłaszcza Krupówek (9%), sugestie ze strony rodziny i znajomych (8%), zainteresowanie kulturą górską (3%) oraz atrakcyjną ofertę wypoczynkową w konkretnym hotelu lub pensjonacie (1%). Tylko 1% badanych kierował się innymi motywami (wykres 5).

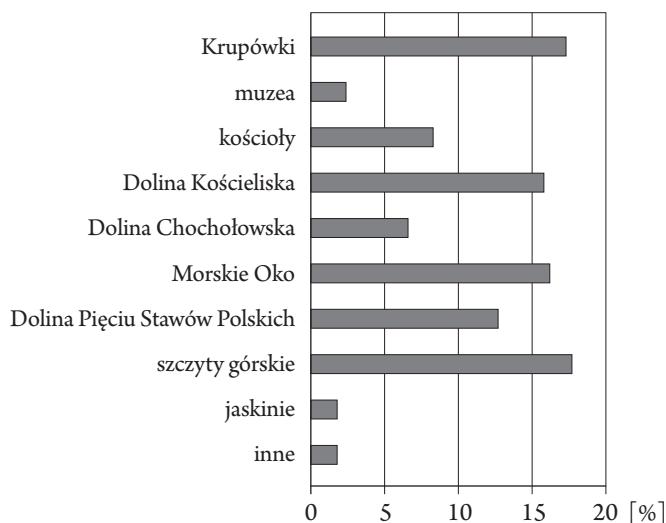
Wykres 5. Powody przyjazdu do Zakopanego

Źródło: badania własne.

Struktura odpowiedzi na pytanie o odwiedzane miejsca jest bardzo zróżnicowana. Najwięcej ankietowanych (18%) deklaruje, że odwiedziło lub planuje udać się w wyższe partie gór, by wspiąć się na ich szczyty. Kolejnym pod względem liczby zainteresowanych miejscem są Krupówki (17%). Wskazuje to na niemal równą popularność kilkugodzinnych, wymagających dużego wysiłku wycieczek oraz spacerów deptakiem pełnym straganów z pamiątkami i restauracji serwujących lokalną kuchnię. Popularność obu typów wycieczek jest bardzo istotna dla określenia profilu turysty. Respondenci udają się również do takich miejsc, jak: Morskie Oko (16%), Dolina Kościeliska (16%), Dolina Pięciu Stawów Polskich

Wykres 6. Odwiedzanie głównych atrakcji regionu

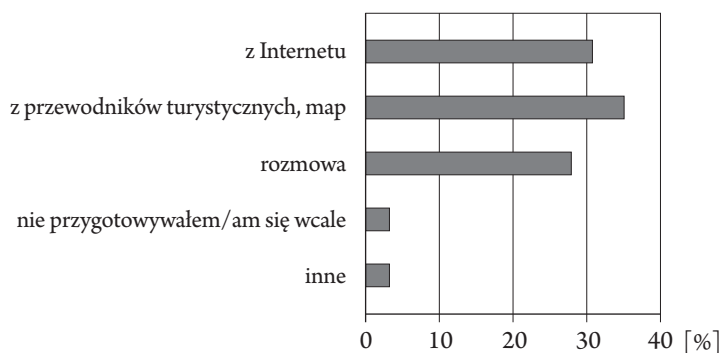
Źródło: badania własne.

(13%), kościoły (8%), Dolina Chochołowska (6%), muzea (2%) i jaskinie (2%) (wykres 6).

Zaskakujące wydaje się to, że w nowoczesnym społeczeństwie wciąż większą rolę odgrywają przewodniki turystyczne i mapy (korzysta z nich 35% badanych) niż zasoby internetowe (31%). Wielu badanych korzystało także z informacji pozyskanych od osób, które już w danych miejscach były (28%). Należałoby się zastanowić, czy przyczyna nie leży w ilości i jakości informacji zamieszczonych w Internecie na temat TPN. Z drugiej strony tradycyjna mapa wciąż najlepiej się sprawdza, gdy trzeba zaplanować trasę w przestrzeni, trudno jest bowiem na niewielkim ekranie smartfona lub tabletu obserwować cały interesujący turystę obszar (wykres 7).

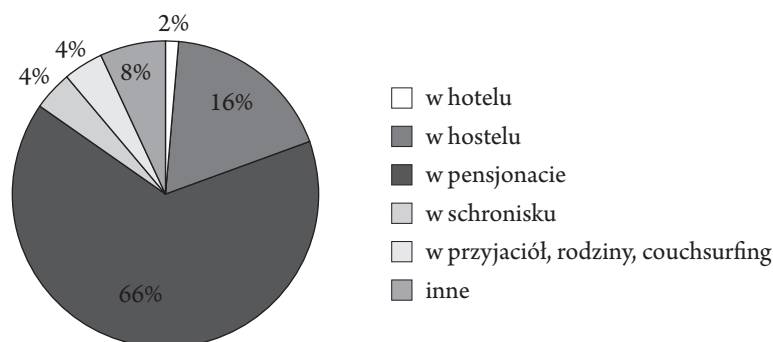
Rodzajem obiektu, z którego korzystała większość badanych, są pensjonaty (66%). Powodem tego jest duży wybór i konkurencyjna oferta pensjonatów w stosunku do hoteli. Istotny wydaje się także element kulturowy. Wynajmowanie pokoju w prywatnym domu, gospodarstwie lub innym niewielkim, prywatnym obiekcie noclegowym pozwala na bezpośredni kontakt z lokalną kulturą, tradycją i bardziej indywidualne traktowanie gościa. 16% badanych deklaruje, że nocuje w hostelach, co jest zapewne związane z aspektem finansowym. W schroniskach i u rodziny lub znajomych zakwaterowane jest łącznie 8% badanych. Tyle samo (8%) deklaruje inną formę zakwaterowania, a jedynie 2% ankietowanych spędza noc w hotelach (wykres 8).

Wykres 7. Sposoby zdobywania informacji na temat destynacji turystycznej (Zakopane i TPN)

Źródło: badania własne.

Wykres 8. Rodzaj zakwaterowania wybierany przez turystów

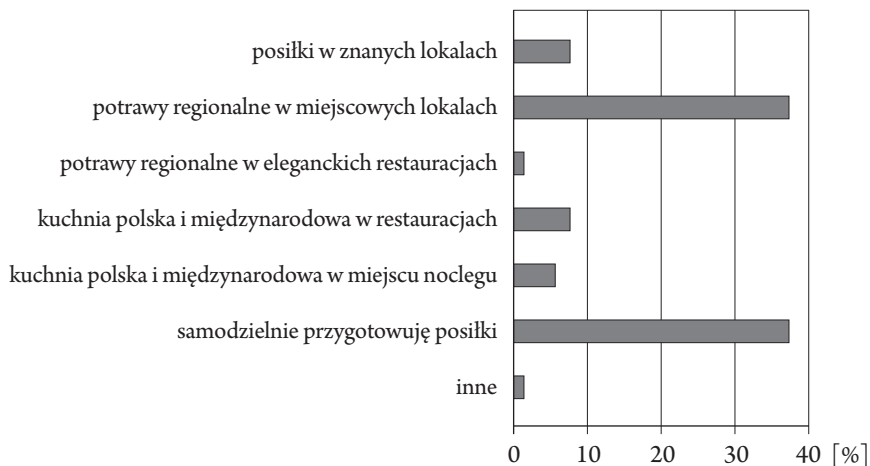

Źródło: badania własne.

Podczas wyjazdu do Zakopanego i TPN badani najczęściej decydują się na usługi gastronomiczne świadczone przez lokale serwujące kuchnię regionalną (38% ankietowanych) lub przygotowują posiłki samodzielnie (38%). Z jednej strony są osoby zainteresowane poznawaniem lokalnej kultury, także poprzez smakowanie tradycyjnej kuchni, z drugiej – turyści, którzy skupiają się na wędrówkach po górach i pragną zaoszczędzić pieniądze, przygotowując posiłki samodzielnie. Najczęściej są to osoby nocujące w schroniskach na terenie TPN lub w niewielkich pensjonatach. Zdecydowanie mniej odwiedzających Zakopane korzysta z usług restauracji sieciowych, takich jak: McDonald's i Pizza Hut, (8%) oraz innych restauracji serwujących dania kuchni międzynarodowej (8%). 7% badanych wybiera potrawy podawane w miejscu zakwaterowania (hotelu

Wykres 9. Korzystanie z usług gastronomicznych

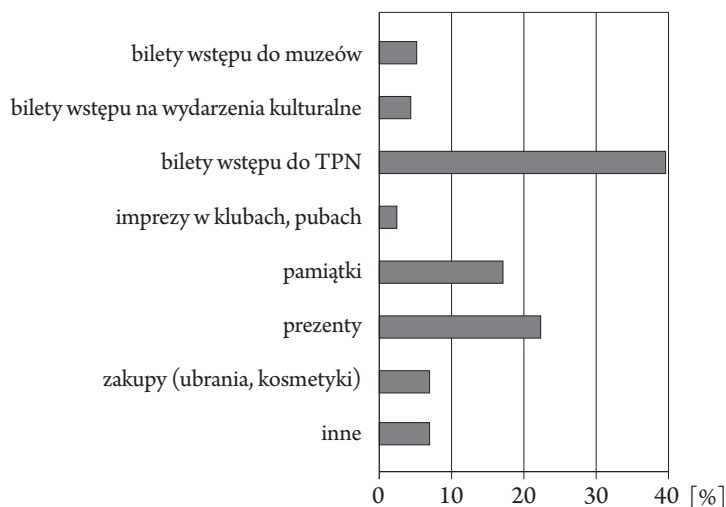
Źródło: badania własne.

lub pensjonacie), a jedynie 1% biorących udział w sondażu deklaruje, że próbuje potraw regionalnych w ekskluzywnych restauracjach bądź korzysta z kuchni w schroniskach górskich (wykres 9).

Udział poszczególnych wydatków w ogólnym budżecie wyjazdu turystycznego do Zakopanego, bez kosztów zakwaterowania, jedzenia i przejazdów, wygląda następująco: większość turystów nie przeznaczają dodatkowych środków na zakupy związane z pamiątkami, prezentami i atrakcjami na miejscu, zaś aż 40% deklaruje, że istotnym wydatkiem były bilety wstępu do TPN. Jedynie 22% kupuje prezenty dla rodziny i znajomych, 17% pamiątki dla siebie, a 7% przeznaczają część budżetu na zakup kosmetyków i ubrań. Znamienne jest to, że na wydarzenia kulturalne pieniądze przeznaczają znikoma część badanych: 5% osób kupuje bilety do muzeów, 4% wybiera się na spektakle teatralne, wystawy i koncerty, a po 3% decyduje się na wizytę w pubie lub dyskotekę oraz kupuje lokalne produkty, np. sery. Z powyższej analizy wynika, że budżet wakacyjny w większości przeznaczany jest na dotarcie do miejsca wypoczynku, zakwaterowanie i wyżywienie, natomiast na miejscu wydatki ograniczane są do minimum (wykres 10).

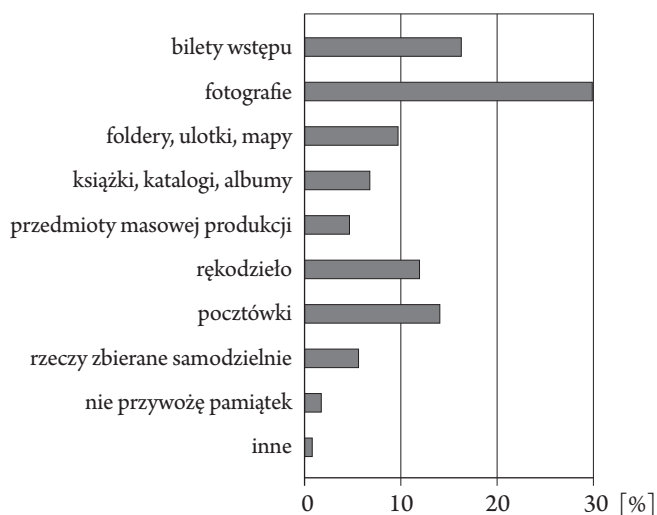
Prawie co trzecia osoba za najlepszą pamiątkę uważa zdjęcia (30%), a także bilety wstępu do zwiedzanych obiektów (16%), pocztówki (14%), rękodzieło (12%), foldery, mapy i ulotki (10%) oraz książki i katalogi dostępne jedynie tutaj (7%). Tylko 5% badanych za pamiątki uważa samodzielnie zbierane dobra natury (choć nie można ich zbierać na terenie parku narodowego, gdzie udaje się znaczna część badanych). 5% kupuje przedmioty o charakterze lokalnym, ale produkowane masowo. Jedynie 1% odpowiedzi brzmiało: „nie przywożę pamiątek”. Z tej

Wykres 10. Wydatki w czasie wyjazdu

Źródło: badania własne.

Wykres 11. Przywożone przez badanych pamiątki z podróży

Źródło: badania własne.

części badania wynika, że turyści wciąż przywiązani są do zbierania i przywożenia z urlopu przedmiotów kojarzących się z danym miejscem. Najważniejsze są jednak dla nich fotografie. Wynika to nie tylko z dostępności i łatwości obsługi aparatów, które znajdują się w niemal każdym telefonie, ale także z popularności

mediów społecznościowych (Facebook, Instagram), gdzie można podzielić się wspomnieniami i zdjęciami ze znajomymi (wykres 11).

3. Podsumowanie

Na podstawie analizy wyników można stwierdzić, że dwie z postawionych hipotez są słuszne, a jedną należy odrzucić. Potwierdziło się to, że turyści w większości chcą wypoczywać aktywnie i samodzielnie organizują swoje wyjazdy. Jest to związane z charakterem regionu, który skłania do wędrówek po górach lub spacerów po mieście pełnym atrakcji kulturalnych i rozrywek. Samodzielne organizowanie wyjazdów związane jest z pewnością z oszczędnością, ale także z potrzebą bycia niezależnym od grupy lub programu przygotowanego przez biuro podróży. Druga z hipotez nie potwierdziła się, gdyż badani byli raczej skupieni na podziwianiu walorów przyrodniczych niż kulturowych regionu, nie przeznaczając środków finansowych na wizyty w galeriach i muzeach. W kwestii usług gastronomicznych większość deklaruowała zainteresowanie kuchnią tradycyjną, regionalną. Oznacza to, że potrzeba przeżyć kulturalnych jest znacznie mniejsza niż potrzeba wysiłku fizycznego wiążącego się w wyprawami w góry. Powodem tego może być dostateczna liczba miejsc i wydarzeń kulturalnych w miejscowościach, z których turyści pochodzą. Dlatego też, gdy przybywają do Zakopanego, szukają czegoś innego niż na co dzień. Wybierają więc górskie szlaki i lokalne lokale gastronomiczne zamiast kina, teatru czy galerii. Trzecia z hipotez została potwierdzona. Turyści odwiedzający Zakopane i Tatrzański Park Narodowy wracają w to miejsce wielokrotnie. Prawdopodobnie jest to związane z dużą liczbą miejsc wartych odwiedzenia na tym obszarze. Wiele szlaków turystycznych w TPN zachęca bowiem do powrotów (Nyka, Nyczanka 2013). Profil obecnego i przyszłego turysty odwiedzającego Zakopane i TPN można więc nakreślić następująco:

- samodzielnie organizuje swój wyjazd, najczęściej za namową bliskich, a podróżuje z przyjaciółmi,
- do podjęcia decyzji o wyjeździe skłania go przede wszystkim ukształtowanie terenu TPN oraz otoczenia Zakopanego (majestatyczne, potężne góry), znacznie bardziej niż możliwość obcowania z lokalną kulturą,
- skupiony jest na walorach przyrodniczych oraz poznawaniu największych atrakcji turystycznych lub odwiedzaniu najbardziej znanych miejsc (Krupówki, Morskie Oko),
- wybiera zakwaterowanie w pensjonatach, posiłki przygotowuje samodzielnie lub próbuje lokalnej kuchni w regionalnych, niedrogich restauracjach,
- na miejscu, poza zakwaterowaniem, jedzeniem i przejazdami, pieniądze przeznacza jedynie na bilety wstępu do TPN.

Taka charakterystyka potencjalnego klienta licznych obiektów usługowych w Zakopanem i okolicy może pomóc w usprawnieniu relacji usługodawca – usługobiorca. Dzięki temu świadczący usługi będą mogli lepiej przygotować się na przyjęcie turystów i zapewnić im większe zadowolenie, co wpłynie pozytywnie na zarobki usługodawców, poprawiając poziom gospodarczy regionu i pozwalając na jego dalszy rozwój (Więckowski i in. 2012), a także na przeznaczanie większych środków na ochronę unikalnej tatrzańskiej przyrody.

Literatura

- Badanie ruchu turystycznego w województwie małopolskim w 2013 roku* (2013), Gdańsk: Urząd Marszałkowski Województwa Małopolskiego.
<http://tpn.pl/zwiedzaj/turystyka/statystyka> [28.08.2014].
- MacCannel D. (2002), *Turysta: nowa teoria klasy próżniaczej*, Warszawa: Muza.
- Nyka J., Nyczanka M. (2013), *Tatry polskie: przewodnik*, Łąthorzew: Trawers.
- Pociask-Karteczka J. (red.) (2007), *Stan i perspektywy rozwoju turystyki w Tatrzańskim Parku Narodowym*, Kraków – Zakopane: Wyd. AWF.
- Strategia promocji marki Zakopane na lata 2012-2020* (2012), Zakopane: Biuro Promocji Zakopanego.
- Więckowski M. i in. (2012), *Możliwości poprawy dostępności i rozwoju turystyki na pograniczu polsko-słowackim*, Warszawa – Bratysława: PAN IGiPZ, Geografický ústav, Slovenska akademia vied.

The profile of tourist visiting Zakopane and Tatra National Park

Abstract. Mountain tourism has lately become a more and more popular way of spending free time. One of the reasons for this is the constantly developing infrastructure. The Podhale Region and Tatra Mountains are very popular travel destination. However, the forms of tourism and the profile of a typical tourist have changed over the years. First, Zakopane had become a health resort, where it was hiking in the mountains which brought people here. Afterwards, it was artists coming here looking for the perfect atmosphere. Finally, it was a place to visit for skiing and cycling. The main goal of this research was to characterize the typical, contemporary, tourist visiting Zakopane and Tatra National Park. Finding out the profile of tourists will be helpful in understanding the visitors and, at the same time, it will pave the way for offering services which those visitors expect. This will have a positive influence on the development of tourism in the region, bringing benefits for both the tourists and the local community. During the research, the following methods and tools were used: a diagnostic survey and participant observation. The research took place in Zakopane and Tatra National Park in September 2013.

Keywords: tourism, mountain tourism, tourist profile, Zakopane, Tatra National Park

MONIKA BĘCZKOWSKA*

Inteligentne specjalizacje w turystyce polskich regionów¹

Streszczenie. Celem artykułu jest analiza inteligentnych specjalizacji regionów Polski, ze szczególnym uwzględnieniem turystyki w układzie przestrzennym, a także trendów specjalizacji w turystyce oraz powiązań z innymi branżami. Analizy dokonano na podstawie dokumentów strategicznych poszczególnych regionów oraz krajowych inteligentnych specjalizacji, które powstały na przełomie lat 2014 i 2015. W artykule przedstawiono założenia koncepcji inteligentnych specjalizacji w oparciu o teoretyczne podstawy rozwoju regionalnego i gospodarczego oraz cel wyłonienia inteligentnych specjalizacji. Ponadto ukazano metodologie wyłaniania inteligentnych specjalizacji oraz porównano poszczególne regiony w zakresie wybranych inteligentnych specjalizacji i odniesiono je do krajowych inteligentnych specjalizacji (KIS). Następnie dokonano analizy przestrzennej inteligentnych specjalizacji, z uwzględnieniem turystyki jako interdyscyplinarnej dziedziny ekonomiczno-gospodarczej.

Słowa kluczowe: inteligentne specjalizacje regionu, turystyka zdrowotna i prozdrowotna, inteligentne specjalizacji w turystyce, RIS3

1. Wprowadzenie

Inteligentna specjalizacja regionu to branża, w której region posiada przewagę i wskazuje ją jako strategiczną dla swego rozwoju. Hipoteza niniejszego artykułu brzmi: turystyka jest inteligentną specjalizacją w regionach o szczególnych walorach krajobrazowych i przyrodniczych. W celu jej weryfikacji dokonano analizy

---

* Izba Gospodarcza Krąg Turystyki Zdrowotnej, Dąbrowa k. Kielc, e-mail: beczkowska.moniaka@gmail.com, tel. 604 483 717.

¹ Artykuł powstał na podstawie materiału badawczego rozprawy doktorskiej pt. „Inteligentna specjalizacja w turystyce jako narzędzie rozwoju regionalnego”.

treści dokumentów strategicznych w zakresie sposobu wyłaniania inteligentnych specjalizacji, a także przedstawionego uzasadnienia i uszczegółowienia specjalizacji związanych z turystyką oraz powiązań branżowych.

2. Koncepcja inteligentnych specjalizacji

Inteligentne specjalizacje (*smart specialization*) stanowią zyskujące na znaczeniu narzędzie polityki regionalnej oraz polityki innowacyjności, których celem jest rozwój regionów, zwłaszcza słabiej rozwiniętych, i budowa przewagi konkurencyjnej w oparciu o innowacje powstające w branżach uznanych za kluczowe.

Każdy region (w Polsce województwo) Unii Europejskiej został zobowiązany do wyłonienia własnych specjalizacji, co było warunkiem uzyskania wsparcia na rozwój tych branż i całego regionu w bieżącej perspektywie finansowej 2014-2020.

Idea inteligentnych specjalizacji została opracowana w 2008 r. przez zespół ekspertów pt. „Wiedza dla wzrostu” (*Knowledge for growth*) powołany przez Komisję Europejską w 2005 r. (Słodowa-Hełpa 2013: 90). Koncepcja inteligentnych specjalizacji jest pochodną teorii modeli ekonomicznych dotyczących rozwoju regionalnego i gospodarczego, zarówno nurtów ekonomii neoklasycznej, jak i neokeynesowskiej.

Do najpopularniejszych teorii neoklasycznych zakładających stałe dążenie gospodarki do równowagi należy teoria kosztów komparatywnych (*comparative cost theory*) D. Ricarda z 1815 r., zakładająca wymianę handlową wynikającą z różnic będących źródłem przewagi m.in. w kosztach produkcji (Landreth i Colander 2005: 150-154). Do mechanizmów idealnej konkurencji w nowej teorii wzrostu regionalnego z 1973 r. nawiązuje także H. Richardson, twierdząc, że dzięki otwartości regionów łatwiej następuje przepływ czynników produkcji. Otwartość gospodarki sprzyja wyrównywaniu różnic dochodowych, przyciągając kapitał niskimi kosztami pracy, a także przyczynia się do migracji siły roboczej (Churski 2008: 7).

Podobnie teorie nurtu neokeynesowskiego, szukając wyjaśnienia fenomenu przewagi rynkowej i wzrostu gospodarczego, m.in. teoria bazy ekonomicznej (*economic base theory*) W. Sombarta z początku XIX w., zakładają, że warunkiem powstawania i rozwoju miast jest tworzenie się nadwyżek produktów rolnych stanowiących podstawę wyżywienia ludności miejskiej, i podkreślają znaczenie bogactw naturalnych oraz zaplecza społeczno-gospodarczego sprzyjającego rozwojowi miast (Domański 1993: 54-57). Również teoria bazy eksportowej D.C. Northa z 1955 r. nawiązuje do konkurencyjności produkcji eksportowej, cieszącej się popytem w innych regionach (Kisiała i Stępiński 2012: 10), a teo-

ria produktu podstawowego (*staple theory*) H. Innes odwołuje się do przewagi w zakresie obniżenia kosztów i doskonalenia procesów produkcyjnych (Landes 2000: 332, za: Grosse 2002: 27). Do najpopularniejszych teorii rozwoju regionalnego należą modele wskazujące na koncentrację przestrzenną jako źródło rozwoju regionalnego, m.in. teoria biegunów wzrostu (*growth poles*) F. Perroux z 1955 r. Teoria ta dotyczy takich gałęzi przemysłu regionu, które stanowią sektory biegunowe, zdolne do konkurowania na arenie międzynarodowej. Ich pozycja stanowi siłę napędową regionu i pozwala mu dominować nad pozostałymi. W zakresie interwencji władz model zakłada rozwijanie komunikacji między regionami i wspieranie tworzenia nowych biegunów wzrostu (Malizia i Feser 1999: 104-106, za: Grosse 2002: 28; Domański 2006: 197).

Kolejną ważną grupę modeli, na której oparto koncepcję inteligentnej specjalizacji, stanowią współczesne teorie rozwoju regionalnego, które odnoszą się do przewartościowania podstawowych czynników produkcji na kolejnych etapach rozwoju społeczno-gospodarczego do gospodarki opartej na wiedzy. Są to m.in. teoria gron M. Portera z 1990 r., która definiuje grona jako „geograficzne skupiska wzajemnie powiązanych firm, wyspecjalizowanych dostawców, jednostek świadczących usługi, firm działających w pokrewnych sektorach i związanych z nimi instytucji (np. uniwersytetów, jednostek normalizacyjnych i stowarzyszeń branżowych) w poszczególnych dziedzinach, konkurujących między sobą, ale także współpracujących” (Porter 2001: 246). Grona (inaczej klastry) charakteryzuje:

- bliskość geograficzna – pozwalająca na przenikanie i korzystanie z tych samych zasobów,
- powiązania – dążenie do wspólnego celu współpracy i rozwoju,
- interakcje – wzajemne powiązania i relacje,
- liczba podmiotów – odpowiednio duża, tzw. masa krytyczna w klastrze (OECD 1999: 270, za: Gorynia i Jankowska 2008: 36-37).

Dzięki koncentracji działalności na danym terenie i wspólnym działaniom członkowie klastra zyskują na ekonomicie skali, dokonując wspólnych zakupów, promując się lub prowadząc czy też zlecając badania (Lindqvist, Ketels i Sölvell, 2013: 1).

Kolejnym modelem dotyczącym powiązań sieciowych jest model aglomeracji elastycznej produkcji (*flexible production agglomeration*) A. Scotta z 1988 r. (Scott 1994: 224). Koncepcja ta definiuje aglomeracje jako system o gęstej sieci powiązań – tzw. społeczeństwo sieciowe (*network society*), co obniża koszty transakcyjne, pozwala na szybki przepływ informacji i elastyczne dostosowanie (Castells 2000: 13).

Na uwagę zasługuje również koncepcja systemu innowacji (*innovation system*) z 1985 r. B. Lundvall, która w latach 90. XX w. ewoluowała do modelu regionalnego systemu innowacji (*regional innovation system*) (Cook 2003: 1). Model bliskości geograficznej ma kluczowe znaczenie dla systemu generowania wiedzy

i innowacji oraz procesu uczenia się (Cook 1998: 11). Ważną rolę w regionalnym systemie innowacji odgrywa współpraca oparta na modelu potrójnej spirali, helisy (*triple helix*), zwanym też złotym trójkątem innowacji, a jest to współpraca przedsiębiorstw, instytucji naukowych i władzy regionalnej. Obejmuje ona zatem trzy rodzaje kontaktów: naukowe, biznesowe i polityczne, stymulując swoje jednostki do współdziałania (Leydesdorff i Etzkowitz 1998: 196-197).

Przystąpienie Polski do Unii Europejskiej nałożyło na nasz kraj szereg zobowiązań, m.in. w zakresie realizacji wspólnej polityki innowacyjnej. Na podstawie założeń narodowego systemu innowacji, przyjętego w Narodowym Planie Rozwoju na lata 2004-2006 oraz w Zintegrowanym Programie Operacyjnym Rozwoju Regionalnego na lata 2004-2006 samorządy województw opracowały regionalne strategie innowacji (Jastrzębska 2005: 189).

Następnie Komisja Europejska, wychodząc od teorii rozwoju, a zwłaszcza specjalizacji jako źródła rozwoju oraz alternatywy dla rozpraszania środków na inwestycje w różnych branżach i obszarach, uznała, że regiony powinny skoncentrować się na rozwoju kluczowych branż wyłonionych w ramach narodowych/regionalnych strategii badań i innowacji na rzecz inteligentnej specjalizacji [National/Regional Research and Innovation Strategies for Smart Specialisations (RIS3)]. RIS3 to zintegrowane programy transformacji gospodarczej, spełniające kryteria Unii Europejskiej (European Union 2012: 8).

Celem wyodrębnienia inteligentnych specjalizacji jest określenie, jakie branże w regionie posiadają duży potencjał rozwojowy. Branże te są szczególnie wspierane przez władze regionu jako te, dzięki którym region będzie budował swoją przewagę. „Strategie inteligentnej specjalizacji mogą również stanowić efektywny instrument rozwiązywania problemów społecznych, środowiskowych, klimatycznych i energetycznych, takich jak: zmiany demograficzne, efektywność zasobów, bezpieczeństwo energetyczne i odporność na skutki zmian klimatu” (Komisja Europejska 2014: 4).

Z przedstawionych teorii wynika, że elementem tworzenia przewagi konkurencyjnej w zakresie produkcji danego dobra lub świadczonej usługi jest efektywność procesów produkcji, wydajność zasobów, efektywność zarządzania, wprowadzanie ulepszeń oraz uczenie się, co wynika ze specyficznych cech danego regionu, stanowiących przewagi gospodarcze, kulturowe, przyrodnicze lub historyczne.

Inteligentne specjalizacje odnoszą się do strategii „Europa 2020” oraz wniosków z realizacji strategii lizbońskiej, a ich celem jest przyspieszenie rozwoju gospodarki Unii Europejskiej i stworzenie najbardziej konkurencyjnej gospodarki na świecie. Nie muszą one stanowić największego udziału w rynku, ale powinny charakteryzować się dużym potencjałem rozwojowym, zdolnością do generowania innowacyjnych rozwiązań i nowych miejsc pracy. Powinny więc być *smart*.

Słowo *smart* w dosłownym tłumaczeniu oznacza sprytny, inteligentny, co opisuje akronim:

- *Specific* – prosty, szczegółowy, zawierający konkretny przekaz,
- *Measurable* – mierzalny, możliwy do zbadania, zmierzenia, czy cel został osiągnięty,
- *Achievable* – osiągalny, atrakcyjny, ambitny, ciekawy i motywujący,
- *Relevant* – realistyczny, możliwy do osiągnięcia i ważny dla rozwoju,
- *Time-Bound* – terminowy, z określonym horyzontem czasowym (Wróblewska, Gochnio: 6-7).

Podsumowując, należy stwierdzić, że strategia inteligentnej specjalizacji opiera się na indywidualnych zasobach danego regionu: gospodarczych, przyrodniczych, kulturowych i historycznych. Jednocześnie wskazuje kierunki rozwoju i budowania przewagi konkurencyjnej w oparciu o innowacje opracowywane w danej branży. Ponadto koncentracja geograficzna sprzyja tworzeniu innowacyjnych rozwiązań i ułatwia przepływ wiedzy. Swoje inteligentne specjalizacje określiły także makroregiony, np. Polska Wschodnia, oraz kraje Unii Europejskiej.

3. Analiza inteligentnych specjalizacji

Wybór inteligentnych specjalizacji w poszczególnych regionach miał różny przebieg. Strategie inteligentnej specjalizacji bazują na danych statystycznych, głównie na poziomie PKB generowanego przez daną branżę, poziomie zatrudnienia i kadrach kształconych w danym kierunku. Kolejnym elementem procedury były analizy SWOT oraz inne analizy porównawcze wykonane w celu wykazania potencjału kluczowych branż. Nie bez znaczenia była także rola ekspertów oraz przedstawicieli środowisk przedsiębiorców, instytucji otoczenia biznesu, organizacji pozarządowych, jak i społeczeństwa, z którego opinią zapoznawano się w ramach szerokich konsultacji społecznych. Są jednak także wyjątki, np. województwo pomorskie ogłosiło konkurs na inteligentne specjalizacje, w którym w poszczególnych etapach wyłaniano kluczowe branże.

Komisja Europejska w celu wspierania procesu wyłaniania inteligentnych specjalizacji powołała Smart Specialisation Platform 3S (Smart Specialisation Strategy), służące wymianie doświadczeń między regionami, zawierające prezentacje, metodologie i studia przypadków. Zespół platformy przygotował także dla regionów przewodnik „RIS 3 Guide”. Nie zawiera on jednak opisu szczegółowych procedur, a jedynie idee inteligentnych specjalizacji. W związku z tym poziom ich uszczegółowienia w regionach jest różny, co powoduje wiele trudności przy ich porównywaniu. Zgodnie z metodologią badań porównawczych dokonano

Tabela 1. Analiza inteligentnych specjalizacji w regionach

Województwo	Life science													ICT							Przemysł							Ochrona środowiska								
	biotechnologia	inżynieria medyczna	medyczna i zdrowie	farmacja, kosmetyki	wysoka jakość życia	wysoko jakościowa żywność	przemysł czasu wolnego	turytyka	informatyka i komunikacja	usługi dla biznesu	przetwarzanie danych	multimedia i aplikacje	przemysł kreatywny i design	klasy, promocja, targi	systemy zarządzania	technologie jutra	metalowy i odlewniczy	maszynowy i automatyka	chemia i tworzywa sztuczne	motoryzacyjny, wodny i lotniczy	transport i logistyka	wielkiemniczy i odzieżowy	meblarski, drzewny i papierniczy	nowoczesne budownictwo	biogospodarka	zagospodarowanie odpadów	energia i paliwa OZE	zasoby naturalne	ekoinnowacje	rolnictwo						
Dolnośląskie								●												●						●										
Kujawsko-pomorskie			●				●					●							●								●									
Lubelskie			●																																	
Lubuskie			●						●																		●									
Łódzkie			●									●										●				●										
Małopolskie			●									●														●										
Mazowieckie			●						●																	●										
Opolskie			●																							●										
Podkarpackie			●																																	
Podlaskie			●																																	
Pomorskie			●																								●									
Śląskie			●																																	
Świętokrzyskie																																				
Warmińsko-mazurskie																																				
Wielkopolskie			●																																	
Zachodniopomorskie			●																																	
Polska (KIS 19)			●																																	

● – specjalizacja podstawowa; ● – rozwinięcie specjalizacji podstawowej lub specjalizacja wspierająca

Źródło: opracowanie własne na podstawie dokumentów strategicznych wszystkich województw oraz Krajowych Inteligentnych Specjalizacji

standaryzowania określić branżowych, szeregując specjalizacje w grupy branż i tworzonych przez te grupy sektorów. Celem zaszeregowania było określenie kierunku rozwoju danej branży na podstawie szerszego opisu w dokumencie strategicznym.

W przeprowadzonym badaniu uwzględniono także poziom istotności danej branży w strategii inteligentnej specjalizacji danego regionu jako całości. Pozwoliło to uzyskać informacje, w jakim stopniu poszczególne regiony uwzględniają w swoich strategiach rozwój turystyki jako inteligentnej specjalizacji.

W tabeli przedstawiono specjalizacje regionalne i krajowe w podziale na grupy i sektory branżowe, a także określono je jako specjalizacje podstawowe i specjalizacje wspierające lub stanowiące ich rozszerzenie.

Analiza ta wskazuje na dwa kierunki specjalizacji: pierwszy to *life sciences*, obejmujący nauki związane z medycyną, zdrowiem, wysoką jakością życia i żywności, a także przemysłem czasu wolnego, w tym turystyką; drugi to ICT i wszelkie usługi kreatywne dla firm, związane z tworzeniem oprogramowania oraz technologiami i usługami jutra.

Technologie przyszłości to także nowe rozwiązania dla przemysłu, głównie maszynowego, w tym automatyki, oraz chemicznego, jak również szeroko rozumiana logistyka, w tym technologie związane z przemysłem lotniczym, i kosmonautyka. Uzupełnieniem całości jest ochrona środowiska, która wiąże się z efektywnym wykorzystaniem energii m.in. w budownictwie, ale także z wykorzystaniem zasobów przyrodniczych w gospodarce i rolnictwie.

Krajowe inteligentne specjalizacje, obejmujące 19 wiodących branż, koncentrują się również na zdrowiu społeczeństwa, biogospodarce, zrównoważonej energetyce, surowcach naturalnych i gospodarce odpadami, a także na innowacyjnych procesach i technologiach przemysłowych.

Każdy region wskazał na branże związane z medycyną i zdrowiem, co jest odwzorowaniem ogólnoswiatowych trendów dążenia człowieka do przedłużenia średniej długości życia i jego jakości. Wybór ten można uznać za przejaw egoizmu, a jednocześnie można odwołać się do pierwotnych instynktów dążenia do zapewnienia przyszłym pokoleniom jak najlepszej puli genetycznej, produktów farmaceutycznych i zdrowej żywności.

Mając na uwadze społeczeństwo informacyjne, w jakim funkcjonujemy, trudno się dziwić, że rozwój komunikacji cyfrowej i usług opartych na przetwarzaniu informacji znalazł się centrum zainteresowania wszystkich regionów. Mimo że stopień szczegółowości opisu jest różny, to każdy dokument podkreśla rolę tworzenia nowych rozwiązań ICT, zwłaszcza w odniesieniu do pozostałych branż określonych jako inteligentne specjalizacje. Można zatem uznać, że jest element łączącym pozostałe branże. Jest to także zgodne ze światowymi trendami, trudno dziś bowiem wskazać branżę, w której informatyka nie miałaby zastoso-

wania. Wiele regionów podkreśla też stosowanie rozwiązań w ICT w administracji publicznej i ich rolę w rozwijaniu regionalnych systemów innowacji.

Regiony, które dysponują zasobami przemysłowymi, także wskazały na ich rozwój, zwłaszcza w kierunku ich efektywnego wykorzystania, w tym energii, co wiąże się ściśle z ochroną środowiska. W wielu strategiach został ponadto ujęty problem zagospodarowania opadów i biogospodarki.

Podsumowując wyłonione przez poszczególne regiony specjalizacje, należy stwierdzić, że pomimo dużych różnic w poziomie uszczegółowienia branż objętych statusem inteligentnych specjalizacji są one wyraźnie podporządkowane człowiekowi, jego potrzebom i przyszłym pokoleniom.

4. Inteligentne specjalizacje w turystyce

Turystyka jest dziedziną interdyscyplinarną, która rozwija się wraz z rozwojem innych branż oraz wzrostem i rozwojem gospodarczym. Na mapie zaznaczono schematycznie regiony, które wskazały na rozwój turystyki. Wyróżniono trzy grupy: regiony, które wskazały turystykę jako inteligentną specjalizację, regiony, które wskazały turystykę jako branżę wspierającą lub jej rozwinięcie (*), a także regiony, które wskazały turystykę jako jeden z kierunków rozszerzenia i rozwoju specjalizacji w turystyce (**). Przestrzenna analiza, poza rozmieszczeniem terytorialnym, obejmuje także uszczegółowienie kierunków inteligentnej specjalizacji w turystyce.

Analiza powyższych danych wskazuje na udział turystyki w strategiach dwunastu regionów, z czego cztery wskazały turystykę jako inteligentną specjalizację (kujawsko-pomorskie, lubuskie, świętokrzyskie i zachodniopomorskie), cztery inne wskazały turystykę jako specjalizację wspierającą (małopolskie, podkarpackie, podlaskie i warmińsko-mazurskie), a kolejne cztery wskazały turystykę jako potencjalne rozwinięcie inteligentnych specjalizacji (lubelskie, opolskie, pomorskie i wielkopolskie).

Poszczególne regiony, wylaniając turystykę, określały, jaki typ usług o charakterze turystycznym planują rozwijać w ramach specjalizacji. Rozwój turystyki najczęściej powiązany jest z rozwojem medycyny i usług o charakterze zdrowotnym, podkreślając jakość życia, zwłaszcza osób starszych. Poniżej przedstawiono zapisy w dokumentach strategicznych poszczególnych województw dotyczące inteligentnej specjalizacji w turystyce.

W województwie kujawsko-pomorskim wskazano na medycynę, usługi medyczne i turystykę zdrowotną jako „rozwój metod leczenia i aparatury medycznej oraz ich komercyjne zastosowanie, w szczególności w połączeniu z rozwojem

Rys. 1. Mapa inteligentnych specjalizacji w turystyce

Źródło: opracowanie własne na podstawie dokumentów strategicznych województw.

wysoko zaawansowanych usług sanatoryjnych i leczniczych, obejmujących turystykę zdrowotną oraz towarzyszące jej inne aktywności (np. sport, rekreacja, wypoczynek, rehabilitacja)” (Zarząd Województwa Kujawsko-Pomorskiego 2012: 31-32).

W województwie lubelskim nie wpisano bezpośrednio w strategii rozwoju turystyki, jednak przywołując specjalizacje Polski Wschodniej w scenariuszu rozwoju, wskazano na trendy rozwojowe i wyzwania rozwój turystyki biznesowej, uzdrowskiej, leczniczej i wyspecjalizowanej (Zarząd Województwa Lubelskiego 2014: 11). Natomiast jako inteligentną specjalizację określono medycynę i zdrowie (Zarząd Województwa Lubelskiego 2014: 28).

Województwo lubuskie wskazało na specjalizację zdrowie i jakość życia, w której wymienia m.in. turystykę zdrowotną (Zarząd Województwa Lubuskiego 2014: 3).

W województwie małopolskim w ramach specjalizacji: przemysł czasu wolnego wskazano turystykę uzdrowską, kulturalną i biznesową. Ponadto podkreślono potencjał „srebrnej gospodarki” w sektorze turystyki (Zarząd Województwa Małopolskiego 2014: 37).

W województwie opolskim, oprócz inteligentnych specjalizacji, jako potencjalne specjalizacje inteligentne wskazano procesy i produkty ochrony zdrowia i środowiska (*life and environmental science*), w tym produkty ochrony zdrowia i zintegrowany przestrzennie regionalny produkt turystyczny (Zarząd Województwa Opolskiego 2014: 113).

Województwo podkarpackie w projekcie RIS 3, wskazując wynikające z inteligentnych specjalizacji obszary działania (aktywności), wymagające inteligentnego wsparcia, wymienia m.in. zrównoważoną turystykę (Zarząd Województwa Podkarpackiego, 2014: 38).

Województwo podlaskie wyróżnia zespół branż inteligentnej specjalizacji określonej mianem „eko”, gdzie wskazuje na „srebrną gospodarkę”, w tym turystykę medyczną, a także na ekorozwój, w tym ekoturystyki, i agroturystykę (Zarząd Województwa Podlaskiego 2014: 10).

Podobnie województwo pomorskie dostrzega problem starzenia się społeczeństwa i choć nie wskazuje w inteligentnej specjalizacji bezpośrednio na turystykę, to technologie medyczne w zakresie chorób cywilizacyjnych i okresu starzenia się odnosi do branży turystycznej (Zarząd Województwa Pomorskiego 2015: 1-2).

W województwie świętokrzyskim natomiast jako jedną z głównych specjalizacji wskazano turystykę zdrowotną i prozdrowotną, ukazując potencjał zasobów przyrodniczych regionu. Specjalizacja ta obejmuje głównie turystykę uzdrowską, medyczną, a także spa & wellness i wszelkie formy aktywności prozdrowotnej (Zarząd Województwa Świętokrzyskiego 2014: 32-36).

Województwo warmińsko-mazurskie wskazało na grupę branż określoną jako „ekonomia wody”, w której nacisk kładzie na zakwaterowanie i odnowę biologiczną (Zarząd Województwa Warmińsko-Mazurskiego 2013: 70).

Województwo wielkopolskie nie wskazuje bezpośrednio na turystykę, jednak w obszarze inteligentnej specjalizacji dotyczącej jakości życia wyróżnia branżę nowoczesnych technologii medycznych. Analizy obszaru medycyna i ochrona zdrowia dowodzą, że rozwija się turystyka medyczna osób z zagranicy, które korzystają z usług prywatnych szpitali (Zarząd Województwa Wielkopolskiego 2015: 66-68).

W województwie zachodniopomorskim jako jedną z głównych specjalizacji wskazano turystykę i zdrowie, w tym wykorzystanie zasobów przyrodniczych i dorobku kulturowego. W opisie specjalizacji wskazano na turystykę zdrowotną, obejmującą turystykę uzdrowską (poprawa ogólnego stanu zdrowia i leczenie różnego rodzaju schorzeń), turystykę medyczną (podróże za granicę w celu skorzystania z opieki medycznej kraju odwiedzanego) i turystykę spa & wellness (wyjazdy do specjalnych ośrodków, mające na celu poprawę kondycji fizycznej i psychicznej) (Zarząd Województwa Zachodniopomorskiego 2014: 4).

Analiza wskazań turystyki w strategiach inteligentnej specjalizacji polskich regionów świadczy nie tylko o ścisłym powiązaniu turystyki z rozwojem usług medycznych, ale także o dominacji usług o charakterze zdrowotnym i estetycznym. Wynika to z rosnącej świadomości społeczeństwa w zakresie zdrowego stylu życia, trendów mody i kultu atrakcyjnego wyglądu. Jednocześnie wyraźnie widoczne jest odwołanie się do naturalnych zasobów leczniczych wód, borowin i klimatu.

Warto także zwrócić uwagę na geograficzną strukturę specjalizacji w turystyce, która pokrywa się z obszarami cennymi przyrodniczo, np. region świętokrzyski, w którym blisko 70% powierzchni stanowią obszary cenne przyrodniczo i prawnie chronione, a także regiony nadmorskie czy górskie, ale również pokrywa się ze strukturą wskaźników dotyczących rozwoju ekonomiczno-gospodarczego – regiony na wyższym poziomie rozwijają w większym stopniu technologie i przemysł niż usługi o charakterze turystycznym.

Analizy porównawcze regionów w zakresie branży turystycznej wskazanej w strategiach inteligentnej specjalizacji oraz przedstawione wnioski składają się na weryfikację hipotezy postawionej na początku artykułu, brzmiącej: turystyka jest inteligentną specjalizacją w regionach o szczególnych walorach krajozobowych i przyrodniczych.

Wybór branż związanych z turystyką w kontekście społeczno-gospodarczym jest zatem słuszny. Pozwoli on nie tylko na przepływ środków finansowych z terenów o wyższych dochodach, ale także zapewni miejsca pracy, których w turystyce, w odróżnieniu od większości branż, wraz z rozwojem poziomu innowacyjności branży nie ubywa. Nowe metody leczenia, specjalistyczne zabiegi i kuracje wymagają kapitału ludzkiego, a ich rozwój generuje nowe miejsca pracy i przyczynia się do wzrostu potencjału kadrowego. Towarzyszy temu wiele wyzwań społecznych, przed którymi stoją władze regionów, dotyczących zwłaszcza zatrzymania wykwalifikowanej kadry w regionie.

5. Podsumowanie

Koncepcja inteligentnej specjalizacji bywa krytykowana przez eurosceptyków i zwolenników ekonomii klasycznej, którzy uważają, że ingerencja w gospodarkę nie sprzyja samoregulacji procesów rynkowych (Ślódowa-Hełpa 2013: 112). Popierają ich także przedstawiciele branż, które nie zostały uznane za inteligentne. Jest to związane ze środkami, jakie branże inteligentne mogą otrzymać na rozwój, badania i innowacje.

Zakładając, że w długim okresie rynek sam wyłoni spośród wielu branż te o największym potencjale, można postawić pytanie: dlaczego tego procesu nie

przyspieszyć? Idea ta wydaje się być słuszna, jednak problem może dotyczyć realizacji w zakresie poprawności dokonanych wyborów. Oczywiście wybór branż jest procesem dynamicznym i podlegającym zmianom, który wymaga dalszych analiz i stanowi ciekawy obszar badań nad procesami rozwoju regionalnego.

Literatura

- Castells M. (2000), Materials for an explorator y theory of the network society, *British Journal of Sociology*, t. 51, nr 1: 5-24, <http://faculty.georgetown.edu/irvinem/theory/Castells-NetworkSociety.pdf> [27.04.2015].
- Churski P. (2004), *Czynniki rozwoju regionalnego w świetle koncepcji teoretycznych*, Poznań: Instytut Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej UAM, www.staff.amu.edu.pl/~chur/bibliografia/CZYNNIKI%20ROZWOJU%20REGIONALNEGO%20.pdf [1.07.2013].
- Cook P. (2003), *Strategies for Regional Innovation Systems. Learning Transfer and Applications*, Wiedeń, www.unido.org/fileadmin/user_media/Publications/Pub_free/Strategies_for_regional_innovation_systems.pdf [3.05.2015].
- Cooke Ph. (1998), Origins of the concept, w: H.J. Braczyk, Ph. Cooke, M. Heidenreich, *Regional innovation systems. The role of governances in a globalized world*, London: University College London.
- Domański R. (1993), *Zasady geografii społeczno-ekonomicznej*, Warszawa: WN PWN.
- Domański R. (2006), *Geografia ekonomiczna. Ujęcie dynamiczne*, Warszawa: WN PWN.
- European Union (2012), Guide to Research and Innovation Strategies for Smart Specialisations (RIS 3), http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/presenta/smart_specialisation/smart_ris3_2012.pdf [3.05.2015].
- Gorynia M., Jankowska B. (2008), *Klasy a międzynarodowa konkurencyjność i internacjonalizacja przedsiębiorstwa*, Warszawa: Difin.
- Grosse T.G. (2002), Przegląd koncepcji teoretycznych rozwoju regionalnego, *Studia Regionalne i Lokalne*, nr 1(8).
- Jastrzębska W. (2005), Pobudzanie aktywności innowacyjnej małych i średnich przedsiębiorstw w teorii regionalnych systemów innowacji i polityce innowacyjnej Unii Europejskiej, „Zeszyt Uniwersytetu Rzeszowskiego” nr 7: *Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy. Kapitał ludzki i intelektualny*, www.ur.edu.pl/pliki/Zeszyt7/17_Jastrzebska.pdf [27.04.2015].
- Kisiała W., Stępiński B. (red.) (2012), *Obszary metropolitalne jako bieguny wzrostu – analiza wpływu wykorzystania funduszy strukturalnych na rozwój społeczno-gospodarczy regionów*, Poznań: Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu.
- Komisja Europejska (2014), Strategie innowacji krajowych/regionalnych na rzecz inteligentnej specjalizacji, Polityka spójności, http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/informat/2014/smart_specialisation_pl.pdf [27.04.2015].
- Landreth H., Colander D.C. (2005), *Historia myśli ekonomicznej*, Warszawa: WN PWN.

- Leydesdorff L., Etzkowitz H. (1998), *The Triple Helix as a Model for Innovation Studies*, www.leydesdorff.net/th12/th12.pdf [25.04.2014].
- Lindqvist G., Ketels Ch., Sölvell Ö., *The Cluster Initiative Greenbook 2.0*, Kolding: University of Southern Denmark, www.czechinvest.org/data/files/the-cluster-initiative-greenbook-3916-cz.pdf [28.04.2015].
- Ministerstwo Gospodarki (2014), Krajowa inteligentna specjalizacja, www.mg.gov.pl/files/upload/23242/Lista%20krajowych%20inteligentnych%20specjalizacji%2011%20grudnia%202014.pdf [12.04.2015].
- Porter M.E. (2001), *Porter o konkurencji*, Warszawa: PWE.
- Scott A.J. (1994), *The Roepke Lecture in Economic Geography* The Collective Order of Flexible Production Agglomerations: Lessons for Local Economic Development Policy and Strategic Choice*, Los Angeles: Department of Geography and Lewis Center for Regional Policy Studies, University of California, <http://web.grinnell.edu/courses/pol/f02/pol395-01/Scott%20-%20Collective%20Order%20of%20Flexible%20Production%20Agglomerations.pdf> [28.04.2015].
- Słodowa-Helpa M. (2013), Inteligentna specjalizacja polskich regionów warunki, wyzwania i dylematy, *Rocznik Nauk Społecznych*, t. 5(41), nr 1, www.kul.pl/files/852/media/RNS/pdf-y/2013/2013_1-slodowa-helpa.pdf [12.10.2014].
- Wróblewska A., Gochnio M., *Zarządzanie przez cele*, Warszawa: Kancelaria Prezesa Rady Ministrów, http://dsc.kprm.gov.pl/sites/default/files/pliki/zarządzanie_przez_cele_-_informat.pdf [17.04.2015].
- Zarząd Województwa Kujawsko-Pomorskiego (2012), Załącznik nr 5 do RSIWK-P2014-2020 Inteligentna specjalizacja (IS) w województwie kujawsko-pomorskim Strategia na rzecz rozwoju inteligentnych specjalizacji, www.innowacje.kujawsko-pomorskie.pl/wp-content/uploads/2012/05/Z5-Inteligentna-specjalizacja.pdf [14.04.2015].
- Zarząd Województwa Lubelskiego (2014), Regionalna Strategia Innowacji Województwa Lubelskiego do 2020 r., www.lubelskie.pl/img/userfiles/files/13_8_Regionalna_Strategia_Innowacji.pdf [18.04.2015].
- Zarząd Województwa Lubuskiego (2014), Inteligentne specjalizacje w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego – Lubuskie 2020, http://rpo2020.lubuskie.pl/wp-content/uploads/2014/11/ulotka_specjalizacje1.pdf [19.04.2015].
- Zarząd Województwa Małopolskiego (2014), Program Strategiczny Regionalna Strategia Innowacji Województwa Małopolskiego 2014-2020, www.malopolska.pl/Lists/DocumentManager/RSI/MIP2014/Za%20nr%204%20-%20Regionalna%20Strategia%20Innowacji%20Wojew%20C3%B3dztwa%20Ma%20polskiego%202014-2020.pdf [15.04.2015].
- Zarząd Województwa Opolskiego (2014), Regionalna Strategia Innowacji Województwa Opolskiego do roku 2020, Załącznik nr 1 do Uchwały Nr 5250 Zarządu Województwa Opolskiego, 2014, <http://ocrg.opolskie.pl/download.php?id=5597&x=3144783> [14.04.2015].
- Zarząd Województwa Podkarpackiego (2014), Regionalna Strategia Innowacji Województwa Podkarpackiego na lata 2014-2020 na rzecz inteligentnej specjalizacji

- (RIS3) (projekt), www.rsi.podkarpackie.pl/Documents/RSI/RIS3_WP_18.10.14.pdf [17.04.2015].
- Zarząd Województwa Podlaskiego (2014), Strategia Rozwoju Województwa Podlaskiego do roku 2020, www.strategia.wrotapodlasia.pl/pl/ps2/var/resources/154/248/4/srwp_2020_1.pdf [14.04.2015].
- Zarząd Województwa Świętokrzyskiego (2014), Strategia Badań i Innowacyjności (RIS3) Od absorpcji do rezultatów – jak pobudzić potencjał województwa świętokrzyskiego 2014-2020+, www.spinno.pl/rsi/component/phocadownload/category/15-swietokrzyska-strategia-badan-i-innowacyjnosci-ris3-przyjeta-uchwala-sejmiku?download=31:ris3 [14.04.2015].
- Zarząd Województwa Warmiosko-Mazurskiego (2013), Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego województwa warmiosko-mazurskiego do roku 2025, http://strategia2025.warmia.mazury.pl/site/showFile/194.html?id_menu=72 [17.04.2015].
- Zarząd Województwa Wielkopolskiego (2015), Regionalna Strategia Innowacji dla Wielkopolski na lata 2015-2020 Aktualizacja RIS 3, http://iw.org.pl/pl/index3.php?option=com_remository&func=startdown&id=556 [18.04.2015].
- Zarząd Województwa Zachodniopomorskiego (2014), Założenia do procesu identyfikacji inteligentnych specjalizacji województwa zachodniopomorskiego, www.rpo.wzp.pl/sites/default/files/pliki/20_zalozenia_do_procesu_identyfikacji_inteligentnych_specjalizacji_wojewodztwa_zachodniopomorskiego.pdf [16.04.2015].
- Zarząd Województwa Zachodniopomorskiego (2015), Uchwała Nr 316/31/15 Zarządu Województwa Pomorskiego z dnia 9 kwietnia 2015 roku, www.bip.pomorskie.eu/pobierz/11766.html [15.04.2015].

Smart specialization in the tourism of Polish regions

Abstract. This article aims to analyze smart specialization in Polish regions with particular emphasis on tourism. This is done on the basis of strategy papers for each regional and national smart specialization which arose at the turn of the years 2014 and 2015. The article presents the idea of the concept of smart specialization based on the theoretical foundations of regional and economic development and the objective of the emergence of intelligent specialization. In addition, methodologies shown the emergence of intelligent specialization and compared the different regions on selected smart specialization and reference is into national smart specialization (KIS). Furthermore, the author analyzes the spatial smart specialization with particular emphasis on tourism as an interdisciplinary field of economic activity.

Keywords: smart specialization of the region, health and prohealth, smart specialization in tourism, RIS3

STANISŁAW BRONOWICKI*, MAŁGORZATA KRYCH**

Poziom zainteresowania Wielkopolskim Szlakiem Wiatracznym i prognoza jego rozwoju

Streszczenie. Wielkopolski Szlak Wiatraczny jest nowym produktem turystyki industrialnej. Powstał w celu ochrony zabytkowych wiatraków i podniesienia atrakcyjności turystycznej regionów. To największy szlak wiatraczny w Europie. Celem artykułu jest ukazanie poziomu wiedzy losowo wybranej grupy mieszkańców aglomeracji poznańskiej na temat tego szlaku i ustalenie stopnia ich zainteresowania zabytkowymi wiatrakami, a w efekcie prognoza jego rozwoju. Na podstawie badań ankietowych przeprowadzonych wśród mieszkańców aglomeracji poznańskiej w kwietniu 2013 r. stwierdzono, że wyraźne jest ich zainteresowanie mechanizmem działania zabytkowych wiatraków, co wskazuje na wzrost popularności turystyki industrialnej. Jednakże bardzo niski jest poziom wiedzy o szlaku. Brakuje elementów promocyjnych, takich jak przewodniki, foldery turystyczne czy tablice informacyjne. Dalszy rozwój zależy głównie od popularności szlaku i rozgłosu wśród potencjalnych turystów. Szerzenie wiedzy w postaci prelekcji, wydarzeń kulturalnych, a przede wszystkim folderów i przewodników jest kluczem do osiągnięcia celu.

Słowa kluczowe: młynarstwo, młyn, wiatrak, Wielkopolski Szlak Wiatraczny, turystyka industrialna, Wielkopolska

1. Wprowadzenie

Wielkopolski Szlak Wiatraczny jest stosunkowo nowym produktem turystyki industrialnej, czyli obiektów przemysłowych i techniki. Powstał w 2009 r. z inicjatywy Stowarzyszenia Wiatraki Wielkopolski. Jest to największy i zarazem najdłuższy szlak zabytkowych wiatraków w Europie, a jego utworzenie miało na

---

* Wyższa Szkoła Bankowa w Poznaniu, Wydział Finansów i Bankowości, Instytut Nauk Ekonomicznych, e-mail: stanislaw.bronowicki@op.pl, tel. 72 836 80 05.

** Biuro Inżynierii Transportu w Poznaniu, e-mail: malgorzata.krych@op.pl, tel. 600 988 827.

celu ochronę drewnianych młynów wietrznych przed unicestwieniem. Koncepcja powstania Wielkopolskiego Szlaku Wiatracznego wiąże się również z rozwojem poszczególnych regionów. Poprzez budowanie infrastruktury turystycznej w otoczeniu wiatraków i ich bogatą historię na ziemi wielkopolskiej zwiększa się atrakcyjność krajoznawczą tych obszarów i podnosi poziom życia mieszkańców terenów wiejskich.

Wielkopolski Szlak Wiatraczny przebiega przez południową część Wielkopolski. Trasa ta rozciąga się na obszarze czterech powiatów: leszczyńskiego, wolsztyńskiego, kościańskiego oraz rawickiego, a dodatkowo jeden z wiatraków znajduje się na terenie województwa dolnośląskiego, tuż przy granicy z wielkopolskim. Ten największy szlak wiatraczny w Europie liczy 50 zabytkowych obiektów młynarstwa, z czego cztery to ceglane młyny zbożowe. Na Wielkopolskim Szlaku Wiatracznym znajduje się zatem w sumie 46 młynów wietrznych w 35 miejscowościach. Niektóre wiatraki stoją na obrzeżach miast, inne widoczne są na tle wiejskiego krajobrazu, a jeszcze inne niszczeją na prywatnych posesjach gospodarstw. Znaczną część zabytkowych młynów wietrznych łatwo wypatrzeć podczas podróży przez drogi krajowe.

Głównym źródłem wiedzy o szlaku jest sieć internetowa. W informacji turystycznej można co najwyżej nabyć mapę Wielkopolskiego Szlaku Wiatracznego (Jankowski 2009). Nie ma jednak przewodników, a jedyny dostępny folder z serii „Zwiedzamy Wielkopolskę” (Jankowski 2010) najłatwiej zdobyć w wersji elektronicznej. Nasuwają się więc pytania: Czy przy dotychczasowej promocji szlaku i środków użytych w celu jego popularyzacji wiedza o istnieniu szlaku rozprzestrzenia się w dostatecznym tempie? Czy mieszkańcy Wielkopolski mają świadomość tego, że na ich ziemi młynarstwo wietrzne odegrało ważną rolę na arenie europejskiej i jest dziedzictwem kulturowym, które należy chronić? Czy zabytkowe młyny wietrzne oraz mechanizm ich działania budzą ciekawość potencjalnego turysty i rodzą chęć zapoznania się z Wielkopolskim Szlakiem Wiatracznym?

Celem przeprowadzonych badań było przede wszystkim sprawdzenie wiedzy losowo wybranych mieszkańców aglomeracji poznańskiej na temat Wielkopolskiego Szlaku Wiatracznego, a także ustalenie poziomu ich zainteresowania zabytkowymi wiatrakami, a w efekcie prognoza jego rozwoju. Turystyka industrialna wzbudza coraz większe zainteresowanie społeczności. Według Tadeusza Jędrysiaka wykorzystanie zabytków przemysłu i techniki może stanowić niezwykle ciekawy element oferty turystycznej. Wzrost popularności turystyki przemysłowej ma nie tylko korzystny wpływ na rozwój regionu i wzrost gospodarczy, ale także zmniejsza skutki reorganizacji i modernizacji przemysłu na rynku poprzez tworzenie nowych miejsc pracy w branży usług turystycznych (Jędrysiak 2008: 58).

Tradycyjne młynarstwo jest jedną z najbardziej charakterystycznych dziedzin w historii polskiego przemysłu. Ziemia wielkopolska zachowała zwłaszcza bogate dziedzictwo przemysłowe. Szansa na ocalenie zabytkowych wiatraków

więc wzrasta. Warunkiem tego, by to dziedzictwo stało się ważnym elementem pobudzającym rozwój turystyki, jest rozpoznanie jego wartości i odpowiednie wykorzystanie. Remonty, konserwacje czy rekonstrukcje zabytkowych młynów, czyli ich ochrona, mogą się także przyczynić do poprawy estetyki otoczenia (Jędrusiak 2008: 39).

Energia wiatrowa, która służyła jako napęd mechaniczny, od najdawniejszych czasów była wykorzystywana w żeglarstwie, a następnie młynarstwie. Jarosław Jankowski tak pisze o sile wiatru: „Jest to jedna z najwspanialszych i najbardziej ekologicznych sił napędowych wykorzystywanych przez człowieka” (Jankowski 2010: 4). Poprzez niemal siedem wieków energia ta była źródłem napędu wiatraków na terenie Wielkopolski i służyła im do przemiału zboża. Drewniane młyny wietrzne poddawano metamorfozom, w których wykorzystywano coraz nowsze rozwiązania konstrukcyjne i techniczne, podnosząc tym samym ich wydajność. Poruszone siłą wiatru skrzydła wiatraków zawsze przyciągały wzrok, czy to z powodu fascynacji, strachu, czy też zwykłej ciekawości człowieka, który chciał odkryć zasadę działania tych młynów. Dowody na to można znaleźć w literaturze i sztuce na przestrzeni wieków, zwłaszcza w podaniach i wierzeniach ludowych, który to temat dogłębnie zbadał Jerzy Adamczewski (2005). Niniejszy artykuł potwierdza, że zainteresowanie młynami wietrznymi wciąż jest żywe wśród współczesnych mieszkańców aglomeracji poznańskiej, czyli mieszkańców Wielkopolski, zwanej niegdyś „krajną wiatraków”.

2. Materiał i metody badań

Materiał stanowią wyniki badań ankietowych przeprowadzonych wśród losowo wybranych mieszkańców aglomeracji poznańskiej¹ w kwietniu 2013 r. Aglomerację poznańską wybrano do badań z uwagi na to, że przez ten obszar nie przebiega bezpośrednio Wielkopolski Szlak Wiatraczny, ale znajduje się on w bliskim sąsiedztwie wspomnianych czterech powiatów. Miasto Poznań i jego okolice mogą zatem w przyszłości stać się głównym źródłem napływu turystów dla Wielkopolskiego Szlaku Wiatracznego. W badaniach wzięło udział 150 osób w różnym wieku, zarówno kobiet, jak i mężczyzn, w tym uczniów/studentów, emerytów/rencistów i osób czynnych zawodowo. Charakterystykę badanych osób przedstawia tabela 1.

W badaniu wykorzystano metodę ankietową, a narzędzie badawcze stanowił kwestionariusz ankiety, będący opracowaniem własnym. Osobom biorącym

---

¹ Aglomeracja poznańska – obszar wyznaczony w 2005 r. obejmujący Poznań i 17 gmin w powiecie poznańskim.

Tabela 1. Liczba osób poddanych badaniom ankietowym

Liczba osób ankietowanych		150
Płeć	kobieta	83
	mężczyzna	67
Wiek	< 25 lat	38
	25-45 lat	59
	46-60 lat	20
	> 60 lat	33
Status	uczeń/student	43
	czynny zawodowo	75
	emeryt/rencista	32

Źródło: opracowanie własne.

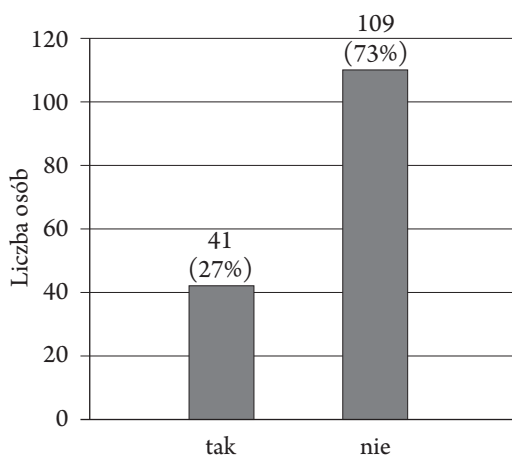
udział w badaniu przedstawiono trzynaście pytań. Część tych zagadnień służyła sprawdzeniu wiedzy losowo wybranych mieszkańców aglomeracji poznańskiej na temat Wielkopolskiego Szlaku Wiatracznego, a pozostałe miały na celu zbadać stopień zainteresowania tych osób nowym szlakiem, zabytkowymi wiatrakami i mechanizmem ich działania.

3. Wyniki

Wielkopolski Szlak Wiatraczny jako nowy produkt na rynku turystycznym jest promowany w niewielkim stopniu. Głównym problemem jest zatem powolny proces szerzenia wiedzy na temat szlaku i brak jego reklamy na rynku. Badania wykazują, że 27% ankietowanych osób słyszało o Wielkopolskim Szlaku Wiatracznym (wykres 1). Jest to dość zadowalający wynik, biorąc pod uwagę skromne środki jego popularyzacji. Promowanie szlaku skupia się głównie na obszarze gmin, przez które on przebiega. Często ma miejsce podczas wydarzeń kulturalnych, świątecznych, zwłaszcza w okresie wiosenno-letnim. Chociaż aglomeracja poznańska znajduje się poza obszarem tych gmin, to istnieje duże prawdopodobieństwo, że wśród mieszkańców biorących udział w badaniu, zwłaszcza Poznaniaków, są tacy, którzy pochodzą z tych terenów i odwiedzają mieszkającą tam rodzinę, zyskując tym samym informacje na temat istnienia szlaku. Według kryterium płci odsetek takich osób wynosi 28% wśród badanych kobiet i 27% wśród badanych mężczyzn (wykres 2).

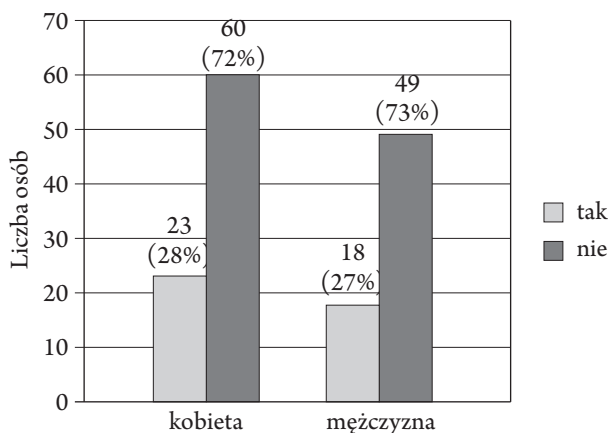
Badania ankietowe pokazują, że wraz z wiekiem wzrasta wiedza o istnieniu szlaku (wykres 3). Można z tego wnioskować, że im człowiek jest starszy, tym wykazuje większe zainteresowanie informacjami kulturalnymi bądź poszukiwaniem

Wykres 1. Wiedza na temat powstania szlaku wiatracznego w Wielkopolsce:
„Czy słyszał/a Pan/i o Wielkopolskim Szlaku Wiatracznym?”

Źródło: opracowanie własne.

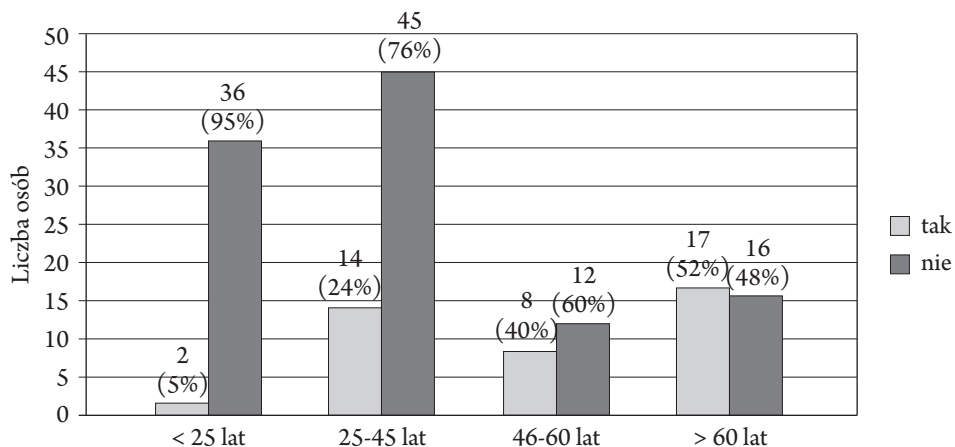
Wykres 2. Wiedza na temat powstania szlaku wiatracznego według płci:
„Czy słyszał/a Pan/i o Wielkopolskim Szlaku Wiatracznym?”

Źródło: opracowanie własne.

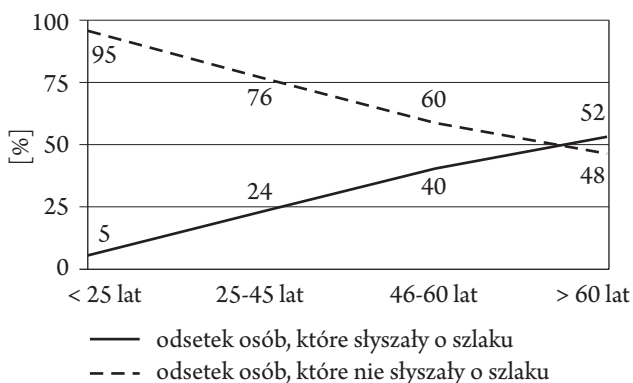
śladów minionych czasów i swoich korzeni (podróże sentymentalne). Zależność tę obrazuje wykres 4. Wyraźnie zaznaczają się jednak różnice pomiędzy grupami wiekowymi – tylko 5% badanych osób poniżej 25. roku życia słyszało o Wielkopolskim Szlaku Wiatracznym, podczas gdy wśród osób powyżej 60. roku życia było to 52%.

Wykres 3. Wiedza na temat powstania Wielkopolskiego Szlaku Wiatracznego według kryterium wieku: „Czy słyszał/a Pan/i o Wielkopolskim Szlaku Wiatracznym?”

Źródło: opracowanie własne.

Wykres 4. Wzrost (spadek) poziomu wiedzy o szlaku wraz z wiekiem

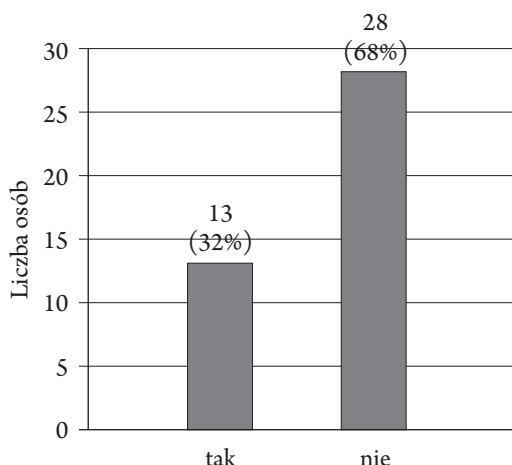

Źródło: opracowanie własne.

Wiedza badanych na temat szlaku przeważnie nie jest pełna. Spośród 41 osób świadomych istnienia szlaku zaledwie 13 (32%) wiedziało, że jest to największy szlak wiatraczny w Europie, a pozostała część ankietowanych zyskała taką świadomość dopiero przy wypełnianiu kwestionariusza (wykres 5). Warto też wspomnieć, że taki sam odsetek osób (32%) stanowi grupa, która odwiedziła Wielkopolski Szlak Wiatraczny (wykres 6). Jednak osoby, które były na szlaku, nie zawsze miały wcześniej wiedzę na jego temat. Stąd potwierdzenie badań terenowych, że przy większości obiektów brakuje tablic informacyjnych.

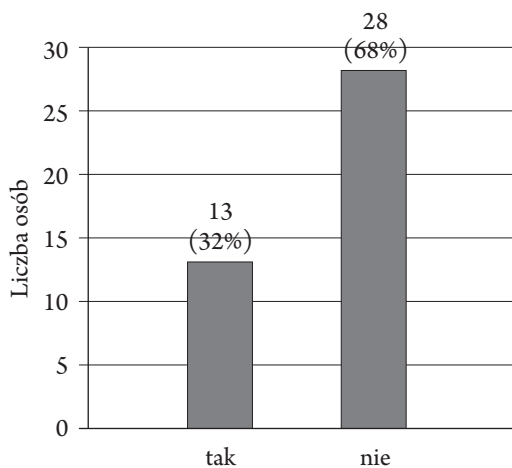

Wykres 5. Poziom wiedzy o największym szlaku wiatracznym Europy: „Czy wie Pan/i, że Wielkopolski Szlak Wiatraczny jest największym szlakiem wiatracznym w Europie?”

Źródło: opracowanie własne.

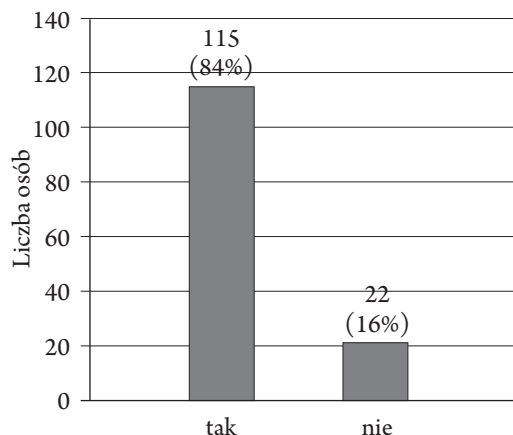
Wykres 6. Zwiedzanie Wielkopolskiego Szlaku Wiatracznego: „Czy kiedykolwiek odwiedził/a Pan/i Wielkopolski Szlak Wiatraczny?”

Źródło: opracowanie własne.

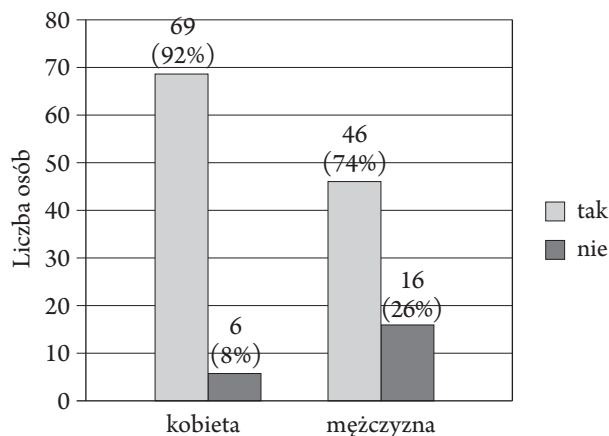
Z powyższych wskaźników wynika, że tylko 13 osób spośród 150 ankietowanych (9%) świadomie odwiedziło Wielkopolski Szlak Wiatraczny. Dzięki temu łatwo było zbadać poziom zainteresowania nowym szlakiem pozostałych 137 osób, które nigdy na szlaku nie były. Wynik tego badania jest bardzo pozytywny,

Wykres 7. Poziom zainteresowania zwiedzeniem Wielkopolskiego Szlaku Wiatracznego: „Czy chciałby/aby Pan/i zwiedzić Wielkopolski Szlak Wiatraczny?”

Źródło: opracowanie własne.

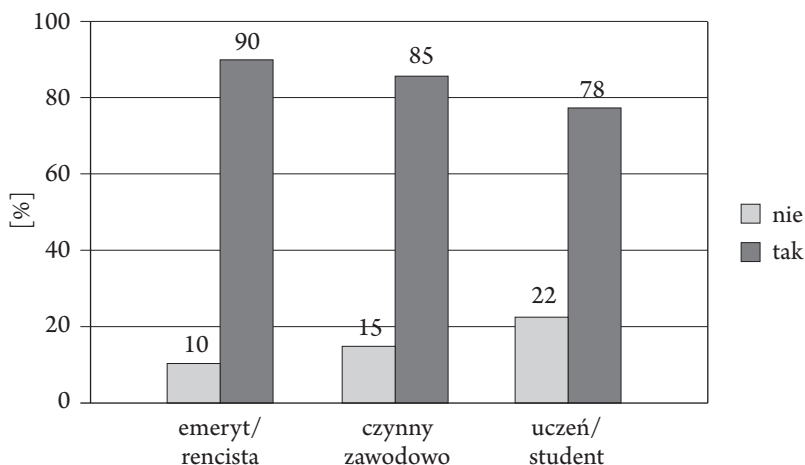
Wykres 8. Poziom zainteresowania zwiedzeniem szlaku według płci: „Czy chciałby/aby Pan/i zwiedzić Wielkopolski Szlak Wiatraczny?”

Źródło: opracowanie własne.

gdyż 84% tej grupy wyraziło chęć zwiedzenia szlaku (wykres 7). Co ciekawe, poziom zainteresowania szlakiem jest wyższy u kobiet niż u mężczyzn (wykres 8). Z badań wynika również, że najbardziej chcieliby odwiedzić szlak emeryci/ren-ciści, a najmniej uczniowie/studenci (wykres 9). Wielkopolski Szlak Wiatraczny spełnia ważną rolę edukacyjną, toteż mimo niskiego poziomu zainteresowania

Wykres. 9. Poziom zainteresowania zwiedzeniem szlaku z uwzględnieniem statusu: „Czy chciałby/aby Pan/i zwiedzić Wielkopolski Szlak Wiatraczny?”

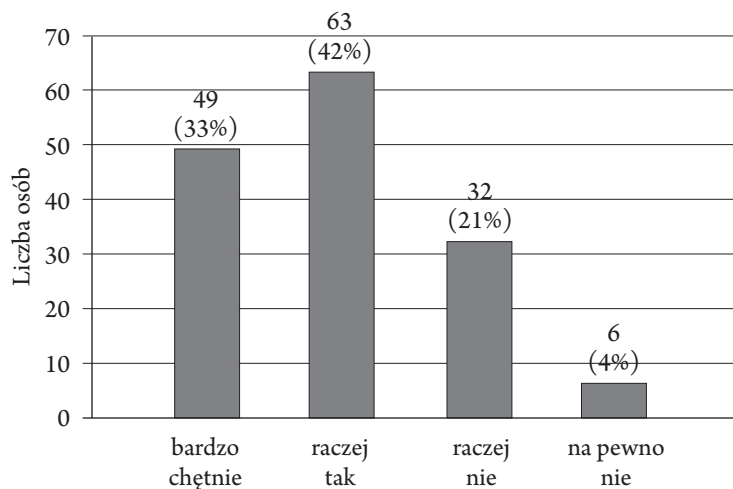
Źródło: badania własne.

wśród uczniów/studentów warto pomyśleć o promocji tego szlaku w szkołach i wśród rodzin z dziećmi. Do tego potrzebna jest także odpowiednio przygotowana oferta turystyczna, której w chwili obecnej jeszcze na rynku nie ma.

Obiekty na Wielkopolskim Szlaku Wiatracznym usytuowane są najczęściej przy drogach lub w ich pobliżu. Trasa ta przeplata się również z siecią ścieżek rowerowych. W kwestionariuszu ankiety zaproponowano badanym wycieczkę samochodową/rowerową z mapą i przewodnikiem po szlaku. Pomysł ten wzbudził zainteresowanie osób wypełniających ankietę. Pozytywnej odpowiedzi udzieliło łącznie 75% badanych, z czego 33% wyraziło bardzo dużą chęć, a 42% odpowiedziało „raczej tak” (wykres 10). Zaproponowano także alternatywną opcję niedrogiej jednodniowej wycieczki autokarowej po szlaku wiatracznym. Propozycja ta również spotkała się z zainteresowaniem, ale zdecydowanie mniejszym, bo zaledwie 53% ankietowanych osób odpowiedziało pozytywnie, z czego jedynie 18% wybrało odpowiedź „bardzo chętnie” (wykres 11). Na taką wycieczkę nie chciałoby zaś jechać 13% badanych osób. Stwierdzono jednak, że osoby biorące udział w badaniu wykazują dostateczne zainteresowanie Wielkopolskim Szlakiem Wiatracznym. W przyszłości szlak ten może zatem stanowić popularny produkt turystyczny, pod warunkiem jego właściwego rozwoju i promocji skierowanej do odpowiednich segmentów rynku turystycznego.

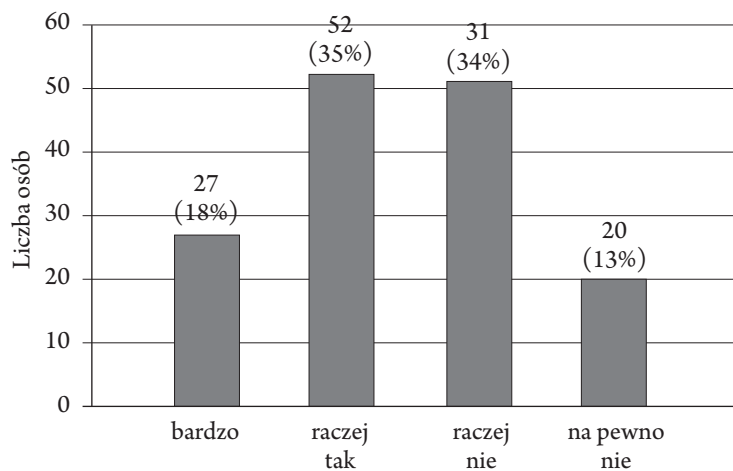
Już przed wiekami młyny wietrzne wzbudzały wiele emocji i przyciągały spojrzenia. Wiatrak obracał się, trząsał i hałasował. Konstrukcja ta odzwierciedlała kreatywność i zmysł techniczny średniowiecznych twórców. Jerzy Adamczewski ujął magne-

Wykres 10. Propozycja indywidualnej wycieczki samochodowej/rowerowej po szlaku wiatracznym: „Czy chciałby/ałaby Pan/i wybrać się na wycieczkę po Wielkopolskim Szlaku Wiatracznym?”

Źródło: opracowanie własne.

Wykres 11. Propozycja niedrogiej jednodniowej wycieczki autokarowej po szlaku wiatracznym: „Czy interesowałaby Pana/ią wycieczka po Wielkopolskim Szlaku Wiatracznym?”

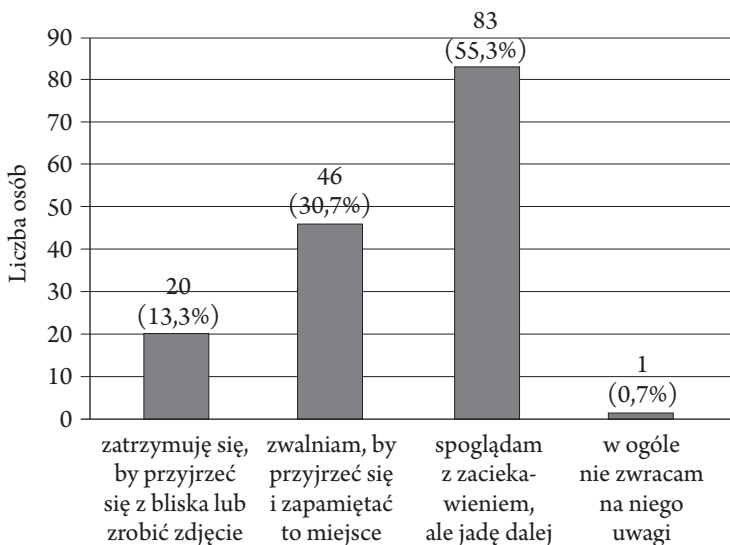

Źródło: opracowanie własne.

tyczną naturę tych budowli następująco: „W krajobrazie wiejskim młyny stanowiły miejsca magiczne [...]. Dzięki swej niezwykłości były łatwo postrzegane i zapamiętywane, budziły emocje, przyciągały, ale i odstraszały, zyskiwały rangę swoistego symbolu” (Adamczewski 2005: 10). Dla średniowiecznej ludności ujarzmienie wiatru czy wody wiązało się z siłami demonicznymi. Młynarz zaś uosabiał czarownika kontrolującego siły nadprzyrodzone, w krótkiej chwili był w stanie poruszyć budynek, w następnej ten ruch zatrzymać.

Podróżując po Wielkopolsce samochodem lub rowerem, dostrzegamy czasem zarys skrzydeł wiatraka na niebie. W związku z tym zapytano badanych o ich reakcję, kiedy podczas podróży wypoczynkowej zobaczą wiatraki. Jak się okazuje, nie brakuje pasjonatów, którzy zatrzymują się, by przyjrzeć się z bliska bądź sfotografować obiekt. Ze 150 osób badanych aż 20 (ponad 13%) wybrało taką opcję. Ponad 30% respondentów odpowiedziało, że zwolni, by przyjrzeć się i zapamiętać to miejsce. Ponad 55% spojrzy z zaciekawieniem, ale pojedzie dalej. Tylko jedna osoba ze 150 ankietowanych odpowiedziała, że w ogóle nie zwróci uwagi na wiatrak. Można więc przyjąć, że jest to wyjątek od reguły. Sylwetka wiatraków ze skrzydłami i zabytkowa drewniana architektura, jak widać, nawet w czasach współczesnych niemal zawsze przyciąga wzrok (wykres 12). Należy jednak pamiętać, że zainteresowanie to nie musi wynikać z pozytywnych pobudek. Ruina wiatraka na terenie podupadłego gospodarstwa może być bowiem negatywnie postrzegana przez turystę, jako zaburzenie estetyki krajobrazu.

Wykres 12. Reakcja turysty na napotkany podczas podróży zabytkowy wiatrak: „Jaka jest Pana/i reakcja na napotkany w czasie podróży wiatrak?”

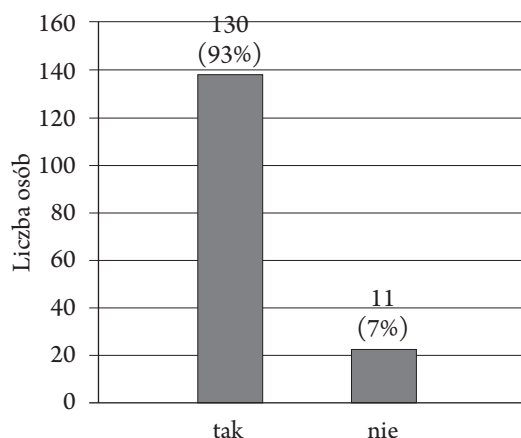

Źródło: opracowanie własne.

Okazuje się, że łatwo zachęcić potencjalnego turystę do zwiedzania wiatraków. Wystarczy mu zaproponować odpowiedni program z niecodzienną atrakcją. Przykładowo Skansen Budownictwa Ludowego w Wolsztynie prowadzi warsztaty, podczas których można samemu przemieścić zboże w zabytkowym młynie wietrznym. O zainteresowanie tym tematem zapytano osoby badane. 93% osób wypełniających ankietę z chęcią skorzystałoby z okazji zapoznania się z mechanizmem działania zabytkowych wiatraków na przykładzie jednego z nich. Tylko 11 osób odmówiłoby. Stwierdzono więc, że zgodność uczestników badania stanowi dobrą prognozę na przyszłość dla ostatnich młynów wietrznych (wykres 13). Wzbogacenie programu turystycznego pod kątem turystyki industrialnej o aktywne uczestnictwo turystów wzbudza bowiem większe zainteresowanie niż program oparty na samych wartościach kulturowych i poznawczych doświadczanych w sposób bierny.

Wykres 13. Poziom zainteresowania badanych zwiedzaniem wiatraka w celu zapoznania się z mechanizmem jego działania:

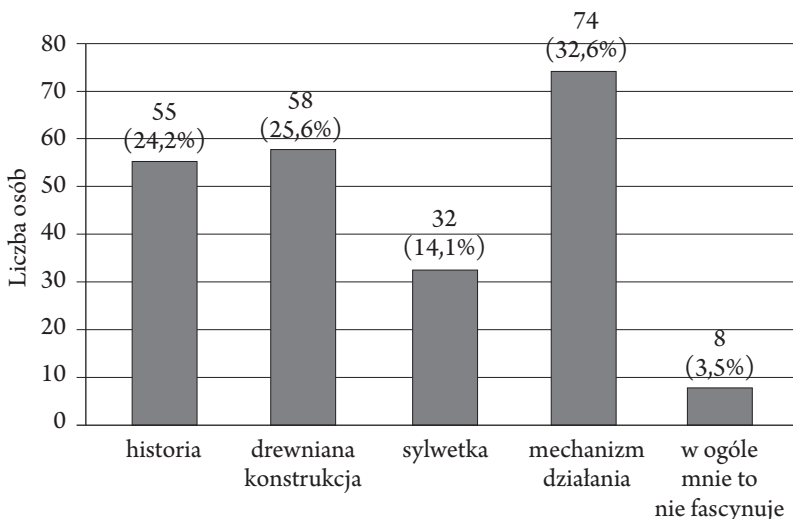
„Czy skorzystałby/ałaby Pan/i z okazji, by zwiedzić wewnątrz zabytkowego wiatraka?”

Źródło: opracowanie własne.

Wiadomo już, że zabytkowe wiatraki przyciągają wzrok. Warto zatem sprawdzić, z czego wynikają te emocje czy zwyczajne zaciekawienie. Młyny wietrzne fascynują swoją sylwetką i bogatą historią. Przyciągają też entuzjastów drewnianej architektury i osoby zaciekawione konstrukcją wiatraków, techniką i mechanizmem ich działania. Respondenci mieli możliwość wskazania opcji, które najsilniej przyciągają ich ku młynom wietrznym. Łącznie oddano 227 głosów. Osiem osób badanych wybrało odpowiedź „w ogóle mnie to nie fascynuje”, co stanowiło zaledwie 3,5% wszystkich głosów. Znalazło się kilku pasjonatów bądź

Wykres 14. Wiatrak jako przedmiot fascynacji ludzkiej:
„Co fascynuje Pana/ią w drewnianych wiatrakach?”

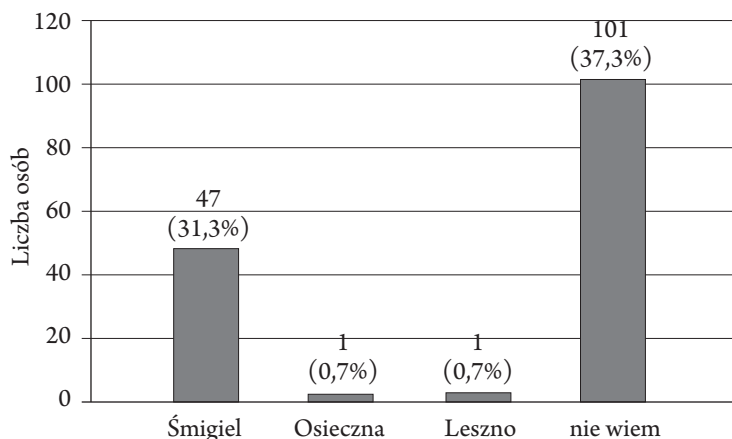

Źródło: opracowanie własne.

niezdecydowanych, którzy zaznaczali wszystkie możliwe opcje. Większość osób wskazała jednak na opcję „technika/mechanizm działania” jako powód największego zainteresowania wiatrakami (wykres 14). Wzbogacenie oferty turystycznej na Wielkopolskim Szlaku Wiatracznym o elementy bezpośredniego poznania tych obiektów może zatem przyciągnąć większą liczbę osób spośród mieszkańców aglomeracji poznańskiej.

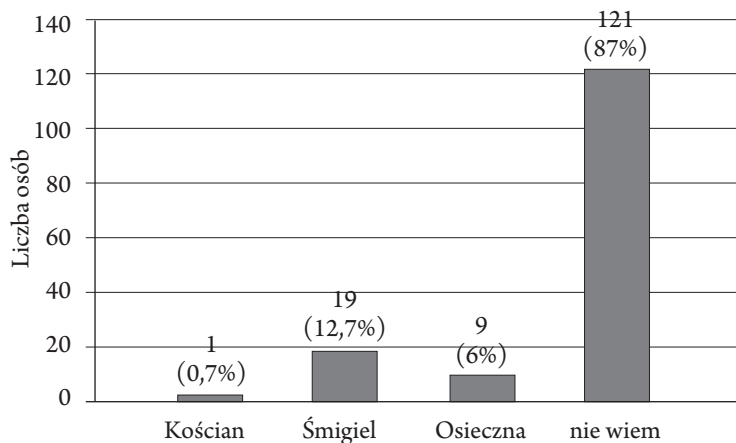
Celem badań ankietowych było nie tylko poznanie poziomu zainteresowania potencjalnych turystów, ale także sprawdzenie stanu wiedzy na temat wiatraków z Wielkopolskiego Szlaku Wiatracznego. Respondenci otrzymali trzy pytania z tego zakresu. Pierwsze dotyczyło miejscowości, która promuje się jako „miasto wiatraków”. Poprawnej odpowiedzi udzieliło 31% ankietowanych, które zaznaczyły Śmigiel (wykres 15). Drugie pytanie skupiło się na historii związanej z obiektami na szlaku. Należało wskazać miejscowość, w której stoczono zwycięską „bitwę pod wiatrakami”, a rozegrała się ona w Osiecznej. Pytanie to sprawiło najwięcej problemów osobom wypełniającym ankietę. Zaledwie 6% z nich udzieliło poprawnej odpowiedzi, a 13% zaznaczyło błędnie Śmigiel (wykres 16). Jest to nieco zaskakujący wynik, zważywszy, że w Osiecznej stoją aż trzy zabytkowe wiatraki, które imponująco prezentują się na niewielkim wzniesieniu zwanym „Szubienicą”. Dwa z nich są nawet udostępnione do zwiedzania. Być może jednak ten stan wiedzy niebawem się zmieni, gdyż od września 2012 r. działa tam Muzeum Młynarstwa i Rolnictwa pod pieczę Jarosława Jankowskiego – inicjatora Wielkopolskiego Szlaku Wiatracz-

Wykres 15. Sprawdźian wiedzy – „miasto wiatraków”:
„Która z poniższych miejscowości promuje się jak miasto wiatraków?”

Źródło: opracowanie własne.

Wykres 16. Sprawdźian wiedzy – „bitwa pod wiatrakami”: „W której z poniższych miejscowości rozegrała się bitwa pod wiatrakami w czasie Powstania Wielkopolskiego w styczniu 1919 r.?”

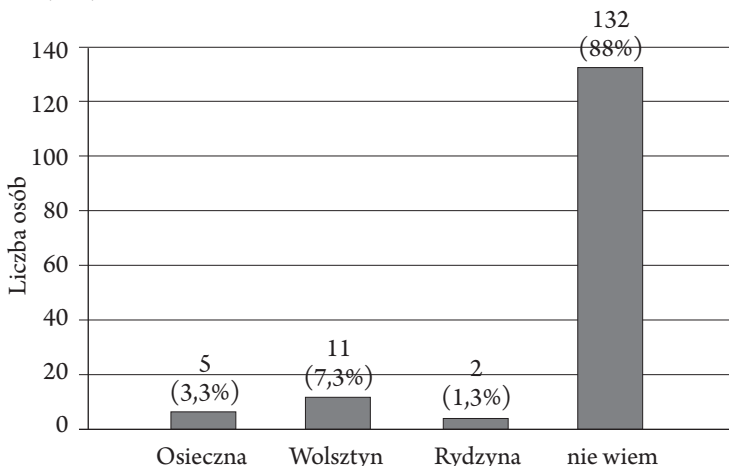

Źródło: opracowanie własne.

nego. Trzecie pytanie dotyczyło miejscowości, w której znajduje się Skansen Budownictwa Ludowego z czynnym wiatrakiem. Rezultat okazał się niewiele lepszy od poprzedniego, gdyż zaledwie 7% badanych zaznaczyło Wolsztyn (wykres. 17). We wszystkich trzech pytaniach ponad 2/3 osób udzieliło odpowiedzi „nie wiem”. Nale-

Wykres 17. Sprawdzian wiedzy – Skansen Budownictwa Ludowego:
 „W której z poniższych miejscowości znajduje się Skansen Budownictwa Ludowego z czynnym wiatrakiem?”

Źródło: opracowanie własne.

ży dodać, że Śmigiel, Osieczna i Wolsztyn są bardzo ważnymi punktami na Wielkopolskim Szlaku Wiatracznym, dlatego były głównym tematem sprawdzenia wiedzy w badaniu. Stwierdzono, że osoby biorące udział w badaniu wykazały się bardzo niskim poziomem wiedzy na temat Wielkopolskiego Szlaku Wiatracznego. Przyczyną tego może być słaba promocja szlaku na obszarze aglomeracji poznańskiej. Wcześniejsze wyniki wskazują jednak, że warto podjąć odpowiednio przygotowane i ukierunkowane działania promocyjne na tym terenie.

Jedno z najważniejszych pytań ankietowych dotyczyło popularności wiatraków z Wielkopolskiego Szlaku Wiatracznego wśród badanych mieszkańców aglomeracji poznańskiej. Mieli oni zaznaczyć te miejscowości spośród 35, w których widzieli wiatrak bądź wiedzą, że znajduje się tam taki zabytek.

Okazuje się, że wśród osób badanych najbardziej znaną z młynów wietrznych miejscowością na Wielkopolskim Szlaku Wiatracznym jest Śmigiel, czyli „miasto wiatraków”. Prawie 41% badanych (61 osób) jest świadomych istnienia śmigiejskich młynów. Wynika to prawdopodobnie z tego, że Śmigiel od lat prowadzi promocję w tym kierunku, a wiatrak stanowi logo tej miejscowości. Zdecydowanie mniejsze znaczenie mają wartości historyczne młynarstwa, zwłaszcza że Leszno, Osieczna czy Kościan również posiadają bogate doświadczenia młynarskie i zachowały się na ich terenie zabytkowe młyny wietrzne. W tabeli 2 wyróżniono dziesięć najpopularniejszych miejscowości pod kątem obecności wiatraków.

Drugie miejsce w rankingu, zaraz po Śmiglu, zajął Kościan, gdyż 34 osoby wskazały tę miejscowość (niemal 23%), przyznając, że wiedzą o istnieniu ko-

Tabela 2. Popularność wiatraków z Wielkopolskiego Szlaku Wiatracznego

Miejscowość	Liczba osób	Miejscowość	Liczba osób	Miejscowość	Liczba osób
Rydzyzna	9	Domnice	–	Krzywiń	2
Grodzisk Wlkp.	16	Starkowo	–	Łagowo	5
Tworzanice	–	Przemęt	2	Grabonóg	–
Świerczyna	–	Sączkowo	1	Pępowo	5
Osieczna	15	Brenno	2	Stary Kobylin	6
Śmigiel	61	Kaszczor	1	Dubin	1
Brońsko	–	Wolsztyn	15	Duchowo	–
Leszno	17	Granówko	5	Sowy	–
Wilkowice	1	Kawczyn	5	Miejska Górka	7
Święciechowa	4	Kościan	34	Sarnowa	2
Bukowiec Górny	1	Racot	7	Izbice	2
Grotniki	2	Jerka	1	Nie wiem	58

Źródło: opracowanie własne.

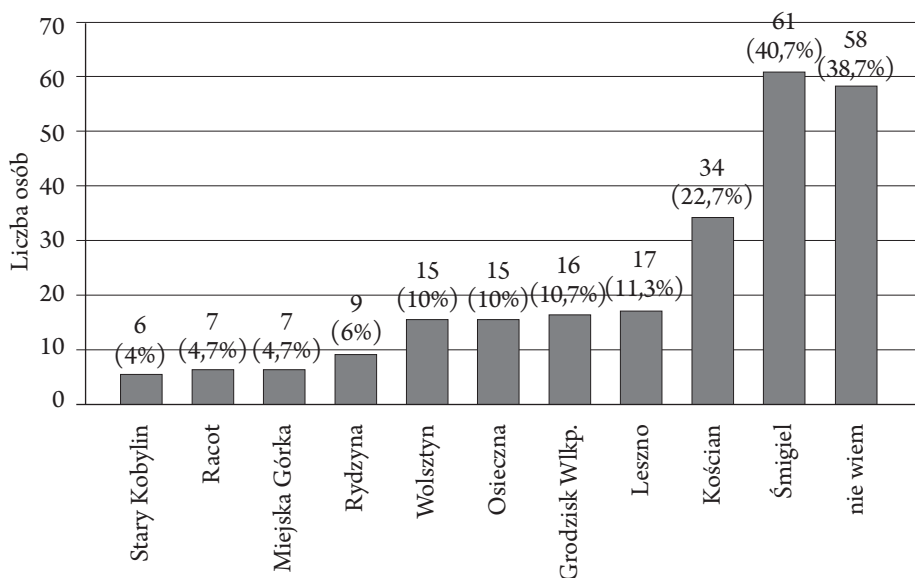
ściańskich wiatraków. W mieście tym znajdują się trzy obiekty będące częścią Wielkopolskiego Szlaku Wiatracznego, a w jednym z nich mieści się galeria słynnego rzeźbiarza Mariana Malińskiego. Popularność kolejnych wiatraków jest jednak o wiele mniejsza. Trzecie miejsce w rankingu zajęło Leszno. Ani w Kościanie, ani w Lesznie wiatraki nie są zlokalizowane w centrum miasta, co może utrudniać skuteczną promocję tych obiektów. Zabytki te nie są własnością gminy, lecz należą do prywatnych właścicieli, którym brakuje środków na ich konieczne renowacje. Są to przyczyny, dla których miasta takie jak Kościan i Leszno nie mają zbyt dużych możliwości promocji i popularyzacji Wielkopolskiego Szlaku Wiatracznego.

W Grodzisku Wielkopolskim, mieście z tradycjami młynarskimi, ostatni młyn wietrzny zniknął na początku lat 90. Władze miasta translokowały jednak w 2011 r. zabytkowy wiatrak z Dąbcza i poddały go gruntownej renowacji. O przedsięwzięciu tym było dość głośno. Prawdopodobnie dzięki temu miejscowość ta zajęła czwarte miejsce w rankingu. Grodzisk Wielkopolski wyprzedził w tym względzie, choć nieznacznie, bo zaledwie jednym głosem, znaną z wiatraków Osieczną, a także Wolsztyn.

Prawie 39% ankietowanych nie wskazało jednak żadnej z miejscowości. Liczbę tę można porównać z najpopularniejszą dziesiątką miejscowości na szlaku (wykres 18). Warto też wspomnieć, że są miejsca, których nie wskazała żadna z osób badanych: Tworzanice, Świerczyna, Brońsko, Starkowo, Domnice, Grabonóg, Duchowo i Sowy.

Na wykresie 18 dobrze widać różnicę w popularności miejscowości. Stary Kobylin zajmuje 10. miejsce w rankingu, bo zaledwie 6 osób wskazało tę miejscowość.

Wykres 18. Dziesięć najpopularniejszych miejscowości pod kątem obecności wiatraków na Wielkopolskim Szlaku Wiatracznym

Źródło: opracowanie własne.

Dla przypomnienia: miejscowości na szlaku jest 35. Wynik ostateczny jest więc dość niekorzystny. Znaczna część obiektów na Wielkopolskim Szlaku Wiatracznym ulokowana jest w małych miejscowościach i wioskach, z dala od głównych dróg krajowych, gdzie poziom rozwoju infrastruktury turystycznej jest niski. Zabytkowe wiatraki, objęte właściwą ochroną i odpowiednio wypromowane po zagospodarowaniu terenu, mogą jednak w przyszłości podnieść atrakcyjność turystyczną tych obszarów.

4. Podsumowanie

Rozwój Wielkopolskiego Szlaku Wiatracznego znajduje się w fazie początkowej. Obiekty nie są jeszcze odpowiednio przygotowane, brakuje prawidłowych oznaczeń i tablic informacyjnych na szlaku. Mimo że nie ma zbyt wielu środków promujących produkt, to podczas kilku lat można było zaobserwować pewne zmiany. Gruntowne remonty wiatracznych ruin, a także budowa infrastruktury wokół tych obiektów dają szansę na upowszechnienie wiedzy o szlaku, zaangażowanie mieszkańców w wydarzenia kulturalne oraz przyciągnięcie turystów i miłośników rekreacji. Zważywszy na ograniczone środki i ubogie informacje w centrach

turystycznych, wynik badań, wskazujący, iż 27% ankietowanych słyszało o szlaku, jest dość zadowalający. Na podstawie wskaźników można zaobserwować ciekawą zależność, że im człowiek jest starszy, tym większe znaczenie mają dla niego informacje kulturalne – wraz z wiekiem rośnie bowiem odsetek osób, które słyszały o powstaniu szlaku.

Poziom wiedzy dotyczącej Wielkopolskiego Szlaku Wiatracznego jest obecnie bardzo niski. Mało osób zdaje sobie sprawę, że jest to największy szlak tego typu w Europie. Niewiele punktów na szlaku jest też rozpoznawalnych pod kątem obecności młynów wietrznych, a same nazwy wsi często nic nie mówią badanym. Sami mieszkańcy wsi są niekiedy nawet nieświadomi istnienia szlaku i dziedzictwa kulturowego, które znajduje się na tym terenie. Dla nich wiatrak to bezużyteczna ruina. Każdego roku przybywa jednak wiatraków, które zostają wyremontowane i stają się centrum kultury i wypoczynku mieszkańców. Obiekty te zyskują nową funkcję w społeczeństwie, a turyści chętniej zatrzymują się, by odpocząć w czasie podróży w cieniu ich skrzydeł.

Pomimo utrudnień Wielkopolski Szlak Wiatraczny wciąż ewoluuje, gminy inwestują w zabytkowe wiatraki, znajdują na ten cel środki unijne. Również baza informacyjna się rozbudowuje, tyle że w sieci internetowej, a badania ankietowe wykazują, że zainteresowanie szlakiem jest bardzo duże. Większość osób biorących udział w badaniu chętnie odwiedziłaby szlak. Propozycja wycieczki indywidualnej z mapą i przewodnikiem po Wielkopolskim Szlaku Wiatracznym zyskała zainteresowanie znacznej części badanych.

Okazuje się, że ciekawie przedstawiony produkt turystyczny (możliwość poznania mechanizmu działania młynów wietrznych) może wzbudzić zainteresowanie osób, które do tej pory nieprzychylnie patrzyły na wiatraki. Wskaźnik poziomu zainteresowania wśród osób wypełniających ankietę wzrósł po dodaniu owej propozycji nawet do 93%. Jest to potwierdzenie tego, że rozwój turystyki industrialnej może być znaczący dla Wielkopolskiego Szlaku Wiatracznego. Tym bowiem, co najbardziej ciekawi respondentów, jest technika i mechanizm działania wiatraków. Ankietowani wskazywali również takie opcje, jak: „drewniana konstrukcja”, „historia” czy „sylwetka budowli”. Zaledwie 3,5% osób stwierdziło zaś, że obiekty te w ogóle ich nie interesują.

Nie ulega wątpliwości, że napotykanne podczas podróży zabytkowe wiatraki skupiają uwagę (tylko jedna osoba spośród badanych odpowiedziała, że w ogóle nie zwraca uwagi na wiatrak, co może stanowić wyjątek od reguły).

Wyniki badań ankietowych i płynące z nich wnioski wskazują na duże szanse rozwoju Wielkopolskiego Szlaku Wiatracznego. Brakuje jednak elementów promocyjnych szlaku, takich jak przewodnik czy foldery turystyczne. Niektóre obiekty nie są też gotowe na przyjęcie turystów. Warto jednak pamiętać, że idea powstania Wielkopolskiego Szlaku Wiatracznego miała na celu ochronę zabytków młynarstwa wietrznego przed ich upadkiem. Póki istnieje Stowarzyszenie Wiatraków Wielkopolskich

ski i pasjonaci, tacy jak Jarosław Jankowski, jest szansa, że wielkopolskie wiatraki przetrwają i będą częścią dziedzictwa kulturowego Europy. Problemem nie jest bowiem brak zainteresowania społeczeństwa szlakiem, ale brak informacji i właściwie przygotowanego produktu turystycznego oraz odpowiedniej popularyzacji szlaku wśród potencjalnych turystów.

Literatura

- Adamczewski J. (2005), *Młynarstwo magiczne*, Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze.
- Jankowski J. (2009), *Wielkopolski Szlak Wiatraczny*, Poznań: TopMapa.
- Jankowski J. (2010), *Zwiedzamy Wielkopolskę. Szlakiem wiatracznym w Wielkopolsce*, Poznań: Wojewódzka Biblioteka Publiczna i Centrum Animacji Kultury.
- Jędrysiak T. (2008), *Turystyka kulturowa*, Warszawa: PWE.

The level of interest in the Wielkopolska Windmill Trail and its development forecast

Abstract. The Wielkopolska Windmill Trail is a new product of industrial tourism. It has been established in order to protect historical mills and to make the regions more attractive in terms of tourism. It is the largest windmill trail in Europe. The study aims at checking the level of knowledge of the population in the Poznań area about this route and determining the level of their interest in historical mills, and, in consequence, the forecast of its development. Based on the questionnaire survey performed among people of the Poznań area in April of 2013, there is a clear interest in the mechanisms of operation of historical mills, which demonstrates an increase of popularity of industrial tourism. Nevertheless, the level of knowledge about the route is very low. Promotional elements to disseminate knowledge about the route are missing – things such as: guidebooks, tourist leaflets, or information boards. Further development is subject mainly to the popularity of the route and publicity among potential tourists. Knowledge disseminated in the form of lectures, cultural events, but mainly folders and guidebooks, is a key to success.

Keywords: milling, mill, windmill, Wielkopolska Windmill Trail, industrial tourism, Wielkopolska

ZUZANNA KRÓL*, BEATA KACZOR**

Turystyka poprzemysłowa na obszarach miejskich na przykładzie miasta Bytomia

[...] za niewiele lat dla mieszkańców Europy miasto przemysłowe będzie zjawiskiem równie tajemniczym i fascynującym, jak dla nas obecnie miasto średniowieczne.

Eusebi Casenelles y Rahota

Streszczenie. Turystyka na obszarach poprzemysłowych jest w naszym kraju zjawiskiem stosunkowo nowym. Wpisuje się zarówno w zakres turystyki kulturowej, jak i turystyki miejskiej, zyskując coraz więcej zwolenników. Obszary miast poprzemysłowych mają potencjał turystyczny w postaci czynnych jeszcze obiektów przemysłowych oraz zabytkowych obiektów poprzemysłowych, takich jak: dawne kopalnie, hałdy, kominy czy wieże wyciągowe. Elementy te są charakterystyczne dla krajobrazu miasta Bytomia, świadczą o jego tożsamości, unikatowości i bogatej historii regionu, lecz są pomijane przez władze miasta w działaniach na rzecz rozwoju turystyki. Diagnoza istniejącego potencjału poprzemysłowego miejscowości, jego pogłębiona analiza i umiejętne wykorzystanie może stać się impulsem do zwiększenia roli turystyki postindustrialnej na terenie miasta. Przeprowadzone badania i analizy pozwoliły na wskazanie istniejącego potencjału istotnego dla rozwoju turystyki poprzemysłowej na terenie miasta Bytomia. Znajdujące się tam obiekty mają wiele do zaoferowania, funkcjonują też w świadomości mieszkańców i władz jako obiekty ciekawe i warte upowszechnienia. Niestety pomimo dużej wartości historycznej nie pełnią dziś znaczących funkcji turystycznych.

Słowa kluczowe: turystyka poprzemysłowa, turystyka industrialna, zabytki techniki, Bytom

1. Wprowadzenie

Miasta pełnią różne funkcje, w tym także turystyczne. Przyciągają turystów wieloma atrakcjami turystycznymi, do których należą m.in.: zabytki architektury,

---

* Akademia Wychowania Fizycznego, Wydział Turystyki i Rekreacji w Poznaniu, e-mail: krol.zuzanna@gmail.com, tel. 661 119 692.

** Akademia Wychowania Fizycznego, Wydział Turystyki i Rekreacji w Poznaniu, e-mail: beata.kaczor@gmail.com, tel. 61 835 53 39.

upamiętnione miejsca historyczne, imprezy sportowe, atrakcje kulturalno-rozrywkowe, targi i konferencje, centra handlowe, ośrodki spa i wellness oraz zabytki i obiekty techniki. W ostatnich latach na obszarach postindustrialnych można zaobserwować tendencję do adaptowania i rewitalizacji zabytkowych obiektów poprzemysłowych, by przeznaczyć je do pełnienia innych funkcji, aby mogły stać się atrakcją turystyczną miasta, a nawet jego wizytówką.

Turystyka przemysłowa (industrialna) jest relatywnie nową, dopiero kształtującą się w Polsce formą turystyki. Wpisuje się ona w zakres turystyki kulturowej oraz turystyki miejskiej i wzbudza coraz większe zainteresowanie turystów poszukujących nowych miejsc i wrażeń.

Pierwsze próby zdefiniowania turystyki przemysłowej można znaleźć w Konwencji o ochronie kulturowego i naturalnego dziedzictwa UNESCO z 1972 r. (Kronenberg 2007), w której zawarte są odniesienia do materialnej przeszłości przemysłowej, w tym zabytków, budynków i miejsc. W latach 80. w Sztokholmie założona została organizacja TICCIH (The International Committee for the Conservation of the Industrial Heritage), której zadaniem jest międzynarodowa współpraca mająca na celu ochronę, dokumentację, konserwację, interpretację, badania spuścizny kultury industrialnej oraz przywrócenie jej właściwego znaczenia w społeczeństwie i historii techniki, gdyż jest ona wyznacznikiem rozwoju kultury i cywilizacji społeczeństw coraz bardziej uzależnionych od swych wytworów przemysłowych (Paszkiwicz 2005).

Turystyka przemysłowa, zwana także turystyką poprzemysłową (postindustrialną), obejmuje formy uprawiane na terenie nieczynnych już obiektów przemysłowych (obiektów pełniących rolę zabytków techniki, m.in. kopalń, hut, charakterystycznych cech konstrukcji, architektury czy form terenu, niewykorzystywanych już do celów przemysłowych), które czekają na zagospodarowanie, a być może take wykorzystanie w ruchu turystycznym. H. Handszuch uważa, że definicję turystyki poprzemysłowej oprócz obiektów poprzemysłowych należy rozszerzyć o niematerialne aspekty dziedzictwa przemysłowego: style życia, tradycje, twórczość artystyczną, przedmioty sztuki, kulturę, które stanowią przemysłowe świadectwo przeszłości rozwoju danego obszaru (za: Koralewska 2009). Akcentowany jest więc aspekt ekologiczno-ekonomiczny rozwoju turystyki poprzemysłowej (Nuryanti 1966). Turystyka postindustrialna bezpośrednio odnosi się bowiem do spuścizny regionu, która związana jest z rozwojem przemysłu i na tym opiera się kultura i etos zachowań w obszarze industrialnym.

W literaturze przedmiotu można znaleźć różne klasyfikacje obiektów dziedzictwa poprzemysłowego. T. Burzyński (2005) zaproponował podział elementów dziedzictwa poprzemysłowego na: krajobraz przemysłowy (zawierający elementy środowiska przyrodniczego i industrialnego, które są ze sobą wzajemnie połączone, dzięki czemu możliwa jest ich identyfikacja w przestrzeni), układ poprzemysłowy przestrzenny (układ budynków i terenów rekreacyjnych, wiel-

kopowierzchniowe zakłady przemysłowe wraz z zabudową socjalną), obiekty przemysłowe (miejsca produkcji, wydobywania, mała architektura, konstrukcje poprzemysłowe) oraz elementy wyposażenia technicznego i technologicznego (stałe i ruchome). W rozwoju turystyki poprzemysłowej można wyróżnić różne trendy, takie jak: zamiana dużych obiektów hutniczych czy elektrowni na dzielnice artystyczne, tworzenie multidyscyplinarnych centrów wypoczynku i rozrywki, udostępnianie nieczynnych już do zwiedzania w stanie, w jakim pozostały, wykorzystanie miejsc i obiektów poprzemysłowych do aktywnych form spędzania czasu (Kaczmarek, Przybyła 2010).

Możliwości, jakie daje rozwój turystyki poprzemysłowej, zostały dostrzeżone przez Polską Organizację Turystyki w opracowaniu *Turystyka w obiektach poprzemysłowych*, w którym przedstawiono szeroki zakres działań zmierzających do stworzenia i promocji markowego produktu turystycznego opartego na potencjale posindustrialnych zabytków, takich jak: kopalnie, huty, elektrownie, fabryki przemysłu maszynowego, obiekty transportu kolejowego, rzeczno- i lądowego, maszyny, urządzenia stanowiące wyposażenie fabryk oraz tematyczne zbiory placówek muzealnych (POT 2004). Wykorzystując obiekty poprzemysłowe można stworzyć atrakcyjną ofertę turystyczną lub wzbogacić istniejące propozycje, zwłaszcza w ośrodkach miejskich.

Region Górnego Śląska przez wiele lat postrzegany był jako obszar silnie zurbanizowany, mocno zanieczyszczony, szary, ponury i mało interesujący pod względem turystycznym. Jednak przy bliższym poznaniu okazuje się, że ma on do zaoferowania urozmaicony krajobraz przyrodniczy, w który wpisują się zabytki przemysłu i techniki. Niestety symbole rozwoju regionu Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego często pozostają zapomniane i zaniedbane. Dlatego „moda na industrial” może stanowić szansę dla wielu śląskich miejscowości.

Celem artykułu jest określenie potencjału turystycznego miasta Bytomia oraz znajomości i zainteresowania obiektami poprzemysłowymi wśród mieszkańców miasta, jak również określenie możliwości wykorzystania zabytków postindustrialnych w rozwoju turystyki poprzemysłowej.

2. Założenia badawcze, cel i metody

Zaprezentowane wyniki stanowią część badań dotyczących potencjału obszarów poprzemysłowych, a także określających znajomość i zainteresowanie obiektami przemysłu i techniki wśród mieszkańców badanych miejscowości oraz ich aktywność turystyczną na obszarach postindustrialnych. Wyniki uzyskano podczas badań prowadzonych na terenie Bytomia w 2013 i 2014 r. Przyjęto założenie, że turystyka poprzemysłowa może stać się czynnikiem aktywizującym obszary

mocno zurbanizowane, przekształcone i uważane za mało interesujące turystycznie, przyciągając ludzi poszukujących nowych, niebanalnych form spędzania czasu wolnego i poznania historii regionu. W Bytomiu istnieją rezerwy potencjału turystycznego, które nie mają jeszcze odzwierciedlenia w ofercie turystyczno-rekreacyjnej miasta. Nie są również powiązane ze Szlakiem Zabytków Techniki (poza elektrociepłownią Szombierki oraz Górnośląską Koleją Wąskotorową, której trakcja przechodzi przez miasto).

W celu zidentyfikowania obiektów i obszarów poprzemysłowych na terenie Bytomia przeprowadzono kwerendę literatury, analizę dokumentów i materiałów kartograficznych. Przeprowadzono również wywiady skategoryzowane oraz sondaż diagnostyczny, które pozwoliły na zgromadzenia wiedzy o zasobach poprzemysłowych miasta, stanie ich zachowania, ich znajomości i wykorzystaniu. Badania ankietowe i wywiady przeprowadzono wśród mieszkańców miasta, przedstawicieli władz samorządowych i organizacji pozarządowych działających na rzecz zachowania zabytków techniki w Bytomiu. Badania umożliwiły poznanie uwarunkowań, problemów i złożoności funkcjonowania obszarów poprzemysłowych oraz uchwycenie zjawisk charakterystycznych dla tych miast.

3. Potencjał poprzemysłowy miasta Bytomia

Miasto Bytom jest jedną z najstarszych metropolii górnośląskich, której korzenie sięgają XI w. Położone jest w centralnej części Wyżyny Śląskiej na Płaskowyżu Bytomsko-Katowickim. Główną część miasta zajmuje Wyżyna Miechowicka (Wieczorek 2013). Obszarowo (powierzchnia 69,44 km²) miasto zajmuje trzynaste miejsce w województwie, a szóste pod względem liczby ludności. Ma doskonałą lokalizację w centrum Konurbacji Górnośląskiej oraz dogodny dojazd w układzie północ – południe i wschód – zachód.

Naturalna rzeźba terenu dawno została zatarta poprzez działalność przemysłu górniczego, który intensywnie rozwijał się od końca XVIII w. Działalność przemysłowa spowodowała rozkwit w innych dziedzinach gospodarki, m.in.: browarnictwie, działalności elektrowni, zakładów naprawczych taboru kolejowego czy gazownictwie. Jednak główną gałęzią gospodarki do lat 90. XX w. pozostawało górnictwo. Miejscoowość znajduje się na północnym skraju niecki węglowej, dosłownie „leży na węglu”. Dlatego w okresie międzywojennym Niemcy zamierzali zburzyć miasto i przenieść je w kierunku Stolarzowic bądź Pyskowic, aby rozpocząć eksploatację filara ochronnego pod miastem. Podobna alternatywa była rozważana również w latach 40. i 50. XX w. (Dwucet, Pukowska-Mitka 2007). Żaden z tych planów nie został jednak zrealizowany. W okresie powojennym By-

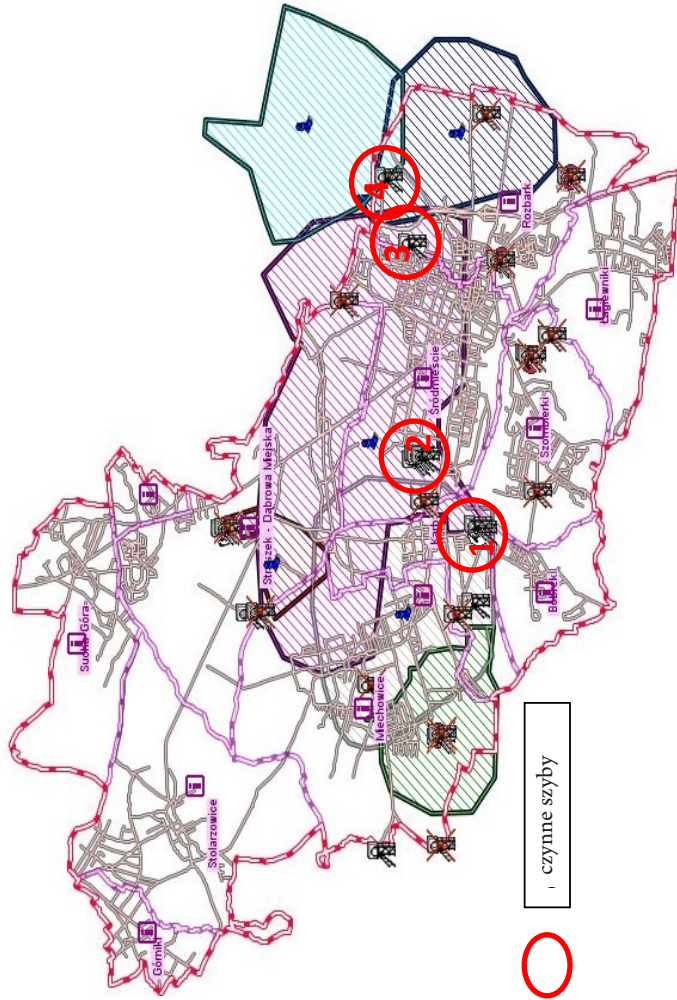
tom pozostawał wielkim, prężnym ośrodkiem przemysłu ciężkiego, a wydobywanie przynosiło duże zyski. Okres przemian gospodarczych przyniósł powolny upadek przemysłu wydobywczego, zaczęto zamykać kopalnie, a w krajobrazie miasta pozostały obiekty świadczące o jego przemysłowej przeszłości.

Deindustrializacja odcięła Bytom od ekonomicznego wzrostu, co miało konsekwencje dla całego społeczeństwa. Miasto i jego mieszkańcy musieli się zmierzyć z całkiem nową sytuacją, gdyż zamykane były zakłady pracy, a miasto ubożało. W latach 1999-2004 przeprowadzona została restrukturyzacja i tym samym likwidacja kopalń. Obecnie na terenie miasta węgiel kamienny wydobywa jedynie jedynie Kompania Węglowa S.A. Oddział KWK „Bobrek-Centrum” (kopalnia „Bobrek” i „Centrum”) oraz Oddział ZG „Piekary”. Eksploatacja nadal prowadzona jest głównie w rejonach Karb i Miechowic (ryc. 1). Dalsza działalność może doprowadzić do kolejnych drastycznych zmian w krajobrazie oraz stanie budynków. Następcą prawnym zamkniętych kopalń została w 2000 r. Bytomska Spółka Restrukturyzacji Kopalń, której zadaniem było zlikwidowanie obiektów byłych kopalń oraz naprawa wszystkich szkód spowodowanych ruchem zakładów górniczych. Spółka cały czas boryka się z problemem zagospodarowania pustych miejsc w przestrzeni miejskiej, które powstały po zamknięciu obiektów, zwłaszcza że ich wartość inwestycyjną określa się jako bardzo niską.

Lata 90. zmieniły oblicze Bytomia, pozostawiając w jego zabudowie niechciane dawne obiekty poprzemysłowe. Ulegały one stopniowej dewastacji poprzez samowolne rozbiórki, kradzieże wyposażenia wewnątrz, zapomnienie. Przedsiębiorstwa, które dawniej były właścicielami obszarów przemysłowych, nie potrafiły znaleźć funduszy na zabezpieczenie i remonty obiektów zabytkowych. By przeciwdziałać postępującym procesom destrukcji oraz chronić pozostałości spuścizny historycznej, zgodnie ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. z 2003 r., nr 162, poz. 1568), sporządzono gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomości z terenu miasta. Na potrzeby niniejszego artykułu przedstawiono wyciąg z ewidencji zabytków przemysłowych Bytomia¹, który może być bazą do stworzenia kolejnego interesującego produktu turystycznego Bytomia (tab. 1).

Na terenie Bytomia zewidencjonowano łącznie 36 zabytkowych przykładów techniki, z których większość znajduje się poza ścisłym centrum miasta. Spośród zachowanych obiektów największą wartość mają: Elektrociepłownia „Szombierki”, dawna cechownia kopalni „Rozbark”, wieża wyciągowa dawnych szybów

¹ W ewidencji przemysłowych obiektów zabytkowych ujęte są 72 obiekty poprzemysłowe zlokalizowane na terenie miasta Bytomia; <http://sitplan.um.bytom.pl/WebEdit/WebEditAdd/1222852871/file/1364297915.pdf> [10.05.2014]. Oprócz tego w mieście jest kilkadziesiąt bardziej współczesnych obiektów przemysłowych, dzięki czemu Bytom jest co roku jednym z miejsc, w których odbywa się święto Szlaku Zabytków Techniki Województwa Śląskiego „Industriada” (od 2010 r. w czerwcu).

1. Dwa szyby czynne KWK „Bobrek” (obecnie należące do „Węglokoks” S.A). Szyb „Bolesław” – głębokość 779 m, jest szybem wdechowym, wydobywczym, zjazdowo-materialowym. Szyb „Józef” – głębokość 870 m, jest szybem wdechowym, zjazdowo-materialowym; 2. Cztery czynne szyby KWK „Centrum” (obecnie podlegające Zakładowi Restrukturyzacji Górnictwa). Szyb „Budryk” – głębokość 930 m, jest szybem wydobywczym, zjazdowo-materialowym. Szyb „Rejtan” – głębokość 774 m, jest szybem wdechowym, wydobywczym, zjazdowo-materialowym. Szyb „Staszic” – głębokość 774 m, jest szybem wydechowo-materialowym. Szyb „Skarga” – głębokość 585 m, jest szybem wydobywczym-zjazdowym; 3. Jeden czynny szyb KWK „Centrum” (obecnie podlegający Zakładowi Restrukturyzacji Górnictwa). Szyb „Witczak” – głębokość 774 m, jest szybem wentylacyjno-podszkawkowo-materialowo-zjazdowym oraz szyb zwany „Komunikacyjny” – głębokość 50 m, do obsługi tzw. podsadzki; 4. Jeden czynny szyb należący obecnie do Zakładu Górniczego „Piekary”. Wcześniej należał do KWK „Rozbark”. Szyb „Barbara” – głębokość 670 m, jest szybem materialowym, wentylacyjnym, zjazdowo-podszkawkowym.

Rycina 1. Tereny poprzemysłowe miasta Bytomia wraz z czynnymi i nieczynnymi szymbami

Źródło: <http://sitplan.um.bytom.pl/map/index.php?idmap=1134> [8.05.2014].

Tabela 1. Wyciąg z wykazu przemysłowych obiektów zabytkowych Miasta Bytom (stan na grudzień 2012 r.)

Nr	Adres	Nr	Obiekt	Datowanie	Rejestr gminy
1	Brzezińska	27	zespół dawnych warsztatów kolejowych	pocz. XX w.	–
2	Chorzowska	12	KWK „Rozbark” i najbliższe otoczenie	pocz. XX w.	A/213/07 z dnia 8.10.07
3	Chrzanowskiego	10	dwa budynki dyrekcji dawnej Rzeźni Miejskiej	koniec XIX w.	–
4	Energetyki	11	kompleks biurowo-produkcyjny dawnej Elektrowni „Miechowice”	–	–
5	Fabryczna	1	kompleks zabudowań Huty „Zygmunt”	1923-1939	–
6	Konstytucji	76	dawny budynek siłowni Huty „Bobrek”	część pd. 1900 r. część pn. 1907 r.	A/1329/84 z dnia 7.11.84
7	Konstytucji	76	KWK „Bobrek” i najbliższe otoczenie	lata 30. XX w.	–
8	Kosynierów	30	Elektrociepłownia „Szombierki”	1916- 1920	–
9	Kruszcowa	4	Szyb „Bolko”, KWK „Orzeł Biały”	pocz. XX w.	–
10	Łągiewnicka	2	Zespół Wodociągów Miejskich	pocz. XX w.	–
11	Łużycka		zespół budynków KWK Centrum	pocz. XX w.	–
12	Reja		zespół stacji kolei wąskotorowej Bytom-Karb	pocz. XX w.	–
13	Reja		torowisko kolejki wąskotorowej linii Bytom-Karb-Miasteczko Śląskie	pocz. XX w.	–
14	Siemianowicka	98	KWK „Orzeł Biały” i najbliższe otoczenie	lata 50. i 60. XX w.	–
15	Strzelców Bytomskich		zespół KWK „Powstańców Śląskich”	lata 20. XX w.	–
16	Szyb Zachodni	1A	szyb zachodni KWK „Miechowice”	1910	–
17	Zabrzańska	7	wieża wyciągowa szybu „Krystyna” dawnej KWK „Szombierki”	1929	A/135/04 z dnia 30.12.04
18	Zabrzańska	7	budynek dyrekcji dawnej KWK „Szombierki”	1896, przebudowa 1922	–
19	Zabrzańska	9	zespół szybu „Ewa” dawnej KWK „Szombierki”	lata 80. XIX w.	–

Źródło: <http://sitplan.um.bytom.pl/WebEdit/WebEditAdd/1222852871/file/1364297915.pdf> [10.05.2014].

„Krystyna” i „Ewa” oraz unikatowe w skali kraju Górnośląska Kolej Wąskotorowa i tramwaj linii 38 (dwa ostatnie nadal pełnią swą funkcję). Stanowią one istotny wyróżnik Bytomia na mapie Śląska (Klajmon 2007).

Elektrownia „Szombierki” jest obiektem, który stanowi nieodłączny element krajobrazu Bytomia. Jej trzy kominy górujące nad innymi zabudowaniami miasta przypominają o dawnej potędze przemysłowej. Jest to jeden z najlepiej zachowanych zabytków poprzemysłowych Bytomia, który został włączony do Szlaku Zabytków Techniki. Jej powstanie datuje się na okres po I wojnie światowej. Twórcami obiektów elektrowni są Emil i Georg Zillmannowie, którzy stworzyli również osiedla robotnicze Giszowiec i Nikiszowiec w Katowicach. Elektrownia początkowo miała pełnić funkcję fabryki materiałów wybuchowych, jednak ostatecznie stała się zakładem elektrycznym. W latach 1939-1944 uchodziła za jedną z największych elektrowni w Europie. Do końca lat 90. „Szombierki” pełniły swoją funkcję. Po okresie restrukturyzacji i wobec perspektywy całkowitego zaprzestania produkcji elektrownia stanęła przed problemem niewykorzystanych przestrzeni. W rozwiązaniu problemu zasadniczą rolę odegrały dwa czynniki: plany zakończenia działalności Elektrociepłowni „Szombierki” jako obiektu energetycznego oraz świadomość wartości kulturowej obiektu, o którym z pełnym przekonaniem można powiedzieć, iż jest perłą europejskiej architektury przemysłowej. Podjęte przez Zespół Elektrociepłowni „Szombierki Bytom” S.A. prace rewitalizacyjne wprowadziły nowe funkcje w industrialne wnętrza. Nawiązano współpracę ze Śląskim Teatrem Tańca organizując np. Festiwal Teatromania i plener artystów plastyków, Międzynarodową Konferencję Tańca Współczesnego, Festiwal Sztuki Tanecznej czy premierę *Panopticonu i/albo Przypowieści o maku* (w choreografii Jacka Łumińskiego). W zabytkowych wnętrzach odbyły się także: Gala Mozartowska (2006 r.), Konferencja „Dziedzictwo przemysłowe alternatywą dla kultury” (2008 r.), Gala Sportu (2008 r. i 2009 r.) oraz wycieczki połączone z przejazdem kolejami wąskotorowymi (Materiały 2014).

Drugim obiektem wpisanym do Szlaku Zabytków Techniki jest Górnośląska Kolej Wąskotorowa na trasie Bytom – Miasteczko Śląskie. To najstarsza na świecie funkcjonująca kolej wąskotorowa, której powstanie datuje się na 1853 r. Aż do 2001 r. woziła ona towary do śląskich zakładów (Kaczmarek, Przybyłko 2010). W czasach swojej świetności całkowita długość torów wynosiła 186 km (obecnie w użyciu jest jedynie 21 km z powodu braku odpowiedniej infrastruktury, dotacji, ciągłych kradzieży elementów metalowych). Kryzys przemysłu ciężkiego spowodował schyłek kolei wąskotorowej. W 2001 r. wąskotorówka została wyłączona z sieci PKP. Dzięki działaniom Miłośników Kolei Katowice miasto Bytom przejęło nieodpłatnie majątek PKP. Obecnie działa w ramach Stowarzyszenia Górnośląskich Kolei Wąskotorowych, kursując jedynie na zamówienie. W 2005 r. została objęta programem rewitalizacji.

Najbardziej charakterystycznym elementem krajobrazu przemysłowego Bytomia jest szyb „Krystyna”, wybudowany w stylu modernistycznym w latach 1928-1929, który swoim kształtem nawiązuje do pyrlika, czyli młota górniczego. Obiekt ujęty jest w planach zagospodarowania, ma powstać w nim restauracja, punkt widokowy, hotel i loft². Nieopodal znajduje się inna wieża wyciągowa „Ewa”, powstała w latach 80. XIX w., reprezentująca historyzm³ ceglany prosty. Obszar, na którym znajdują się oba obiekty, został objęty ochroną konserwatorską (w strefie II), w której nie dopuszcza się innych dominant przestrzennych w krajobrazie (uchwała nr XXXVI/485/12).

Kolejnym obiektem przemysłu wydobywczego Bytomia są zrujnowane budynki dawnej kopalni „Rozbark”. W czasach świetności spółki powstało kilka budynków, które zachowały się w różnym stanie do dziś, takich jak: kotłownia, maszynownia szybu „Bończyk” oraz cechownia. Najcenniejszym obiektem architektonicznym jest cechownia, zaprojektowana również przez braci Zillmannów, która była wykorzystana jako sceneria do filmu *Perła w koronie*. Jej wyjątkowy charakter został zauważony przez miasto Bytom, które w 2009 r. rozpoczęło działania rewitalizacyjne i doprowadziło do odnowienia nieczynnego budynku. Obecnie (od kwietnia 2014 r.) w jej wnętrzach znajduje się Bytomski Teatr Tańca i Ruchu (Wieczorek 2013).

Siłownia nieistniejącej już Huty „Bobrek” jest obiektem wyróżniającym się w dzielnicy o tej samej nazwie. Obiekt został wybudowany na początku XX w. i jest jednym z nielicznych zachowanych budynków huty, dawniej zaliczającej się do jednej z największych na Górnym Śląsku. Dzięki swojej dystyngtywnej elewacji oraz charakterystycznym cechom zabudowy pozostawia niezatarte wrażenie. Po okresie II wojny światowej zostały usunięte wszelkie urządzenia elektryczne, a w jej wnętrzach odbywały się m.in. zawody pięściarskie jeszcze do lat 50. XX w. Dziś obiekt jest zapomniany i niszczeje, aczkolwiek nadal postrzegany jest przez mieszkańców jako obiekt pracy, przywołując wspomnienia przeszłości. Krajobraz przestrzeni miejskiej uzupełniony jest przez osiedla robotnicze z zabytkowymi familokami z początków XX w., np. Kolonia Zgorzelec, dzielnice Bobrek, Łagiewniki, Szombierki.

Przykładem zagospodarowania i wykorzystania dawnego miejsca przemysłowego jest kompleks sportowo-rekreacyjny Dolomity Sportowa Dolina (DSD). Obiekt znajduje się na terenie nieczynnego kamieniołomu Błachówka, gdzie pozostały jeszcze hałdy, usypiska, wyrobiska odkrywkowe oraz historyczne zabudowania. Powstał tu całoroczny stok narciarski, snowpark, zimowy tor saneczkowy,

² Mieszkania powstające w dawnych pomieszczeniach poprzemysłowych, np. nieczynnych fabrykach czy magazynach.

³ Historyzm to nurt rozwijający się w XIX-wiecznej architekturze i sztuce polegający na naśladownictwie minionych stylów, przewyciężony dopiero na początku XX w. (Porzuczek 2008).

wypożyczalnia sprzętu, natomiast w planach jest budowa hali do tenisa ziemnego, badmintonu i squasha oraz rozbudowa pobliskiego osiedla mieszkaniowego. Przez teren DSD przebiegają również szlaki rowerowe i piesze. Niewątpliwym atutem obiektu jest położenie w pobliżu rezerwatu leśnego Segiet oraz kolejki wąskotorowej.

Bytom był jednym z głównych ośrodków przemysłowych Aglomeracji Śląskiej. Po wielowiekowej działalności wydobywczej i gospodarczej miasta pozostało dziedzictwo przemysłowe i kulturowe, które niestety jest obecnie zagrożone zniszczeniem. Problem ponownego zagospodarowania nieużytków przemysłowych został zauważony przez Urząd Miasta w Programie rewitalizacji miasta Bytomia na lata 2007-2020 oraz w Planie rozwoju miasta w latach 2012-2015. Procesy likwidacyjne w górnictwie, hutnictwie, jak również w branżach towarzyszących oraz intensywna eksploatacja górnicza doprowadziły do negatywnych następstw w zabudowie mieszkalnej i środowisku naturalnym. Wiele naturalnych form ukształtowania terenu uległo przekształceniu, powstały hałdy odpadów pokopalnianych i hutniczych oraz zapadliska terenu nad wyrobiskami. By przeciwdziałać negatywnym skutkom oddziaływania przemysłu w programie rewitalizacji spośród wszystkich zabytków znajdujących się w mieście wyróżnione zostały „zabytki przemysłowe”, zachowujące lokalny koloryt śląski, które zostały objęte programem ochronnym. Prace rewitalizacyjne obszarów poprzemysłowych w Bytomiu są jednak utrudnione ze względu na nieuregulowaną sytuację własnościową tych miejsc i obiektów. Mimo to w programie rewitalizacji i planie rozwoju określono obszary predestynowane do rewitalizacji w zakresie:

- gospodarczym – obszar rewitalizacji całego miasta Bytomia ze szczególnym uwzględnieniem dzielnic: Bobrek, Łagiewniki, Rozbark, Miechowice, Stroszek, Szombierki; stworzenie nowych miejsc do rozwoju biznesu na terenach przemysłowych;

- kulturowym – adaptacja obiektów i terenów poprzemysłowych na cele kulturalne, z zachowaniem walorów obiektów industrialnych w dzielnicach takich jak Bobrek, Szombierki i Łagiewniki, rewitalizacja zabytkowych osiedli robotniczych na terenie Łagiewnik oraz Bobrka, przywrócenie historycznych powiązań szynowych m.in. pomiędzy Bytomiem a Miasteczkiem Śląskim;

- przyrodniczym – rekultywacja terenów poprzemysłowych i pogórnich, stworzenie terenów zielonych skomunikowanych ścieżkami rowerowymi, utworzenie terenów sportowo- rekreacyjnych (Urząd Miejski w Bytomiu 2009, 2011).

Bytom jest również jednym z nielicznych miast Aglomeracji Śląskiej, który ma tak znaczący udział terenów zielonych o walorach ekologicznych i rekreacyjnych. Niemal połowa powierzchni zajęta jest przez lasy, obszary cenne przyrodniczo, w tym: rezerwat przyrodniczy „Segiet”, stanowisko dokumentacyjne „Kamieniołom Blachówka”, „Miechowicka Ostoja Leśna”, zespół przyrodniczo-krajobrazowy „Żabie Doły”, zabytkowe parki miejskie: Park Krajobrazowy „Fazaniec”,

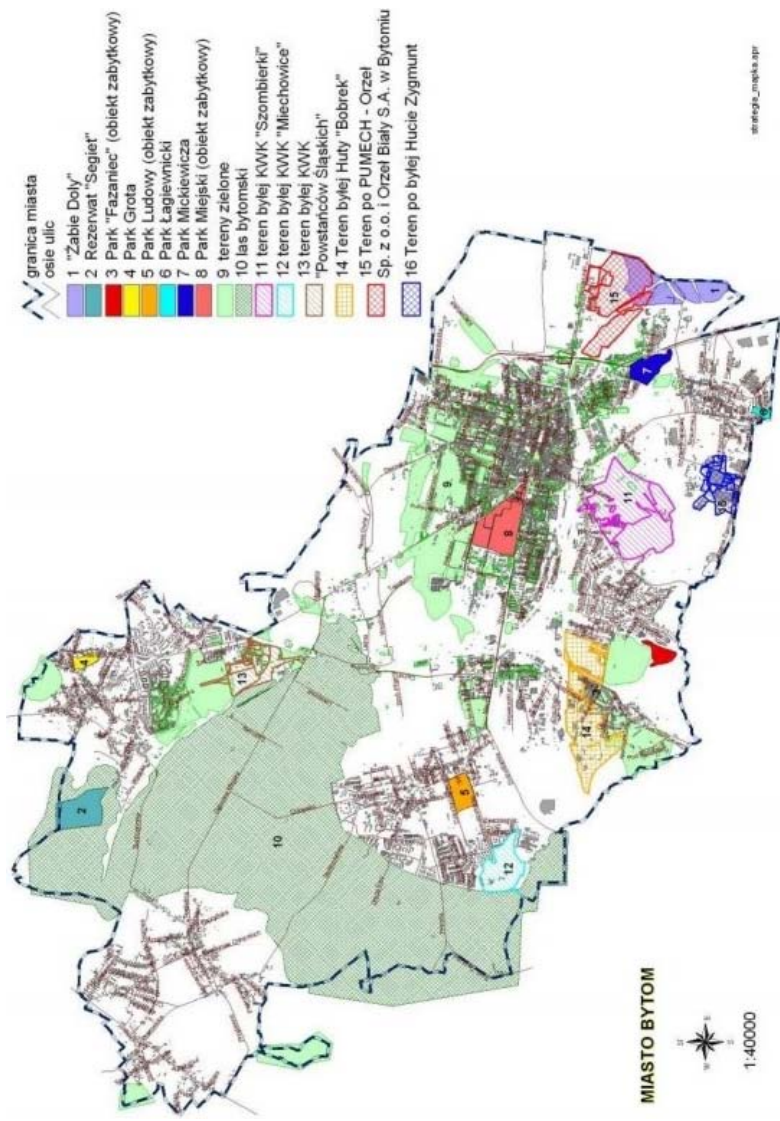
Park Ludowy, Park Miejski im. F. Kahla, Park Łagiewnicki, Park Mickiewicza, Park Grota (ryc. 2). Pomimo dużej powierzchni terenów lesistych sytuacja ekologiczna wymaga natychmiastowej poprawy. Zanieczyszczenia wód powierzchniowych, degradacja powierzchni ziemi, skażenie gruntów widoczne są w każdej części miasta.

Rezerwat leśny „Segiet” został przywołany ze względu na unikatowe walory przyrodnicze, naukowe, dydaktyczne i społeczne (M.P. z 1953 r., nr 42, poz. 511). Działalność górnictwa kruszcowego widać na całym obszarze chronionego terenu pod postacią lejów będących zapadliskami po dawnych szybach. Florę rezerwatu reprezentuje przede wszystkim fragment naturalnego lasu bukowego na terenach dawnych wyrobisk górniczych (kwaśna buczyna niżowa, ciepłolubna buczyna storczykowa, żyzna buczyna karpacka) oraz rośliny zielne (m.in. storczykowate). Większość drzewostanu osiąga wiek ok. 130-150 lat.

Rezerwat graniczy bezpośrednio z cennym stanowiskiem dokumentacyjnym przyrody nieożywionej Kamieniołom „Błachówka”, znajdującym się w nieczynnym wyrobisku dolomitu (rozporządzenie nr 19/2002). Celem ochrony obszaru jest przede wszystkim zachowanie obecnego specyficznego XIX-wiecznego krajobrazu powydobywczego w celach dydaktycznych, naukowych i historycznych. Obszar ten jest silnie przekształcony, ze względu na długotrwałą działalność przemysłu ciężkiego. Efektem tego są usypiska, wyrobiska, szyby i chodniki, które stały się siedliskami 10 gatunków nietoperzy. Prócz niespotykanej fauny, znaleźć można cenne przyrodniczo przykłady flory (m.in. narecznicę samczą, orlicę, dziewięcisiła bezłodygowego). Kamieniołom można oglądać wyłącznie z tarasów widokowych, wchodzi on w skład trasy weekendowej dla miłośników kolei wąskotorowej i rowerzystów, które prowadzi z Zalewu Chechło-Nakło do Zbrośławic – Ośrodka Jeździeckiego. Na terenie Kamieniołomu „Błachówka” znajduje się także jedno z wejść do Podziemi Tarnogórsko-Bytomskich, które tworzą jeden z największych tego typu systemów podziemnych chodników o komór na świecie (ponad 300 km). Obszar ten został również objęty ochroną w postaci obszarów „Natura 2000” (w ramach specjalnych obszarów ochrony ostoi siedliskowej). Znajduje się tu drugie co do wielkości zimowisko nietoperzy w Polsce.

W 2012 r. powstał zespół przyrodniczo-krajobrazowy „Miechowicka Ostoja Leśna” (uchwała nr XXIII/321/12). Głównym celem ochrony jest zachowanie fragmentów terenów zielonych Lasów Bytomskich, oczek wodnych i polan oraz historycznego krajobrazu pozostałego po wydobywaniu rud ołowiu, cynku i żelaza ze względów naukowych i krajobrazowych. Znajdują się tam również liczne siedliska chronionych i rzadkich roślin oraz zwierząt, które dostosowały się do życia w nowych warunkach. Przez teren przechodzą również ścieżki rekreacyjne: przyrodnicze, dydaktyczne, piesze i rowerowe (Kłós, Wieczorek 2013).

Na terenie miasta znajdują się ścieżki spacerowe, rowerowe, dydaktyczne oraz trasy turystyczne. Większość z wytyczonych tras obejmuje zabytki kulturowe.

Rycina 2. Tereny zieleni oraz obiekty poprzemysłowe Miasta Bytom
 Źródło: Program rewitalizacji 2009.

Tylko jedna trasa uwzględnia obiekty postindustrialne. Została ona stworzona w ramach działalności PTTK z Rudy Śląskiej i prowadzi jedynie przez dwa obiekty poprzemysłowe. Więcej propozycji spacerów po obiektach poprzemysłowych przedstawia przewodnik *Spacerem po Bytomiu* (Śmiałek, Droń, Śmiałek 2013). Są to ścieżki wyznaczone według subiektywnej oceny autorów, prowadzące przez Szombierki, Bobrek i Karb. Niestety dzielnice te wraz z pozostałościami po przemyśle są zaniedbane i nieprzystosowane do ruchu turystycznego. Sporadycznie organizowane są również bezpłatne wycieczki z przewodnikiem bytomskiego oddziału PTTK, przy współorganizacji władz miasta. Przejścia te są jednak okrojone do historycznej zabudowy Rynku oraz lepiej zachowanych zabytków kulturowych.

Bytom jako jedno z najstarszych miast Górnego Śląska posiada bogatą przeszłość przemysłową, jednak obecnie, po zakończeniu procesu wydobywczego, opuszczone miejsca stanowią problem reutilizacji zarówno dla władz lokalnych, jak i samych mieszkańców. Wyjściem z impasu może stać się rozwój turystyki poprzemysłowej.

4. Wyniki badań

Celem badań sondażowych przeprowadzonych wśród mieszkańców Bytomia i władz samorządowych było uzyskanie informacji na temat znajomości obiektów poprzemysłowych miasta, oceny ich stanu i atrakcyjności, zainteresowania ich wykorzystaniem w celach turystycznych, w tym włączenie obiektów poprzemysłowych miasta do istniejącego Szlaku Zabytków Techniki.

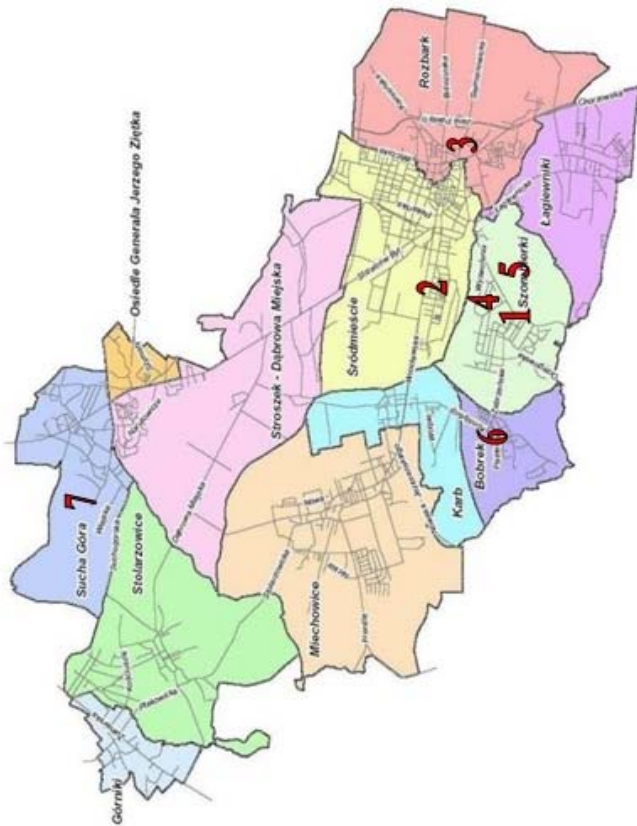
W wyniku przeprowadzonych badań do analizy zakwalifikowano 102 poprawnie wypełnione ankiety. Ponad połowę respondentów stanowili mężczyźni (53%), większość ankietowanych (3/4 osób) to były osoby młode, do 35 lat, z wyższym wykształceniem (48%), które określają swoją sytuację materialną jako dobrą (44%). Prawie połowa badanych to osoby pracujące (44%), które nie mają zbyt dużo czasu wolnego (co czwarty respondent pracuje i studiuje jednocześnie), dlatego można przypuszczać, że wybory aktywności wolnoczasowych będą przemysłane, a jedną z możliwości jest oferta obiektów poprzemysłowych, gdzie można wypocząć w sposób ciekawy i niekonwencjonalny. Wielu respondentów zamieszkuje dzielnice o najlichnieszym nagromadzeniu zabytków postindustrialnych: Śródmieście (24%), Miechowice (23%), Karb (12%), Szombierki (9%).

Zdecydowana większość ankietowanych (87%) zauważyła, że Bytom posiada ciekawe obiekty przemysłowe i poprzemysłowe, które można, a wręcz należałoby wykorzystać w celu rozwoju turystyki postindustrialnej w mieście. Najciekawsze

BYTOM

1:60000

Nazwa obiektu	Nr
Elektrownia	1
Szombierki	2
Kolej Wąskotorowa	2
KWK Rozbark	3
Szyb Ewa	4
Szyb Krystyna	5
Huta Bobrek	6
Dolomity Sportowa	7
Dolina	7

Rycina 3. Lokalizacja najbardziej rozpoznawalnych przez respondentów obiektów poprzemysłowych na obszarze miasta Bytom

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Program rewitalizacji 2009.

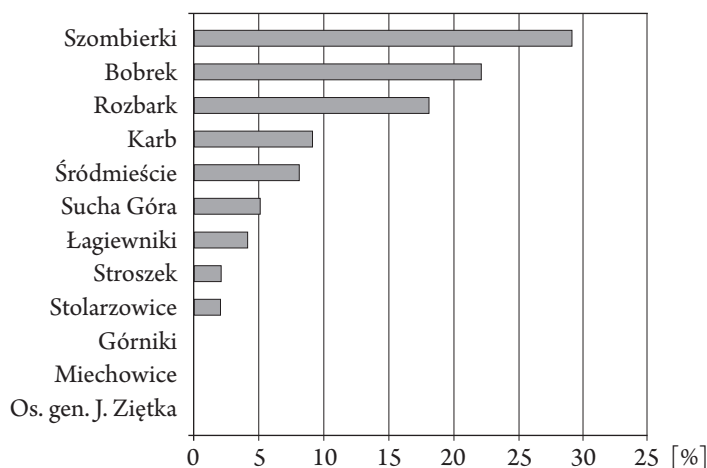
i najlepiej rozpoznawane były: Elektrownia „Szombierki” (56% wskazań), KWK „Rozbark” (29%), szyb „Krystyna” (29%), Górnośląska Kolejka Wąskotorowa (28%), szyb „Ewa” (26%), Huta „Bobrek” (10%) oraz Dolomity „Sportowa Dolina” (9%) (ryc. 3).

Wszystkie wymienione obiekty widnieją w rejestrze zabytków miasta, a dwa z nich leżą na Szlaku Zabytków Techniki, stanowiąc unikat w skali świata (Górnośląska Kolejka Wąskotorowa) i Polski (Elektrownia „Szombierki”). Niestety pomimo ich wyjątkowości, pracy organizacji lokalnych oraz świadomości mieszkańców Bytomia co do ich ponadprzeciętnego znaczenia są to obiekty zaniedbane, źle zagospodarowane oraz zapomniane w faktycznych działaniach rewitalizacyjnych. Części respondentów myliła nawet zabytki architektury z zabytkami przemysłowymi, co może świadczyć o niewystarczającej, nieusystematyzowanej wiedzy na temat definiowania obiektów techniki.

Istotnym elementem atrakcyjności turystycznej obiektów jest ich lokalizacja na terenie miasta oraz dostępność komunikacyjna. W Bytomiu wyraźnie widoczne jest zróżnicowanie pod względem liczby obiektów przemysłowych między poszczególnymi dzielnicami miasta. Najlepiej rozpoznawaną dzielnicą przemysłową przez respondentów były Szombierki (29%), Bobrek (22%), Rozbark (18%). Ich wizerunek został wykreowany poprzez działalność przemysłu ciężkiego. Na terenie Szombierek zlokalizowanych jest najwięcej zabytków poprzemysłowych: elektrociepłownia wraz z byłymi zabudowaniami kotłowni, pompowni, maszynowni, rozdzielni prądu, wartownią, wieży ciśnień, system schronów oraz szybami „Krystyna” i „Ewa”. W dzielnicy Rozbark zlokalizowane są XX-wieczne obiekty kopalni wraz z otaczającymi je obiektami cechowni, kotłowni, maszynowni szybu Bończyk oraz budynkami administracyjnymi. Na terenie dzielnicy Bobrek jeszcze dziś zobaczyć można dawne budynki siłowni Huty Żelaza „Bobrek”, hali maszyn wyciągowych i sprzężarek, dawnej kotłowni, portierni, stacji ratowniczej, łaźni i kuźni oraz osiedle robotnicze Nowa Kolonia Robotnicza. Niestety wiele z tych obiektów jest obecnie w bardzo złym stanie, zniszczonych i zaniedbanych, lecz mimo objętych programem zagospodarowania i rewitalizacji, jest więc szansa na przywrócenie im świetności i wykorzystanie ich w celach handlowych lub rekreacyjno-turystycznych. Trzy dzielnice: Górniki, Miechowice i Osiedle gen. J. Ziętka, mimo iż na ich terenie zlokalizowane są kopalnie czy osiedla domków robotniczych, nie są przez mieszkańców uznawane za miejsca, w których można znaleźć interesujące obiekty poprzemysłowe (wykres 1).

Większość badanych (73%) uważa, że dojazd do obiektów poprzemysłowych w mieście, do poszczególnych dzielnic jest dogodny zarówno komunikacją miejską, samochodem, jak i – dla osób bardziej aktywnych – rowerem. Trzy najczęściej wymieniane dzielnice położone są poza ścisłym centrum miasta, jednak dojazd do nich jest stosunkowo łatwe.

Wykres 1. Lokalizacja największego skupiska obiektów przemysłowych na terenie Bytomia

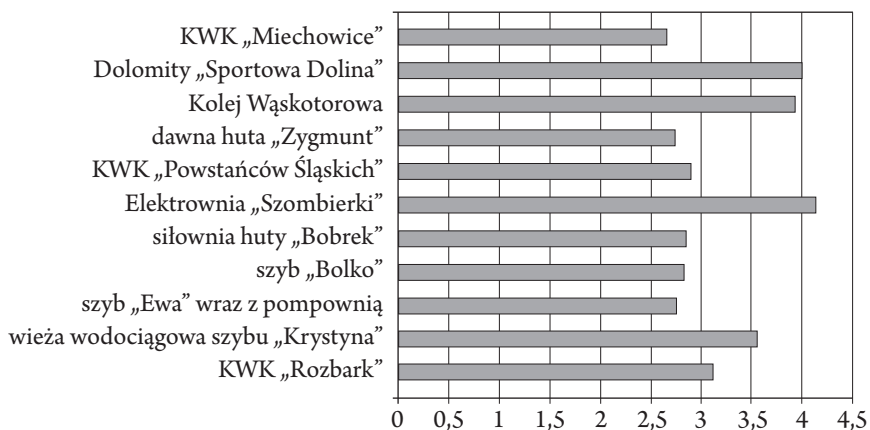

Źródło: badania własne.

W trakcie badań respondenci dokonali również oceny (w skali 1-5) atrakcyjności turystycznej obiektów techniki zlokalizowanych na terenie miasta. Za najbardziej atrakcyjne miejsca uznali: Elektrownię „Szombierki” (ocena 4,1), centrum rekreacyjne Dolomity „Sportowa Dolina” (4,0) oraz trasę Górnośląskiej Kolei Wąskotorowej Bytom – Miasteczko Śląskie (3,9) (wykres 2). Głównym czynnikiem decydującym o ich atrakcyjności są działania podejmowane w obiekcie postindustrialnym. Wszystkie miejsca, które osiągnęły najwyższe oceny, są bądź były do niedawna miejscami prężnie działającymi. W ramach ich działalności organizowane były różnego rodzaju przedsięwzięcia, w tym wydarzenia towarzyszące wiosennemu świętu techniki „Industriada”. Najniższą ocenę otrzymała kopalnia KWK „Miechowice” (2,7), głównie z powodu znacznego zaniedbania terenu oraz braku zagospodarowania nieczynnych obiektów przemysłowych.

Przedstawiciele władz samorządowych podkreślają zainteresowanie rewitalizacją i ponownym wykorzystaniem istniejących obiektów przemysłowych. Deklarują wysoką świadomość wartości obiektów przemysłowych zlokalizowanych na terenie miasta, o czym świadczą liczne dokumenty strategiczne, oraz możliwości, jakie dają one w procesie budowania tożsamości regionu oraz podnoszenia atrakcyjności obszaru miasta zarówno dla mieszkańców, inwestorów, jak i dla turystów. Jednak przekształcenia obszarów przemysłowych, w przeciwieństwie do działań rewitalizacyjnych dzielnic śródmiejskich czy osiedli mieszkaniowych, wymagają od władz specjalnego podejścia i większego wysiłku, gdyż najczęściej wiążą się ze zmianami ich struktury przestrzennej i funkcjonalnej oraz

Wykres 2. Atrakcyjność obiektów poprzemysłowych miasta Bytom

Źródło: badania własne.

większym nakładem środków. Dodatkowym utrudnieniem jest określenie właściciela obszaru, na którym znajdują się zabytkowe obiekty poprzemysłowe. Czy deklarowane zainteresowanie władz miasta rozwojem turystyki poprzemysłowej jest widoczne w konkretnych działaniach na terenie miasta? Większość badanych (68%) uważa, iż działania władz są niewystarczające, wręcz żadne, że nie wykazują one zainteresowania obiektami techniki i nie robią nic, by doprowadzić do ich reużytkacji. Zdaniem zaledwie 1/3 ankietowanych władze miasta wspierają działania zmierzające do ożywienia ruchu turystycznego w obiektach poprzemysłowych. Wśród działań podejmowanych przez miasto badani najczęściej wymieniali starania rewitalizacyjne prowadzone w dawnej cechowni kopalni „Rozbark” (w ramach działań Bytomskiego Teatru Tańca i Ruchu) oraz zagospodarowanie szybu „Krystyna” wraz z otaczającym go obszarem. Respondenci wskazywali również działania podejmowane w ramach promocji Szlaku Zabytków Techniki⁴, jednak obiekty w Bytomiu leżące na trasie techniki (Elektrociepłownia „Szombierki” i Górnośląskie Koleje Wąskotorowe) należą do właścicieli prywatnych oraz organizacji pozarządowych, utrzymywane są ze środków własnych, jedynie z niewielkim dofinansowaniem ze strony miasta. Błędnie są zatem rozpoznawane przez badanych jako działania podejmowane przez władze Bytomia. Zdecydowana większość ankietowanych mieszkańców (87%) uważa, że wizytówką miasta

⁴ Trasa Szlaku Zabytków Techniki została stworzona przez referat promocji dziedzictwa industrialnego przy Wydziale Kultury Urzędu Marszałkowskiego Województwa Śląskiego przy udziale Śląskiej Organizacji Turystycznej i Śląskiego Centrum Dziedzictwa Kulturowego w Katowicach. Całość przedsięwzięcia finansowana jest ze środków budżetowych samorządu województwa śląskiego.

mogłaby być właśnie turystyka przemysłowa. Równocześnie 62% badanych uważa, że kolejne zabytki przemysłowe Bytomia mogłyby znacznie wzbogacić trasę turystyczną, a należą do nich obiekty dzielnicy Rozbark (19% wskazań), Miechowice i Bobrek (po 5% wskazań). Miejsca te są związane z historią przemysłu wydobywczego Bytomia, a na ich terenie nadal znajdują się dawne zabudowania techniczne, które z powodu nagłej ekspansji technologicznej w innych rejonach świata dawno zostały zburzone.

Przeciwstawiając się ogólnemu zapomnieniu zabytków postindustrialnych, na terenie Bytomia, można wskazać doskonale przykłady rewitalizacyjne. Jednym z nich jest Armada Golf Club – pole golfowe powstałe na terenie byłej kopalni „Szombierki”. Obecnie jest największym projektem rewitalizacji terenu przemysłowego na terenie Polski. Dzięki wprowadzeniu nowych funkcji teren zyskał nowe walory. Wykorzystano zarówno zróżnicowaną topografię terenu tworzoną przez stawy pokopalniane, hałdy, jak i zabytkowe zabudowania. Jest to swego rodzaju oaza w środku miasta. Również projekt Dolomity „Sportowa Dolina” jest miejscem, gdzie w ciekawy sposób rozwiązano problem nieużytków górniczych na Śląsku, który przy odpowiednim zaangażowaniu i działaniach władz lokalnych mógłby stać się jednym z obiektów Szlaku Zabytków Techniki. Kolejną z propozycji rewitalizacji jest projekt ponownego zagospodarowania szybu „Krystyna”. W nieczynnych już wnętrzach obiektu ma powstać centrum sportowo-rekreacyjne. Projekt zakłada wykorzystanie dawnej zabudowy przemysłowej wraz z wprowadzeniem nowych funkcji, powstanie siłowni, podwieszanego basenu i boiska do siatkówki plażowej wewnątrz szybu. Jego realizacja pozwoli na zaspokojenie oczekiwań mieszkańców miasta, ponieważ podczas badań ankietowych najczęściej wskazywane były czynne aktywności wolnoczasowe podejmowane na terenie Bytomia.

Podczas prowadzonych badań największe różnice uwidoczniły się w ocenie działań informacyjnych i promocyjnych prowadzonych przez miasto w zakresie turystyki i rekreacji. Przedstawiciele władz oceniają swoje działania jako dobre, docierające w odpowiednim czasie z ciekawą ofertą kulturalną, rozrywkową i rekreacyjno-turystyczną zarówno do mieszkańców, jak i do turystów. Natomiast mieszkańcy uznali, że działania te są niewystarczające, pojawiające się zbyt późno, w nie do końca przemysłany sposób i w mało zachęcającej formie. Respondenci wskazywali, iż Biuro Promocji Bytomia nie działa należycie, że ma wyraźny problem ze stworzeniem alternatywy dla złego wizerunku przemysłu ciężkiego. Niestety obecnie Biuro działa bardziej na zasadzie wydawnictwa niż biura informacji turystycznej i promocji miasta. Wszelkie inicjatywy wydarzeń, imprez rekreacyjnych wychodzą od Wydziału Kultury i Sportu. Biuro udostępnia jedynie wnętrza budynków, tworzy kolejne broszury informacyjne oraz przekazuje informacje, a tymczasem promocja turystyki przemysłowej mogłaby stać się impulsem do podjęcia działań przez inwestorów i poprawy obecnej sytuacji miasta.

Dla poprawy wizerunku miasta poprzemysłowego ważne jest również stworzenie odpowiedniej infrastruktury rekreacyjnej (np. nowoczesnego kompleksu basenowego, obiektów sportowych czy siłowni na świeżym powietrzu), miejsc wypoczynku, parków, ścieżek spacerowych i rowerowych. Respondenci zwracali największą uwagę na brak odpowiednio dostosowanych ścieżek rowerowych (60% wskazań). Może to wynikać z braku porozumienia między poszczególnymi wydziałami Urzędu Miasta Bytom. Trasy podzielone są pomiędzy Miejski Zarząd Zieleni a Miejski Zarząd Dróg i Mostów. Wydziały te nie prowadzą żadnych wspólnych działań w tym zakresie. Niestety szlaki są źle wytyczone i kończą się w środku swojego przebiegu. Na terenie miasta Bytom istnieją ścieżki spacerowe, rowerowe, dydaktyczne oraz trasy turystyczne. Wszystkie wytyczone trasy opierają się przede wszystkim na zabytkach kulturowych miasta. Wśród nich istnieje tylko jedna korespondująca z turystyką poprzemysłową – Szlak im. Karola Goduli. Ta dydaktyczna trasa została wyznaczona przez działaczy rudzkiego oddziału PTTK i ma przybliżyć historyczną sylwetkę potentata cynkowego. Na szlaku znajdują się dwa miejsca w Bytomiu – Bobrek i Szombierki. Jest to ścieżka tylko częściowo prezentująca pozostałości po bytomskim przemyśle. Więcej propozycji zostało przedstawionych w przewodniku *Spacerem po Bytomiu*, gdzie zaprezentowano ścieżkę „Spacer po obiektach industrialnych (Szombierki – Bobrek – Karb)” oraz „Spacer po rezerwacie Segiet i kamieniołomie Blachówka”. Są to obecnie jedyne trasy tematycznie związane z zabytkami poprzemysłowymi w Bytomiu, choć mało znane i niedostatecznie promowane.

Miasto Bytom stoi więc przed problemem ponownego zagospodarowania nieużytków poprzemysłowych oraz porzuconych i zapomnianych zabytków techniki. W obliczu rosnącego zainteresowania turystyką poprzemysłową wiele atutów miejscowości mogłoby być dostrzeżonych i dobrze wykorzystanych.

5. Podsumowanie

Bytom jest jednym z górnośląskich miast o najdłuższej historii oraz jednym z największych ośrodków przemysłowych, w którym do dziś zachowały się pozostałości poprzemysłowe w postaci obiektów zabytkowych, hałd, kominów kopalń oraz wieży wyciągowych, tak charakterystycznych dla śląskiego krajobrazu. Jednak po okresie przemian i zakończeniu procesu wydobywczego opuszczone zakłady przemysłowe i budynki techniki na całym Górnym Śląsku stanowią problem reużytkalizacji. Szansą na rozwój i poprawę wizerunku miasta może być turystyka poprzemysłowa. Bytom posiada wyjątkowy potencjał turystyczny, który jest mało znany zarówno mieszkańcom, jak i turystom. Jest także słabo wykorzystywany przez władze i instytucje działające na terenie miasta. Istnieje wiele możliwości

zaadaptowania i wykorzystania obiektów dziedzictwa przemysłowego z utrzymaniem zewnętrznej formy obiektu poprzez zmianę ich funkcji, np. stworzenie dzielnic artystycznych, centrów wypoczynkowych, rozrywkowych, muzeów przedstawiających historię przemysłową regionu czy miejsc do aktywnego spędzania wolnego czasu w dawnych zakładach i miejscach pracy. Adaptowanie obszarów przemysłowych pozwala także dbać o tożsamość kulturową i edukację mieszkańców, oraz może stanowić czynnik restrukturyzacji i aktywizacji gospodarczej miasta.

Wszystkie obiekty przemysłowe zostały objęte ochroną władz miasta i wpisane na listę zabytków. Ponadto stworzono plany rewitalizacji (aktualny plan rewitalizacji obejmuje okres do 2020 r.) najbardziej zaniedbanych dzielnic postindustrialnych, poza tym jednak nie są na terenie miasta prowadzone żadne konkretne działania. Problem z ponownym zagospodarowaniem terenów przemysłowych wynika często z nieuregulowanych praw własności, braku niezbędnych środków potrzebnych do rewitalizacji, braku działań zmierzających do pozyskania inwestorów oraz braku zrozumienia potrzeby wykorzystania istniejącego dziedzictwa. Nawet jeśli pojawia się jakaś inicjatywa organizacji pozarządowych, np. w postaci projektu „Indunature”, pod egidą Centrum Sztuki Współczesnej Kronika w Bytomiu, który opierał się na organizacji rajdów po zamkniętych zakładach industrialnych, nie znalazł on poparcia w ramach akcji promocyjnych miasta.

Bytom poprzez swoją lokalizację w Aglomeracji Górnośląskiej, dogodne połączenie komunikacyjne, dobrze zachowaną zabudowę przemysłową oraz inicjatywy oddolne mieszkańców stanowi idealne podłoże do działań mających na celu wprowadzenie turystyki przemysłowej. Dodatkowym atutem jest bliskość miast posiadających liczne zabytki postindustrialne. Dzięki znaczącej liczbie terenów zielonych oraz obiektów unikatowych w skali Europy ma bardzo duże możliwości rozwojowe. Jednak aby możliwy był proces ponownego zagospodarowania obiektów oraz terenów przemysłowych, nie wystarczą chęci mieszkańców, konieczne są również działania i dobra wola władz miasta oraz inwestorów.

Turystyka postindustrialna może stanowić szansę dotarcia do historii, ponieważ historia cywilizacji zawarta jest w postępie technicznym, tym bardziej że zainteresowanie dawną kulturą techniki ciągle rośnie, co świadczy o dużym potencjale turystycznym i perspektywach rozwoju turystyki przemysłowej.

Literatura

Burzyński T. (2005), Lista światowego dziedzictwa przemysłowego dla turystyki, w: *Dziedzictwo przemysłowe jako atrakcyjny produkt dla turystyki i rekreacji. Doświadczenia krajowe i zagraniczne*, w: *II Konferencja Międzynarodowa Zabrze*, 12-

- 13.05.2005 r., red. T. Burzyński, M. Łabaj, Katowice: Górnośląska Wyższa Szkoła Handlowa im. W. Korfatego, Urząd Miejski Zabrze.
- Dwucet K., Pukowska-Mitka M. (2007), Rewitalizacja obiektów i terenów poprzemysłowych w Górnośląskim Okręgu Przemysłowym (na wybranych przykładach), w: *Dziedzictwo kultury przemysłowej jako szansa rozwoju turystyki europejskiej*, III Międzynarodowa Konferencja Naukowo-Praktyczna, Zabrze, 15-16.08.2006 r., red. T. Burzyński, Katowice: Górnośląska Wyższa Szkoła Handlowa im. W. Korfatego, Urząd Miejski Zabrze.
- <http://sitplan.um.bytom.pl/map/index.php?idmap=1134> [8.05.2014].
- Kaczmarek A., Przybyłka A. (2010), Wykorzystanie potencjału przemysłowego i poprzemysłowego na potrzeby turystyki. Przykład Szlaku Zabytków Techniki Województwa Śląskiego, w: *Krajobraz a turystyka*, Sosnowiec: Komisja Krajobrazu Kulturowego PTG.
- Klajmon B. (2007), Bytom – potencjalne możliwości turystyki poprzemysłowej, w: *Dziedzictwo kultury przemysłowej jako szansa rozwoju turystyki europejskiej*, III Międzynarodowa Konferencja Naukowo-Praktyczna, Zabrze, 15-16.08.2006 r., red. T. Burzyński, Katowice: Górnośląska Wyższa Szkoła Handlowa im. W. Korfatego, Urząd Miejski Zabrze.
- Kłós L., Wieczorek E. (2013), *Miechowice i okolice. Przyroda i zabytki*, Bytom: Urząd Miejski w Bytomiu.
- Koralewska P. (2009), Turystyka przemysłowa (industrialna), do obiektów poprzemysłowych i technicznych, w: *Współczesne formy turystyki kulturowej*, red. K. Buczkowska, A.M. von Rohrscheidt, Poznań: Wyd. AWF.
- Kronenberg M. (2007), Turystyka dziedzictwa przemysłowego – próba sprecyzowania terminologii, w: *Dziedzictwo przemysłowe jako strategia rozwoju innowacyjnej gospodarki*, Katowice: Agencja Artystyczna PARA.
- Materiały Biura Strategii i Rozwoju Zespołu Elektrociepłowni Bytom S.A., udostępnione przez pełnomocnika Zarządu Spółki ds. zagospodarowania terenów i obiektów EC Szombierki K. Romana, 16.02.2014 r.
- Monitor Polski z 1953 r. nr 42, poz. 511, rozdz. 3, Zarządzenie Ministra Leśnictwa z dnia 27 kwietnia 1953 r. w sprawie uznania za rezerwat przyrody.
- Nuryanti W. (1996), Heritage and postmodern tourism, *Annals of Tourism Research*, 23(2): 249-260.
- Paszkiewicz A. (2005), Ochrona dziedzictwa przemysłowego, *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki*, 50(2): 308-320.
- Porzuczek B. (2008), *Mini przewodnik po stylach architektonicznych. Słownik pojęć i zarys historii architektury*, Wadowice.
- Program rewitalizacji Bytomia na lata 2007-2020 (2009), Bytom: Urząd Miejski w Bytomiu
- Rozporządzenie nr 19/2002 Wojewody Śląskiego z dnia 15 maja 2002 r. (Dz.Urz. Województwa Śląskiego nr 36 z 27 maja 2002 r. poz.1320), w sprawie objęcia ochroną indywidualną jako stanowisko dokumentacyjne przyrody nieożywionej.
- Śmiałek A., Droń M., Śmiałek T. (2013), *Spacerem po Bytomiu. Przewodnik dla poszukujących...*, Bytom: Urząd Miejski w Bytomiu.

- POT (2004), *Turystyka w obiektach poprzemysłowych*, Warszawa: Polska Organizacja Turystyczna.
- Wieczorek E. (2013), *Bytom i okolice. Przewodnik turystyczny*, Bytom: Urząd Miejski w Bytomiu.
- Uchwała nr XXIII/321/12 Rady Miejskiej w Bytomiu z dnia 25 stycznia 2012 r. w sprawie uznania za zespół przyrodniczo-krajobrazowy obszaru lasu pod nazwą „Miechowska Ostoja Leśna”.
- Uchwała nr XXXVI/485/12 pełniącej funkcje organów miasta Bytom, działającej za Radę Miejską z dnia 30 lipca 2012 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego obszaru położonego na poprzemysłowych terenach południowej części miasta Bytomia, zwanego planem „Szombierki-Południe”.
- Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r., Dz.U. z 2003 r., nr 162 poz. 1568 z późn. zm., www.nettax.pl/dzienniki/du/2010/75/poz.474.htm [4.05.2014].

Industrial tourism and heritage in urban areas using the example of Bytom city

Abstract. Industrial tourism in Poland is still a new phenomenon and it is a part of cultural and urban tourism. Recently, it is also becoming more and more popular among people. Industrial areas have tourism potential thanks to active factories, mines, and other industrial places and, of course, through historical landmarks like former mines, dumps, mineshafts, old factories, and chimneys. These characteristic landmarks of Bytom create the city's identity and its distinguished historical richness. Unfortunately, nowadays industrial relicts are ignored and undervalued in the Bytom development. Evaluation of industrial stock can be easily used in creating interesting and unique tourism products. Industrial tourism can be placed in a special place on a touristic map of Bytom. Industrial areas can successfully attract tourism and business if they are properly managed by local government. Bytom, due to its ideal location, settlements, and public transportation has a great chance to become one of the industrial tourism cities in Poland.

Keywords: industrial tourism, industrial heritage, industrial monuments, Bytom

MATEUSZ ROGOWSKI*

Produkty geoturystyczne Sudetów jako unikatowa oferta regionu

Streszczenie. Geoturystyka jako nowa forma turystyki wiąże się ze specyficznymi motywacjami turystów, związanymi z przeżyciami estetycznymi i poznawczymi, które są podstawą przygotowania odpowiedniej oferty turystycznej. Sudety wraz z Przedgórzem stanowią najbardziej złożony pod względem budowy geologicznej region w Polsce, dzięki czemu posiadają duży potencjał geoturystyczny. Badania w tym zakresie pozwalają wyróżnić regiony mogące pełnić istotną rolę w tworzeniu produktu geoturystycznego. Podejmowane są też różnorodne inicjatywy umożliwiające rozwój geoturystyki (np. stowarzyszenia, ścieżki edukacyjne, trasy podziemne, atlasy i mapy, przewodniki, ośrodki edukacyjne oraz geopark). Celem artykułu jest przedstawienie rzeczywistych i potencjalnych produktów geoturystycznych Sudetów, składających się na jego unikatową ofertę.

Słowa kluczowe: geoturystyka, produkt geoturystyczny, regiony geoturystyczne, Sudety

1. Wprowadzenie

Obecnie turystyka rozwija się bardzo intensywnie, czego dowodem jest zwiększający się ruch turystyczny oraz udział tego sektora w gospodarce regionu. Wraz ze wzrostem liczby turystów pojawia się wiele nowych motywów podejmowania aktywności. Są one związane z odkryciem „nowej” warstwy tematycznej znanego już i popularnego obszaru, ale także z eksploracją nieznanych dotąd destynacji, które znajdują się na uboczu. Powoduje to konieczność przygotowania odpowiedniej informacji dla turystów o nowych, bardziej specyficznych potrzebach

---

* Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Katedra Turystyki i Rekreacji, e-mail: mateusz.rogowski@amu.edu.pl, tel. 502 081 654.

oraz rozwój edukacji z wykorzystaniem wielu form aktywizujących uczestnika i nowych technologii zapewniających różnorodne doznania. Jest to związane z tendencją występującą we współczesnej turystyce, która obejmuje aktywny wypoczynek realizowany zgodnie z ideą $3 \times E$ (*Entertainment* – rozrywka, *Excitement* – ekscytacja, *Education* – edukacja), w której przewodnią rolę mają odgrywać „aktywność ruchowa, przeżycia emocjonalne, przygody, rozrywka, zabawa – połączone z elementami edukacyjnymi” (Mika, Faracik 2007: 87). Odpowiedzią na tę tendencję jest m.in. geoturystyka, w zakresie której dużym potencjałem cechują się Sudety. Celem niniejszego artykułu jest więc przedstawienie rzeczywistych i potencjalnych produktów geoturystycznych tego obszaru¹, składających się na jego unikatową ofertę.

2. Czym jest geoturystyka?

Geoturystykę jako pierwszy zdefiniował w 1995 r. Thomas A. Hose. Uznał ją za formę turystyki, polegającą na dostarczaniu turystom informacji i zapewnianiu takich udogodnień, aby podczas zwiedzania atrakcyjnych miejsc, oprócz doznań estetycznych, mogli oni sobie przyswoić wiedzę potrzebną do zrozumienia geologii i geomorfologii (Osadczyk, Osadczyk 2008). Głównym celem geoturystyki jest zatem popularyzacja wiedzy specjalistycznej (Stuczyński 2008), która przyczynia się do ochrony dziedzictwa geologicznego Ziemi (*Geotourism* 2008: 78) i zachowania georóżnorodności² poprzez jego podziwianie i edukację (Dowling, Newsome 2008: 232).

Geoturystyka zaliczona została przez Mirosława Mikę do form turystyki przyrodniczej i poznawczej (Mika 2007: 200), a przez Andrzeja Kowalczyka do form turystyki zrównoważonej (Kowalczyk, Kulczyk, Duda-Gromada 2010: 96). Forma ta staje się jednym z ważniejszych czynników rozwoju turystycznego danego obszaru. Przedrostek „geo” „odnosi się do geologii, geomorfologii i naturalnych cech krajobrazu, w tym form rzeźby terenu, skamieniałości, skał i minerałów, z naciskiem na wyjaśnienie i zrozumienie procesów, które kształtowały i kształtują te elementy środowiska” (Migoń 2012: 13). Geoturystykę należy postrzegać jako rodzaj turystyki na pograniczu turystyki przyrodniczej i kulturowej, przy czym przedmiotem zainteresowań geoturystycznych są także elementy dziedzictwa kul-

¹ Na potrzeby niniejszego opracowania analizą objęto Sudety bez Przedgórze Sudeckiego.

² Georóżnorodność według Australian Natural Heritage Charter to przyrodniczy zakres (rozmaitość) obiektów geologicznych (podłoża), geomorfologicznych (form rzeźby) i glebowych, ich zbiorów (zespołów), systemów (geoekosystemów) oraz działalności (procesów) przyrodniczych i antropogenicznych. Georóżnorodność obejmuje świadectwo dawnych i współczesnych środowisk i geoekosystemów w historii Ziemi.

turowego, takie jak „dawne i współczesne obiekty górnicze, megality i kamienne obiekty w architekturze, krajobraz kulturowy i miejsca związane z historią nauk o Ziemi” (Migoń 2012: 18). Celem podróży geoturystów są geostanowiska (*geo-site*), czyli „miejsca, w których wymienione formy i procesy można podziwiać i uzyskać o nich wiedzę” (Migoń 2012: 13).

3. Produkt geoturystyczny jako innowacyjna oferta regionu

Podstawą geoturystyki jako formy turystyki jest produkt geoturystyczny, który wywołuje przeżycia estetyczne i poznawcze, niezbędne do poznania dziedzictwa Ziemi. W artykule przyjęto szersze ujęcie produktu, tj. „zbiór użyteczności związanych z podróżami turystycznymi, czyli dostępne na rynku dobra i usługi turystyczne umożliwiające ich planowanie, odbywanie, przeżywanie oraz gromadzenie doświadczeń z nimi związanych, na które składają się:

- walory turystyczne, których organizator najczęściej nie jest właścicielem, nie posiada w stosunku do nich praw własności, ale w swoisty sposób »sprzedaje« je turystom,

- udogodnienia – istniejąca infrastruktura turystyczna i paraturystyczna,
- pomysł (idea) produktu turystycznego,
- wizerunek miejsca wypoczynku, funkcjonujące w powszechnej świadomości stereotypy na jego temat,
- organizacja, czyli sposób przygotowania i przeprowadzenia konsumpcji produktu turystycznego” (Kaczmarek, Stasiak, Włodarczyk 2010: 75).

W literaturze przedmiotu wyróżnia się siedem kategorii produktu turystycznego, z których trzy można odnieść do Sudetów:

- obszar, promowany na podstawie posiadanych walorów, w tym dziedzictwa (zasoby niezwiązane z rozwojem turystycznym), infrastruktury (zasoby związane z rozwojem turystyki, uzupełniające elementy pierwotne, uatrakcyjniające ofertę), wartości dodanej (idea, nazwa, logo, wizerunek) oraz organizacji i zarządzania nim (struktury i działania pozwalające funkcjonować tym elementom jako produktowi turystycznemu) (Kaczmarek, Stasiak, Włodarczyk 2010: 160);

- szlak, na który składają się: usługi, rzeczy, obiekty, wydarzenia, imprezy i obszar (Kaczmarek, Stasiak, Włodarczyk 2010: 144);

- obiekt, na który składają się zbiory i ich ekspozycja, siedziba i działalność (Kaczmarek, Stasiak, Włodarczyk 2010: 133).

Produkt geoturystyczny Sudetów powinien być konglomeratem wielu elementów, który pozwoli w pełni zaspokoić specyficzne potrzeby geoturystów. W jego skład wchodzi:

- walory, na które składają się elementy przyrody nieożywionej oraz niektóre elementy kulturowe, opisane, wyeksponowane, chronione i zabezpieczone przed zniszczeniem przez turystów i zarośnięciem roślinnością;
- udogodnienia, obejmujące infrastrukturę turystyczną oraz paraturystyczną udostępniającą walory (m.in. szlaki turystyczne, ścieżki edukacyjne, kładki turystyczne, drabinki, punkty obserwacyjne), zabezpieczenia pełniące funkcję ochronną wobec walorów, zabezpieczenie turystów oraz tablice informacyjno-edukacyjne przybliżające naukowe i specjalistyczne zagadnienia;
- idea promowania Sudetów jako destynacji geoturystycznej o łatwej dostępności komunikacyjnej, braku większych trudności terenowych, wielu tajemnicach historycznych i zróżnicowanej ofercie aktywności przez cały rok;
- konsolidacja działań tworzących spójny, rozpoznawalny i pozytywny wizerunek, co wynika z potrzeb i sugestii turystów rozpoznanych w czasie badań potencjalnych odbiorców (Mazurkiewicz 2002: 130);
- organizacja, obejmująca dobrze rozwiniętą sieć szlaków komunikacyjnych, bazę turystyczną oraz aktywnie działających przewodników, naukowców, samorządowców i pracowników obszarów chronionych, którzy mogą się aktywnie włączyć w tworzenie produktów turystycznych.

4. Produkty geoturystyczne Sudetów

Dokonując podziału Sudetów na regiony pod względem ich potencjału, należy uwzględnić nie tylko ich walory i prace mające na celu ich rozpoznanie, ale także elementy zagospodarowania turystycznego czy potencjał ludzki. Przygotowywane dotąd opracowania na temat regionów analizowanego obszaru uwzględniają głównie specjalistyczną waloryzację geologiczno-geomorfologiczną, przy marginalnym potraktowaniu pozostałych elementów atrakcyjności. Oceniając te opracowania, A. Kowalczyk zauważa, „że są one dość jednostronne [...], gdyż często tego rodzaju studia nie mają odzwierciedlenia w praktyce. Jest to na ogół związane z nieuwzględnieniem [...] czynników społeczno-ekonomicznych, kulturowych i organizacyjno-technicznych” (Kowalczyk, Kulczyk, Duda-Gromada 2010: 101). Z tego względu należy opracować osobną metodykę związaną z oceną atrakcyjności geoturystycznej, obejmującą walory, dostępność komunikacyjną i zagospodarowanie turystyczne. Na podstawie potencjału i obecnego stopnia rozwoju turystyki można wstępnie wyróżnić dwie grupy obszarów:

- regiony wiodące, które mają ugruntowaną pozycję i cechują je wybitne walory geoturystyczne i zagospodarowanie turystyczne oraz mogą być postrzegane jako produkt turystyczny obszaru, pełniąc ważną rolę w rozwoju geoturystyki

w Sudetach (Karkonosze/Krkonoše, Góry i Pogórze Kaczawskie, Góry Stołowe/Broumovská vrchovina);

– regiony drugorzędne, charakteryzujące się niewielkim rozpoznaniem geoturystycznym, ze względu na mniejszą ilość lub wartość walorów, co nie znaczy, że nie mają potencjału w tym zakresie (Góry Kamienne i Wałbrzyskie, Wysoki Jeseník/Hrubý Jeseník, Góry Opawskie/Zlatohorská vrchovina, Masyw Śnieżnika/Králický Sněžník, Lužické hory/Lausitzer Gebirge).

Do głównych atrakcji geoturystycznych Sudetów należy zaliczyć:

– miejsca występowania skał wulkanicznych o różnym wieku, bardzo rzadkich na terenie Polski,

– skałki i labirynty skalne Gór Stołowych, powstałe w obrębie płyty piaskowców wieku kredowego,

– dalsze formy skalne, tworzone głównie przez regularnie spękane granity, rzadziej gnejsy, piaskowce i inne typy skał,

– górską rzeźbę polodowcową Karkonoszy,

– Jaskinię Niedźwiedzią w Kletnie,

– przełomowe doliny rzeczne, powstałe w różny sposób i w różnym czasie,

– miejsca występowania piasków złotośnych,

– miejsca występowania kamieni ozdobnych (Migoń 2012: 162-163).

Większość walorów ma potencjał rozwojowy umożliwiający tworzenie produktów poszczególnych regionów.

4.1. Karkonosze (Krkonoše)

Karkonosze (Krkonoše) to najwyższe i najpopularniejsze turystycznie pasmo Sudetów, objęte parkami narodowymi i Międzynarodowym Rezerwatem Biosfery UNESCO. Karkonoski Park Narodowy wraz z otuliną został w 2010 r. wyróżniony specjalnym statusem geoparku krajowego (Knapik, Migoń 2010), co zostało poprzedzone inwentaryzacją i waloryzacją geostanowisk (Knapik i in. 2014) i zaowocowało propozycją utworzenia jego czeskiego odpowiednika³.

Na jego dziedzictwo składają się liczne elementy rzeźby polodowcowej i fluwialnej, torfowiska oraz formacje skalne, obejmujące w polskiej części pasma 140 zinwentaryzowanych potencjalnych geostanowisk, z których najwyżej oceniono Mały Śnieżny Kocioł i Sowią Dolinę (26 pkt), następnie Skalny Stół (25 pkt) oraz Wielki Śnieżny Kocioł, Pielgrzymy, kocioł Małego Stawu i Śnieżkę (24 pkt) (Knapik i in. 2010; uzupełnieniem tego opracowania jest ocena atrakcyjności geostanowisk Geoparku Karkonosze: Rogowski, Bronowicki, Machnicka 2013).

³ www.geology.cz/narodnigeoparky#krkonose [30.03.2014].

Infrastrukturę stanowi sieć 16 ścieżek edukacyjnych, w tym 6 o wybitnie geoturystycznej tematyce, opatrzonych tablicami edukacyjnymi opisującymi walory obszaru. Ich uzupełnieniem jest *Przewodnik geoturystyczny po Karkonoskim Parku Narodowym*, opisujący w przystępny sposób geostanowiska obszaru, oraz *Atlas Georóżnorodność oraz geoturystyczne atrakcje Karkonoskiego Parku Narodowego i otuliny* z mapą geoturystyczną parku i jego otuliny w skali 1 : 25 000, charakteryzujący georóżnorodność obszaru.

Wartość dodaną produktu stanowi wspólne logo obu parków jako wyróżniającego atrybut obszaru, wykorzystywane na elementach infrastruktury i w publikacjach parku.

Elementem scalającym produkt turystyczny jest jego organizacja i zarządzanie, w tym szeroko zakrojona współpraca administracji obu parków, której efektem są liczne wspólnie realizowane projekty związane z ochroną dziedzictwa, rozwojem infrastruktury, edukacją i badaniami naukowymi. Przykładem tego jest geoturystyczna oferta edukacyjna obejmująca multimedialne wystawy i prezentacje w ośrodkach edukacji ekologicznej (w Szklarskiej Porębie i Vrchlabi) oraz wycieczki po ścieżkach geoturystycznych pod opieką wykwalifikowanych pracowników parku.

Karkonosze postrzegane są jako transgraniczny produkt geoturystyczny obszaru ze względu na swoje dziedzictwo, ścieżki geoturystyczne oraz spójną ideę geoparków i rezerwatu biosfery UNESCO, opatrzoną jednym logo identyfikującym markę regionu.

4.2. Kraina Wygasłych Wulkanów

Mimo że Góry i Pogórze Kaczawskie są mało znanym obszarem, to jego potencjał geoturystyczny wykorzystywany jest w wielu oddolnych inicjatywach i jako identyfikator miejsca, co sprawia, że można go uznać za produkt turystyczny.

Na jego dziedzictwo składają się wyróżniające się w krajobrazie pozostałości działalności wulkanicznej (m.in. stożki wulkaniczne Ostrzycy i Wilkołaka oraz formacje skalne Organy Wielisławskie i Małe Organy Myśluborskie) i związana z nimi różnorodność minerałów, zwłaszcza piasków złotonośnych. Oprócz eksploatowanego od średniowiecza złota, obszar ten znany jest z występowania kamieni szlachetnych i półszlachetnych (agat, kryształ górski) oraz rzadkich na terenie Sudetów zjawisk krasowych. Najcenniejsze fragmenty tego obszaru zostały objęte parkiem krajobrazowym i licznymi rezerwatami. Najpopularniejsze kruszce stanowią podstawę atrakcji, jakimi są Kopalnia Złota „Aurelia” i Muzeum Złota w Złotorzy oraz Skansen i Muzeum Górnictwa w Leszczynie, a także rozwoju cyklicznych imprez, jak: Lwóweckie Lato Agatowe, Mistrzostwa w płukaniu złota czy Dymarki Kaczawskie. Imprezy te mogą stanowić odrębny produkt

o charakterze wydarzenia, gdyż cechuje je „duża spójność tematyczna i organizacyjna, konkretna lokalizacja w czasie i przestrzeni, niecodzienność, wyjątkowość i cykliczność” (Kaczmarek, Stasiak, Włodarczyk 2010: 106-108). Mistrzostwa w płukaniu złota organizowane w Złotorzy przez Polskie Bractwo Kopaczy Złota⁴, zyskały w 2010 r. rangę międzynarodową po zorganizowaniu mistrzostw świata. Lwóweckie Lato Agatowe⁵, odbywające się w Lwówku Śląskim, co roku ściąga ok. 50 tys. uczestników na międzynarodową giełdę minerałów uważaną za największe tego typu wydarzenie w Polsce.

Na infrastrukturę produktu składa się 11 ścieżek edukacyjnych i 2 szlaki turystyczne (Szlak Wygasłych Wulkanów i Szlak Brzeżny) oraz kilkanaście tablic edukacyjnych przybliżających walory geoturystyczne tego obszaru.

Organizacją i zarządzaniem produktu zajmuje się Partnerstwo Kaczawskie Kraina Wygasłych Wulkanów⁶, będące wspólnym przedsięwzięciem samorządu i stowarzyszenia działającego na tym terenie. Ideą tej działalności jest integracja działań na rzecz zrównoważonego rozwoju oraz ochrona dziedzictwa przyrodniczo-kulturowego regionu, podkreślające jej wybitną funkcję edukacyjną (Pijet-Migoń, Migoń 2009). Organizacja ta posiada własne logo umieszczane na folderach i tablicach informacyjnych, stanowiące wartość dodaną produktu. Do ważniejszych jej inicjatyw należy stworzenie Ekomuzeum w Dobkowie, w ramach którego działa Villa Greta ofertująca bogaty program warsztatów i wycieczek geoturystycznych⁷. Ponadto obecnie realizowany jest projekt Sudeckiej Zagrody Edukacyjnej, skupiający się na przekazywaniu wiedzy o wulkanach i georóżnorodności, krajobrazie kulturowym Sudetów i Dolnego Śląska, która w przyszłości może stać się osobnym produktem geoturystycznym o charakterze obiektu⁸.

Kraina Wygasłych Wulkanów rozwija się jako produkt o charakterze obszaru, a dzięki dalszemu rozwojowi i koordynacji działań może stworzyć własną markę w regionie oraz rozwijać swoją ofertę produktową.

4.3. Góry Stołowe (Broumovská vrchovina)

Góry Stołowe (Broumovská vrchovina) to popularny turystycznie obszar Sudetów Środkowych położony na pograniczu polsko-czeskim. Obecnie stanowi on

⁴ www.pbkz.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=47&Itemid=56 [30.03.2014].

⁵ www.la.lwowekslaski.pl/strona-1-Lwoweckie_Lato_Agatowe.html [30.03.2014].

⁶ www.gorykaczawskie.pl/pl/o-nas [30.03.2014].

⁷ www.villagreta.pl/noclegi-dolny-slask/poszukiwanie-mineralow-geoturystyka/ [30.09.2014].

⁸ www.villagreta.pl/galeria/sudecka-zagroda-edukacyjna/ [30.09.2014].

produkt potencjalny, gdyż mimo licznych inicjatyw brakuje spójnej, transgranicznej oferty.

Na dziedzictwo tego obszaru składają się unikatowe na skalę europejską góry o charakterze płytowym, mające postać płaskiej wierzchołkowej opadającej stromymi, często pionowymi ścianami, ze skalnymi labiryntami i fantazyjnie uformowanymi skałami. Na bazie dominujących walorów i ich zagospodarowania powstały następujące subrejony geoturystyczne: ADRŠPAŠSKO – TEPLICKÉ SKÁLY, OSTAŠ, BROUMOVSKÉ STĚNY oraz BĚDNÉ SKÁLY i SZCZELINIEC WIELKI, skupiające największy ruch turystyczny. Najcenniejsze fragmenty zostały objęte parkiem narodowym po stronie polskiej i rezerwatami po stronie czeskiej. Ponadto po stronie czeskiej działa Geopark Broumovsko, na potrzeby którego wyróżniono 44 geostanowisk, w tym 27 geomorfologicznych⁹.

Infrastrukturę potencjalnego produktu stanowią dwie ścieżki edukacyjne opatrzone tablicami, zlokalizowane w rejonie Teplické skály oraz Ścieżka skalnej rzeźby w Górach Stołowych, poprowadzona w rejonie Szczelińca Wielkiego. Inicjatywa ta, objęta patronatem Parku Narodowego Gór Stołowych, jest postrzegana jako produkt geoturystyczny o charakterze szlaku z uwagi na spójność tematyczną, motywy oraz przewodnik po trasie (Pulinowa 2006: 5). Drugim elementem infrastruktury jest ośrodek geoedukacji Geopark Vnitrosudetská pánev Vižňov, położony w czeskiej wiosce o tej samej nazwie. Jest on przeznaczony dla dzieci i przybliża tematykę geologiczną otaczającego obszaru¹⁰.

Opracowano także przewodnik po Parku Narodowym Gór Stołowych pt. *Geoatrakcje Gór Stołowych* ze stanowiskami edukacyjnymi oraz mapą, którego uzupełnieniem jest sześć stanowisk dydaktycznych prezentujących budowę geologiczną (Wojewoda 2011). Ze względu na naukowy charakter i specjalistyczny język opracowanie to może być postrzegane jako produkt przeznaczony wyłącznie dla wąskiej grupy odbiorców będących naukowcami z dziedziny geologii lub geomorfologii.

Cały omawiany obszar został przedstawiony na mapie geologiczno-turystycznej wydanej pod patronatem polskiej i czeskiej służby geologicznej, na której widnieją opisy m.in. budowy geologicznej i geomorfologii, surowców mineralnych oraz 21 wybranych punktów obserwacyjnych (Čech, Gawlikowska 1999).

Podsumowując, należy stwierdzić, że na obszarze tym brakuje kompleksowej inwentaryzacji i waloryzacji potencjalnych geostanowisk oraz jednej spójnej idei rozwoju geoturystyki. Pomimo braku spójności w istniejącej ofercie teren ten posiada duży potencjał, by stworzyć transgraniczny produkt geoturystyczny obszaru, na wzór Karkonoszy.

⁹ <http://geopark.broumovsko.cz/seznam> [15.05.2014].

¹⁰ www.skola.mezimesti.cz/305-geopark-viznov/ [30.09.2014].

4.4. Geostrada Sudecka

W nawiązaniu do pierwszego opracowania walorów geoturystycznych polskiej części Sudetów, jakim był przewodnik geoturystyczny po Sudetach (Cwojdzński, Kozdrój 2007), w 2013 r. stworzono transgraniczny projekt Geostrady Sudeckiej. Został on zrealizowany przez polską i czeską służbę geologiczną i obejmuje: przewodnik geologiczno-turystyczny, 21 tablic informacyjnych, 21 folderów tematycznych oraz stronę internetową www.geostrada.eu. Trasa ma ponad 600 km długości, wzdłuż której wyróżniono i opisano ok. 300 stanowisk obserwacyjnych. Przedsięwzięcie to jest promowane jako transgraniczny produkt geoturystyczny w postaci szlaku, który może być przemierzony w całości lub podzielony na etapy. Jego koncepcja obejmuje „wiele miejsc lub obiektów związanych pewną nadrzędną ideą, połączonych ze sobą wytyczoną, zwykle oznakowaną trasą oraz różnorodną infrastrukturą turystyczną zlokalizowaną wzdłuż szlaku” (Kaczmarek, Stasiak, Włodarczyk 2010). Ideą spajającą te geostanowiska jest:

- geoturystyczna tematyka szlaku,
- sposób przemieszczania się z wykorzystaniem samochodu, roweru, a niekiedy pieszo,
- motywy uczestników związane z poznaniem różnych typów walorów geoturystycznych.

Aby Geostrada Sudecka stała się realnym produktem, musi zostać opracowana oferta skierowana do geoturystów. Obecnie brakuje takiej oferty ze względu na brak rozpoznania popytu na produkt. W przypadku turystów indywidualnych przewodnik z dokładnymi mapami jest wystarczającym opracowaniem prowadzącym ich po trasie Geostrady. Niestety brak monitoringu ruchu geoturystycznego uniemożliwia sprecyzowanie rzeczywistego wykorzystania przewodnika. Natomiast ze względu na użyty specjalistyczny język Geostrada Sudecka wydaje się być przeznaczona dla wąskiego segmentu odbiorców, jakimi są naukowcy oraz odpowiednio przygotowani turyści poznawczy.

4.5. Podziemne trasy turystyczne Sudetów

Na potencjalny produkt 13 podziemnych tras turystycznych¹¹ składają się udostępnione jaskinie oraz dawne i współczesne obiekty górnicze. Są to jaskinie: Niedźwiedzia, Radochowska, Bozkovské dolomitové, Na Pomezí i Na Špičáku, ponadto kopalnie złota w Złotorzy i w Złotym Stoku, kopalnie węgla kamiennego w Nowej Rudzie i Wałbrzychu (otwarte w listopadzie 2014 r. jako Park Wielokulturowy Sta-

¹¹ www.podziemia.pl/ [30.03.2014].

ra Kopalnia – Centrum Nauki i Sztuki)¹² i Skansen Górniczy Žacléř, kopalnia rud metali w Obrhím dole u stóp Śnieżki, kopalnie uranu w Kletnie i Kowarach.

Infrastrukturę produktu tworzą elementy zagospodarowania składające się na istniejące trasy turystyczne, które pokonuje się pod opieką uprawnionego przewodnika.

Pomimo dużego potencjału brakuje wartości dodanej oraz instytucji zajmującej się organizacją, zarządzaniem i promocją produktu. Jedynie czeskie jaskinie skupione są wokół zarządu krajowego Správa jeskyní České republiky, zajmującego się ochroną jaskiń, rozwojem i utrzymaniem infrastruktury oraz informacją i promocją, stanowiąc spójny produkt geoturystyczny jaskiń Republiki Czeskiej¹³.

Ponadto cztery obiekty o rozwiniętej funkcji turystycznej (Kopalnia Żłota „Aurelia” w Żłotym Stoku, Kopalnia Węgla w Nowej Rudzie, sztolnia uranowa w Kowarach i Jaskinia Niedźwiedzia) są produktami geoturystycznymi o charakterze obiektu (Kaczmarek, Stasiak, Włodarczyk 2010). Świadczone są w nich usługi przewodnickie związane są ekspozycją zbiorów oraz stosownie przygotowaną siedzibą nawiązującą do wcześniej pełnionej funkcji. Obiekty te, działając pod własnym logo, tworzącym wartość dodaną, promują swój wizerunek popularnej atrakcji turystycznej. Oprócz standardowej trasy turystycznej mają one najbogatszą na Dolnym Śląsku ofertę zajęć edukacyjnych i zwiedzania z fabułą (Góralewicz-Drozdowska, Gruszka, Rogowski 2013). Poza tym w obiektach tych można się posilić, a w kopalni w Żłotym Stoku i w Kowarach – przenocować.

Produkty te mogą stanowić główne elementy transgranicznego produktu podziemnych tras turystycznych Sudetów. Poprzez współpracę w postaci łączenia biletów czy wspólnej promocji międzynarodowej mogą one tworzyć spójny wizerunek na rynku turystycznym, tym bardziej że od kilku lat rozwija się taka współpraca pomiędzy innymi tego rodzaju obiektami, polegająca na wspólnej informacji turystycznej i zniżkach cen biletów wstępu.

5. Potencjał produktowy pozostałych regionów

Wyróżnione powyżej drugorzędne regiony mają mniejszy potencjał geoturystyczny, na podstawie którego można tworzyć produkty. W niektórych z nich dokonano rozpoznania, inwentaryzacji i waloryzacji geoturystycznej, ale istnieje jeszcze wiele zasobów, które nie zostały w ten sposób opracowane.

Rozpoznanie potencjału wraz z geologiczną waloryzacją geostanowisk dokonano wyłącznie na terenie Gór Kamiennych i Wałbrzyskich, proponując stworzenie Wałbrzyskiego Obszaru Geoturystycznego (Ihnatowicz, Koźma, Wajsprych

¹² www.starakopalnia.pl/ [30.09.2014].

¹³ www.caves.cz/?lang=cz [30.03.2014].

2011). Najcenniejsze jego obszary objęto trzema parkami krajobrazowymi, a za główne walory uznano przełomy rzeczne, pozostałości działalności wulkanicznej, formacje skalne, osuwiska, liczne odsłonięcia skalne i pozostałości działalności górniczej.

Najwyższe w Sudetach Wschodnich pasmo Wysokiego Jesenika (Hrubý Jeseník) charakteryzuje się walorami geoturystycznymi, takimi jak: potężny grzbiet górski z licznymi formacjami skalnymi i kulminacją Pradziada, głębokie doliny rzeczne z wcinającymi się potokami tworzącymi wodospady (Údoli Bílé Opavy), przekształconymi przez zlodowacenie niszami źródłiskowymi. Poprzez najatrakcyjniejsze obszary poprowadzono ścieżki dydaktyczne opisujące również walory geoturystyczne.

Na północnym krańcu pasma Wysokiego Jesenika, na pograniczu polsko-czeskim, znajduje się pasmo Gór Opawskich, którego czeska nazwa Zlatohorská vrchovina ukazuje jego walory geoturystyczne. Od czasów średniowiecza działały tu kopalnie złota, z których do dziś widoczne są pozostałości, czego przykładem jest skansen Zlatorudné mlýny. Po polskiej stronie także można znaleźć takie miejsca, jednak są one mniej interesujące i nie wszystkie udostępnione turystycznie (ocenę krajobrazu dla rozwoju geoturystyki zawiera opracowanie: Rogowski, Łach 2014).

Graniczne pasmo Masywu Śnieżnika (Králický Sněžník) posiada walory geoturystyczne obejmujące grzbiet górski w postaci rozłogu Śnieżnika z licznymi formacjami skalnymi, zjawiskami krasowymi, Jaskinią Niedźwiedzią, ponorami i wywierzyškami oraz pozostałością kamieniołomu marmuru. Cały obszar przedstawiono na mapie geologiczno-turystycznej wydanej pod patronatem polskiej i czeskiej służby geologicznej (Gawlikowska, Opletal 1997). Inwentaryzacji potencjalnych geostanowisk w rejonie Kletna w dolinie Klešnicy dokonał Wojciech Staszek (2014), zwracając uwagę na ich wysoką wartość geoturystyczną.

Lužické hory (Lausitzer Gebirge) to czesko-niemieckie pasmo zbudowane z masywnych piaskowcowych formacji skalnych tworzących labirynty i fantazyjne kształty. Poprowadzono przez nie liczne szlaki piesze o różnym stopniu trudności, w tym także najtrudniejsze i znane z obszarów alpejskich *via ferraty*. Istnieją tu również wyróżniające się w krajobrazie formacje wulkaniczne.

6. Podsumowanie

Syntetycznym zestawieniem powyższego przeglądu jest mapa przedstawiająca rzeczywiste i potencjalne produkty geoturystyczne. Zaś na podstawie wyróżnionych typów walorów Sudetów można zaproponować potencjalne produkty obejmujące poszczególne regiony i zagadnienia:

Mapa 1. Produkty geoturystyczne Sudetów

Źródło: opracowanie własne.

1. W poszukiwaniu śladów wulkanów – obejmujące zagadnienia związane ze śladami dawnej działalności wulkanicznej w Sudetach (Góry Łużyckie, Góry Izerskie, Góry i Pogórze Kaczawskie, Góry Kamienne).

2. Piaskowcowe miasta i postacie – związane z istnieniem fantastycznych labiryntów i formacji skalnych (Góry Łużyckie, Góry Stołowe).

3. Polodowcowa kraina Liczyrzepy i Pradziada – związana z efektami istnienia górskich lodowców w najwyższych partiach Sudetów (Karkonosze, Wysoki Jeseník).

4. W poszukiwaniu skarbów Ziemi – związane z poszukiwaniem i rozpoznawaniem minerałów oraz zwiedzaniem obiektów dawnego górnictwa (Góry i Pogórze Izerskie, Góry i Pogórze Kaczawskie, Karkonosze, Rudawy Janowickie, Góry Wałbrzyskie, Góry Kamienne, Masyw Śnieżnika, Góry Złote i Rychlebskie, Góry Opawskie).

5. Jaskinie Sudetów – obejmujące udostępnione turystycznie jaskinie po obu stronach granicy.

Propozycja ta po odpowiednim przygotowaniu i zaangażowaniu lokalnej społeczności może zostać zrealizowana w postaci sieciowego produktu geoturystycznego stanowiącego „zespół produktów przedstawianych i promowanych

jako elementy większej całości” (Migoń 2012: 134). Dzięki kompleksowej inwentaryzacji i ocenie walorów oraz rozpoznaniu potrzeb i motywacji potencjalnych odbiorców możliwe jest stworzenie konkretnej oferty produktowej. Natomiast wspólne tworzenie produktu sieciowego wymaga nawiązania kontaktów między wytwórcami dóbr i usług, instytucjami naukowymi oraz samorządem lokalnym, co przyczyni się do budowy unikatowego na skalę międzynarodową klastra geoturystycznego. Obecnie widoczne są początki formalizacji współpracy (m.in. Partnerstwo Kaczawskie), w które zaangażowane są władze samorządowe oraz instytucje naukowe i edukacyjne. Dalsze rozszerzenie współpracy, przy wykorzystaniu środków unijnych w nowej perspektywie finansowej 2014-2020, przyczyni się do udoskonalenia istniejących produktów turystycznych, rozpoznania aktualnych trendów, zbadania poziomu zadowolenia klientów i stworzenia na tej podstawie nowych produktów. Da to szansę rozwoju subregionom Sudetów o słabo rozpoznanej marce i nieutralnej jeszcze pozycji turystycznej, a także przygotowania transgranicznego markowego produktu geoturystycznego ze spójną kampanią promocyjną.

Literatura

- Atlas Georóżnorodność i geoturystyczne atrakcje Karkonoskiego Parku Narodowego i otuliny* (2011), Jelenia Góra: Karkonoski Park Narodowy.
- Čech S., Gawlikowska E. (1999), *Góry Stołowe mapa geologiczno-turystyczna*, Warszawa – Praga: Państwowy Instytut Geologiczny, Český Geologický Ústav.
- Cwojdzński S., Kozdrój W. (2007), *Sudety. Przewodnik geoturystyczny*, Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.
- Dowling R.K., Newsome D. (2008), *Geotourism a global activity*, w: *Global Geotourism Perspectives*, red. R.K. Dowling, D. Newsome, Oxford: Goodfellow Publishers.
- Gawlikowska E., Opletal M. (1997), *Masyw Śnieżnika: Mapa geologiczno-turystyczna w skali 1 : 50000*, Warszawa – Praga: Państwowy Instytut Geologiczny, Český Geologický Ústav.
- Geopark Broumovsko, <http://geopark.broumovsko.cz/seznam> [15.05.2014].
- Geopark Vnitrosudetská pánev Vižňov, www.skola.mezimesti.cz/305-geopark-viznov/ [30.09.2014].
- Geopark na území ČR, www.geology.cz/narodnigeoparky#krkonose [30.03.2014].
- Geostrada Sudecka. Przewodnik geologiczno-turystyczny* (2013), red. E. Gawlikowska, Warszawa – Praga: PLAN, Państwowy Instytut Geologiczny, Česká Geologická Služba, www.geostrada.eu [30.03.2014].
- Geotourism for sustainable development* (2008), red. A. Mogessie, A. Asrat, M. Demissie, Oslo.
- Góralewicz-Drozdowska M., Gruszka I., Rogowski M. (2013), *Storytelling at visitor attractions of Lower Silesia as a tourist product*, w: *Rola turystyki w gospodarce regionu* red. J. Wyrzykowski. Wrocław: Wyższa szkoła Handlowa we Wrocławiu.

- Ihnatowicz A., Koźma J., Wajsprych B. (2011), Wałbrzyski Obszar Geoturystyczny – inwentaryzacja geotopów dla potrzeb promocji geoturystyki, *Przegląd Geologiczny*, t. 59, nr 11: 722-751.
- Kaczmarek J., Stasiak A., Włodarczyk B. (2010), *Produkt turystyczny – pomysł, organizacja, zarządzanie*, Warszawa: PWE.
- Knapik R. (2008), *Przewodnik geoturystyczny po Karkonoskim Parku Narodowym*, Jelenia Góra: Karkonoski Park Narodowy.
- Knapik R., Jała Z., Sobczyk A., Migoń P., Aleksandrowski P., Szuszkiewicz A., Krąpiec M., Madej S., Krakowski K. (2014), *Inwentaryzacja i waloryzacja geostanowisk Karkonoskiego Parku Narodowego i jego otuliny oraz wykonanie mapy geologicznej tego obszaru*, www.mos.gov.pl/g2/big/2010_09/e38c6e5ddc05a09a1105cc45ab1ea85d.pdf [30.03.2014].
- Knapik R., Migoń P. (2010), Karkonoski Park Narodowy z otuliną jako geopark krajowy, *Przegląd Geologiczny*, t. 58, nr 11: 1065-1108.
- Kowalczyk A., Kulczyk S., Duda-Gromada K. (2010), *Przyrodnicze aspekty turystyki zrównoważonej*, w: *Turystyka zrównoważona*, red. A. Kowalczyk, Warszawa: Wyd. Naukowe PWN.
- Lwóweckie Lato Agatowe, www.la.lwoweckslaski.pl/strona-1-Lwoweckie_Lato_Agatowe.html [30.03.2014].
- Mazurkiewicz L. (2002), *Planowanie marketingowe w przedsiębiorstwie turystycznym*, Warszawa: PWE.
- Migoń P. (2012), *Geoturystyka*, Warszawa: Wyd. Naukowe PWN.
- Mika M. (2007), *Charakterystyka wybranych form turystyki*, w: *Turystyka*, red. W. Kurek, Warszawa: Wyd. Naukowe PWN.
- Mika M., Faracik R. (2007), *Międzynarodowy ruch turystyczny*, w: *Turystyka*, red. W. Kurek, Warszawa: Wyd. Naukowe PWN.
- Osadczyk A., Osadczyk K. (2008), *Szanse i perspektywy rozwoju geoturystyki jako nowej formy postrzegania obiektów przyrody nieożywionej i poznawania zjawisk naturalnych*, w: *Problemy turystyki i rekreacji*, red. M. Dutkowski, Szczecin: Wyd. Uniwersytetu Szczecińskiego.
- Pijet-Migoń E., Migoń P. (2009), *Projekt „W krainie wygasłych wulkanów” szansą dla rozwoju turystyki zrównoważonej na Pogórzu Kaczawskim*, w: *Rola turystyki w gospodarce regionu*, t. II: *Usługi turystyczne jako podstawa gospodarki turystycznej*, red. J. Marak, J. Wyrzykowski, Wrocław: Wyższa Szkoła Handlowa.
- Podziemne trasy turystyczne, www.podziemnia.pl/ [30.03.2014].
- Polskie Bractwo Kopaczy Złota, www.pbkz.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=47&Itemid=56 [30.03.2014].
- Partnerstwo Kaczawskie Kraina Wygasłych Wulkanów, www.gorykaczawskie.pl/pl/onas [30.03.2014].
- Pulinowa M.Z. (2006), *Ścieżka skalnej rzeźby w Górach Stołowych*, Kudowa-Zdrój: Park Narodowy Gór Stołowych.
- Rogowski M., Bronowicki S., Machnicka M. (2013), Atrakcyjność turystyczna geostanowisk Geoparku Karkonosze, *Studia Periegetica*, nr 2(10): 109-126.

- Rogowski M., Łach J. (2014), *Ocena krajobrazu jako narzędzie unikania konfliktu w jego turystycznym użytkowaniu na przykładzie Gminy Głucholazy*, w: *Studia krajobrazowe*, t. 4B: *Krajobraz jako nośnik idei, ujęcie analityczne*, red. K. Kołodziejczyk, D. Chylińska, A. Zaręba, Wrocław: Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Správa jeskyní České republiky, www.caves.cz/?lang=cz [30.03.2014].
- Staszek W. (2014), *Wybrane geostanowiska na terenie Dolnego Śląska jako czynnik rozwoju geoturystyki*, w: *Studia krajobrazowe*, t. 4B: *Krajobraz jako nośnik idei, ujęcie analityczne*, red. K. Kołodziejczyk, D. Chylińska, A. Zaręba, Wrocław: Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Stara Kopalnia, Centrum Nauki i Sztuki, www.starakopalnia.pl/ [30.09.2014].
- Stuczyński M. (2008), *Przyrodnicze i kulturowo-społeczne aspekty geoturystyki*, w: *W kręgu humanistycznej refleksji nad turystyką kulturową*, red. M. Kaźmierczak, Poznań: AWF w Poznaniu.
- Sudecka Zagroda Edukacyjna w Dobkowie, www.villagreta.pl/galeria/sudecka-zagroda-edukacyjna/ [30.09.2014].
- Wojewoda J. (2011), *Geoatrakcje Gór Stołowych. Przewodnik geologiczny po Parku Narodowym Gór Stołowych*, Wrocław: Park Narodowy Gór Stołowych.
- Villa Greta, Poszukiwanie minerałów, Geoturystyka, www.villagreta.pl/noclegi-dolny-slask/poszukiwanie-mineralow-geoturystyka/ [30.09.2014].

Geotourist products of the Sudetes Mountains as unique offers of the international region

Abstract. Geotourism is a new form of tourism associated with geovalues and aesthetic experience. The Sudetes Mountain region has a large geotourist potential because of being the most disparate geological structure in Poland. It is essential to realize a complete diagnosis of the geotourist potential within this region. Different kinds of operations were created in the region: associations, educational footpaths, underground paths, maps, guides, educational centres, and geoparks. The aim of this paper is to present the development of geotourism in the Sudetes Mountains and the initiatives which can bring an international cluster of tourist products along the Polish-Czech borderland.

Keywords: geotourism, geotourist product, geotourism region, Sudetes Mts.

OLGA SMOLEŃSKA*

Uwarunkowania oferty gospodarstw agroturystycznych Wielkopolski w zakresie bazy noclegowej i przestrzeni rekreacyjnej

Streszczenie. Artykuł ma charakter empiryczny i dotyczy wybranych uwarunkowań w turystyce wiejskiej i działalności agroturystycznej. Podjęto w nim próbę uporządkowania struktury i rozwoju wiejskiej bazy noclegowej w Wielkopolsce w ostatnich latach. Przedstawiono analizę struktury ilościowej i rozmieszczenia gospodarstw w województwie oraz analizę znaczenia warunków środowiskowych i społecznych dla rozwoju agroturystyki, dokonaną według zmodyfikowanego wskaźnika wiejskiej przestrzeni rekreacyjnej. Prezentowane analizy stanowią wstęp, oparty na analizach danych wtórnych, do pogłębionej analizy uwarunkowań rozwoju i funkcji agroturystycznej w Wielkopolsce oraz do wniosków opartych na wynikach badań własnych.

Słowa kluczowe: agroturystyka, turystyka wiejska, baza agroturystyczna, gospodarstwo agroturystyczne, wiejska przestrzeń rekreacyjna

1. Wprowadzenie

Badaniami objęto obszar administracyjny województwa wielkopolskiego. Wielkopolska stanowi bowiem atrakcyjny teren pod względem rozwoju turystyki, w tym turystyki na terenach wiejskich i agroturystyki. Obszar ten nie jest jednak do końca określony marketingowo, brakuje w nim wyraźnej marki produktów agroturystycznych. Nie ma zaś badań naukowych dotyczących uwarunkowań i rozwoju tej działalności, szczególnie w dziedzinie nauk o kulturze fizycznej. W związku z tym dokonano analizy struktury ilościowej i rozmieszczenia gospodarstw w województwie, a także analizy znaczenia warunków środowiskowych i społecznych dla rozwoju agroturystyki według zmodyfikowanego wskaźnika

---

* Akademia Wychowania Fizycznego w Poznaniu, Wydział Turystyki i Rekreacji, Katedra Geologii Turystyki i Rekreacji, e-mail: olgasmolenska@gazeta.pl, tel. 535 520 880.

wiejskiej przestrzeni rekreacyjnej. Celem artykułu jest przedstawienie charakteru i struktury dotychczasowego rozwoju bazy agroturystycznej w województwie wielkopolskim oraz oceny podstawowych warunków do jej rozwoju. Wyniki tych analiz stanowią wstęp do dalszych badań (m.in. analizy SWOT i funkcji agroturystycznej według wskaźnika agregatowego Hellwiga), w tym analiz danych pierwotnych uzyskanych z badań własnych.

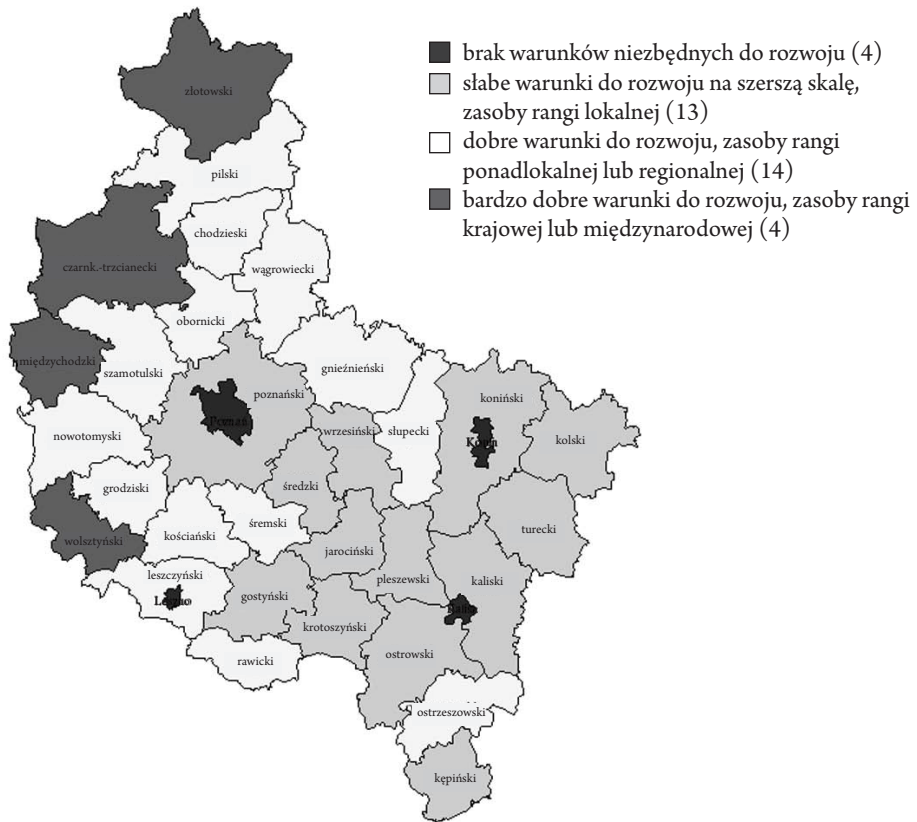
2. Rozwój agroturystyki i wiejskiej bazy noclegowej w Wielkopolsce

Pod względem atrakcyjności turystycznej województwo wielkopolskie przedstawia się stosunkowo dobrze, ale nie wyróżniająco na tle innych regionów Polski. Główną marką turystyczną regionu jest miasto Poznań i aktualnie obowiązująca strategia marki *know-how* oraz pozostałe duże ośrodki miejskie o historycznych tradycjach, jak Gniezno czy Kalisz. Okres rozwoju przedsiębiorczości agroturystycznej jest tu znacznie krótszy niż w pozostałych regionach (początek datuje się na lata 90.).

Ze względu na duże tradycje oraz uwarunkowania geograficzne region ten jest wciąż w znacznej mierze utożsamiany z rolnictwem. Jednak ze względu na strukturę i poziom rozwoju rolnictwa oraz stopień przeobrażenia krajobrazu naturalnego, a także odległość od dużych miast, korzystne warunki dla agroturystyki są tylko na określonych terenach województwa wielkopolskiego (co prezentuje mapa oceny zasobów turystycznych województwa).

Pomimo niewyróżniających warunków turystyka wiejska, obok biznesowej i kulturowej, stanowi jedną z gałęzi rozwoju wielkopolskiego przemysłu turystycznego. Podkreślają to takie dokumenty, jak Strategia Rozwoju Turystyki w Województwie Wielkopolskim na lata 2007-2013, projekty przyszłych strategii czy Strategia Rozwoju Województwa Wielkopolskiego do roku 2020.

W polityce dotyczącej rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich turystykę ocenia się jako jedną z głównych szans zmniejszenia bezrobocia na wsi, a strategia produktów turystycznych dla regionu traktuje agroturystykę wraz z zasobami turystycznymi wsi wielkopolskiej jako jeden z podstawowych (markowych) produktów regionu. W Wielkopolskim Regionalnym Programie Operacyjnym na lata 2007-2013 również rynek agroturystyczny określa się jako rozwojowy i dynamiczny, jednak wymagający nakładów kapitałowych (Wielkopolski Regionalny Program 2008). Priorytet IV tego dokumentu zakłada konieczność rozwoju lokalnych i regionalnych produktów turystycznych. Specyfiką województwa jest także rozwój turystyki na obszarach wiejskich niezwiązany z pobytami w gospo-

Mapa 1. Ocena zasobów turystycznych województwa wielkopolskiego dla rozwoju agroturystyki

Źródło: *Strategia Rozwoju Turystyki*, 2007: 85.

darstwach rolnych, lecz wynikający z obecności pewnych unikatowych walorów (np. Park Agroekologiczny im. Dezyderygo Chłapowskiego).

Wśród podmiotów zajmujących się turystyką wiejską i agroturystyką na obszarze województwa należy przede wszystkim wymienić Wielkopolski Ośrodek Doradztwa Rolniczego oraz kilkanaście stowarzyszeń agroturystycznych. Ponadto od kilku lat na obszarze województwa działa kilkanaście organizacji pozarządowych (NGO), takich jak lokalne grupy działania czy lokalne partnerstwa, w których sektor agroturystyki jest również wspierany (np. Międzygminny Związek Turystyczny Wielkopolska Gościnna).

Pod względem zasobów bazy noclegowej indywidualnego zakwaterowania Wielkopolska cechuje się dynamiką wzrostową, choć nie znajduje się w czołówce kraju. Dane na ten temat są jednak zróżnicowane ze względu na różne podmioty

Tabela 1. Prywatna baza noclegowa (agroturystyka) w Polsce według województw

Województwo	Liczba obiektów ogółem	Liczba obiektów całorocznych	Liczba obiektów sezonowych	Liczba miejsc noclegowych	Liczba miejsc noclegowych całorocznych	Liczba miejsc noclegowych sezonowych
Małopolskie	1590	1230	360	17927	14233	3694
Podkarpackie	1074	807	267	8288	6592	1696
Warmińsko-mazurskie	869	597	272	8164	5432	2732
Pomorskie	770	542	228	7565	5227	2338
Podlaskie	629	447	182	5751	3998	1753
Dolnośląskie	592	562	30	6475	6178	297
Zachodniopomorskie	491	343	148	5616	3862	1754
Wielkopolskie	474	369	105	4703	3702	1001
Lubelskie	408	294	114	3445	2463	982
Śląskie	384	321	63	5296	4439	857
Mazowieckie	378	273	105	3322	2561	761
Świętokrzyskie	355	274	81	2896	2354	542
Kujawsko-pomorskie	333	246	87	3544	2575	969
Łódzkie	167	116	51	1427	1035	392
Lubuskie	164	123	41	1615	1199	416
Opolskie	112	84	28	1110	858	252

Źródło: opracowanie własne.

zajmujące się statystykami oraz różnorodnie klasyfikacje obiektów. Jednym z bardziej dokładnych źródeł w tym zakresie są materiały ośrodków doradztwa rolniczego, w tym ośrodka wielkopolskiego, według których gospodarstwa zostały dobrane do badań. W latach 2008-2010 w bazie WODR¹ było zarejestrowanych 395 kwater, a w 2012 r. ich liczba wyniosła 578. Nie mniej znaczące źródło stanowią dane Instytutu Turystyki (Jagusiewicz, Legienis 2007), według którego liczba kwater w Wielkopolsce stanowiła w 2007 r. znacznie więcej, bo 474 gospodarstwa². W porównaniu do pozostałych województw Wielkopolska ma przeciętny poziom liczby obiektów prywatnej bazy noclegowej, pod względem których dominuje Małopolska i Podkarpacie (tab. 1).

¹ www.wodr.poznan.pl [1.09.2010, 1.06.2012].

² Dane z tego roku stanowią najbardziej aktualne zestawienie bazy IT, prowadzone do momentu przejścia tworzenia tej bazy przez GUS, dlatego będzie to najczęściej przywoływana statystyka w zakresie analiz wstępnych, jednak ze względu na konieczność pozyskiwania bardziej szczegółowych danych do badań kwestionariuszowych w badaniach głównych ujęto dane z lat 2010-2012 przedstawiane przez WODR w Poznaniu.

Tabela 2. Gospodarstwa specjalizujące się w przyjmowaniu poszczególnych segmentów gości według województw

Województwo	Pobyty rodzinny	Osoby starsze	Dla wędkarzy	Dla myśliwych	Gospodarstwo ekologiczne	Dla osób niepełnosprawnych	Jazda konna	Medycyna naturalna	Suma
Dolnośląskie	1	0	0	0	1	0	1	0	3
Kujawsko-pomorskie	1	0	1	2	0	0	2	0	6
Lubelskie	0	0	4	1	1	0	1	0	7
Lubuskie	0	2	0	1	0	0	0	0	3
Łódzkie	1	0	0	1	0	1	1	0	4
Małopolskie	4	0	0	0	3	0	4	2	13
Mazowieckie	0	0	1	0	0	0	3	1	5
Opolskie	0	0	0	0	0	0	3	0	3
Podkarpackie	0	0	1	0	0	0	0	0	1
Podlaskie	0	0	2	0	0	0	0	0	2
Pomorskie	3	0	1	1	0	0	2	0	7
Śląskie	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Świętokrzyskie	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Warmińsko-mazurskie	2	3	0	1	2	2	1	2	13
Wielkopolskie	1	0	0	0	0	0	1	0	2
Zachodniopomorskie	1	1	0	0	0	1	0	0	3
Razem	14	6	10	7	7	4	19	5	72

Źródło: opracowanie własne.

Liczby dotyczące kwater można porównać z danymi pozyskiwanymi w rejestrach samorządów gminnych lub innymi danymi publikowanymi w rocznikach statystycznych, są one jednak mniej precyzyjne ze względu na różnice definicyjne i prawne, a także sposób ich pozyskiwania.

Według danych Polskiej Federacji Turystyki Wiejskiej Gospodarstwa Gościnne³ zaledwie 34 kwatery z Wielkopolski były do tej pory skategoryzowane, z czego żadna nie posiada certyfikatu ekologicznego, a tylko dwie były gospodarstwami specjalizacyjnymi. W pozostałych województwach ich liczba nie była znacząco większa (w całej Polsce zanotowano wówczas tylko 72 gospodarstwa wyspecjalizowane), jednak Wielkopolska wypada na ich tle bardzo słabo (tab. 2).

Warto dodać, że powyższe dane nie są dokładne ze względu na dobrowolność i odpłatność kategoryzacji wiejskiej bazy noclegowej, jej duże znaczenie marke-

³ www.agroturystyka.pl [28.10.2010].

tingowe (chęć znalezienia się w katalogu promocyjnym) oraz wstępne i nieprecyzyjne jak dotąd przygotowanie kategoryzacji w ramach specjalizacji oferty gospodarstw agroturystycznych. Ponadto system kategoryzacji WBN zmienił się od 1 stycznia 2013 r. i gospodarstwa agroturystyczne są obecnie klasyfikowane głównie według dwóch podkategorii: wypoczynek na wsi i wypoczynek u rolnika.

3. Analiza rozmieszczenia wiejskiej bazy agroturystycznej w Wielkopolsce

Województwo wielkopolskie nie ma długich tradycji w rozwijaniu przedsiębiorczości agroturystycznej ani dominującej atrakcyjności turystycznej w skali kraju. Mimo to dotychczasowe dane na ten temat są zadowalające i pozwalają stwierdzić, że istnieje kilka czynników sprzyjających dalszemu rozwijaniu tej działalności. Kwatery turystyki wiejskiej, w tym gospodarstwa agroturystyczne, zaczęły powstawać w Wielkopolsce na początku lat 90. Według danych prezentowanych przez Joannę Kosmaczewską (2007) i Lucynę Przezbórką (2004), wzrost ich liczby był w zasadzie stały (tab. 3)⁴.

Z analizy ilościowej powiatów wielkopolskich⁵ wynika, że najwięcej kwater rozwija się w północnej Wielkopolsce (powiat międzychodzki, czarnkowsko-trzcianecki i gnieźnieński), a najmniej w południowo-wschodniej (powiat krotoszyński i kępiński) (tab. 4).

Jak można zauważyć, liczba kwater koresponduje z założeniami warunków rozwoju agroturystyki w poszczególnych powiatach, zaprezentowanymi wcześniej na mapie oceny zasobów turystycznych Wielkopolski. Dwa powiaty dominujące w tabeli oceniono jako najlepiej przygotowane do rozwoju tej formy turystyki (międrzychodzki i czarnkowsko-trzcianecki), zaś pozostałe dwa, które również oceniono wysoko (złotowski i wolsztyński), znajdują się w pierwszej połowie tabeli.

⁴ Dane z lat 1990-1999 pochodzą z opracowania *Restrukturyzacja rolnictwa i obszarów wiejskich w województwie wielkopolskim* WODR Sielinko; dane dla 2000 r. pochodzą z opracowania *Działania w zakresie agroturystyki i turystyki wiejskiej* Departamentu Rozwoju Wsi MRiRW, ARMiR Warszawa; dane z lat 2001-2003 z WODR Poznań oraz GUS Warszawa, dane z lat 2005, 2006 i 2007 z opracowań *Zasoby bazy noclegowej indywidualnego zakwaterowania w Polsce* Instytutu Turystyki (2006, 2007), niektóre dane z lat 2000-2011 z danych szacunkowych WODR Poznań przedstawionych w opracowaniu *Rozwój agroturystyki i turystyki wiejskiej w województwie wielkopolskim*. Danych z lat 2008-2012 nie można uzyskać ze względu na brak instytucji zajmujących się szczegółowo taką statystyką, częściowe dane zawierają tylko opracowania ODR oraz roczniki i opracowania GUS.

⁵ Liczba ogólna różni się od danych użytych do badań właściwych ze względu na różne źródła danych.

Tabela 3. Liczba gospodarstw agroturystycznych i miejsc noclegowych w Wielkopolsce w latach 1990-2012

Lata	Liczba gospodarstw	Liczba miejsc noclegowych
1990	14	80
1991	14	80
1992	20	171
1993	38	330
1994	61	476
1995	91	730
1996	117	1007
1997	163	1297
1998	206	1793
1999	207	1887
2000	249/65	2168
2001	358/154	3353
2002	438	4234
2003	420	4401
2004	438	4720
2005	373/450	3456/4772
2006	432/458	3915/4812
2007	474/ok. 500	4703/ok. 5100
2008	b.d.	b.d.
2009	562	b.d.
2010	578	6464
2011	614	7276
2012	ok. 6301*	ok. 7300

* 591 według *Turystyka wiejska*, 2012.

Źródło: opracowanie własne.

Dane dotyczące liczby kwater można także odnieść do liczby miejsc noclegowych w gospodarstwach agroturystycznych, w tym miejsc całorocznych i sezonowych, mimo że relatywnie liczby te są nieco większe. Nie zmienia to jednak hierarchii poszczególnych powiatów. W dalszym ciągu dominują powiaty: międzychodzki, czarnkowsko-trzcianecki i gnieźnieński, choć trzeci z nich przejawia większą sezonowość (tab. 5).

Dane na temat powiatów zostały poddane analizie statystycznej obejmującej:

- udziały procentowe liczby gospodarstw i miejsc noclegowych wraz z ich koncentracją,
- wskaźnik liczby miejsc noclegowych na 100 km²,
- średnią liczbę miejsc noclegowych w gospodarstwie.

Tabela 4. Układ hierarchiczny powiatów województwa wielkopolskiego pod względem liczby gospodarstw agroturystycznych

Lp.	Powiat	Liczba gospodarstw
1.	międzychodzki	43
2.	czarnkowsko-trzcianecki	29
3.	gnieźniński	26
4.	szamotulski	23
5.	poznański	22
6.	ostrzeszowski	19
7.	kościański	17
8.	wolsztyński	16
9.	nowotomyski	15
10.	leszczyński	14
11.	rawicki	14
12.	słupecki	13
13.	pilski	12
14.	kaliski	12
15.	kolski	11
16.	ostrowski	11
17.	średzki	10
18.	wrzesiński	10
19.	złotowski	10
20.	jarociński	10
21.	wągrowiecki	9
22.	pleszewski	9
23.	obornicki	8
24.	koniński	8
25.	chodzieski	6
26.	grodziski	5
27.	gostyński	5
28.	turecki	4
29.	śremski	2
30.	kępiński	2
31.	krotoszyński	0
Suma		395

Źródło: opracowanie własne.

Na podstawie analizy można przedstawić odsetek gospodarstw agroturystycznych i miejsc noclegowych według powiatów województwa (wykresy 1 i 2).

Z przedstawionych wykresów wynika, że na obszarze województwa wielkopolskiego najwyższy odsetek gospodarstw agroturystycznych i miejsc noclegowych mają trzy powiaty: międzychodzki, czarnkowsko-trzcianecki i gnieźniński.

Tabela 5. Powiaty z podziałem na miejsca noclegowe całoroczne i sezonowe

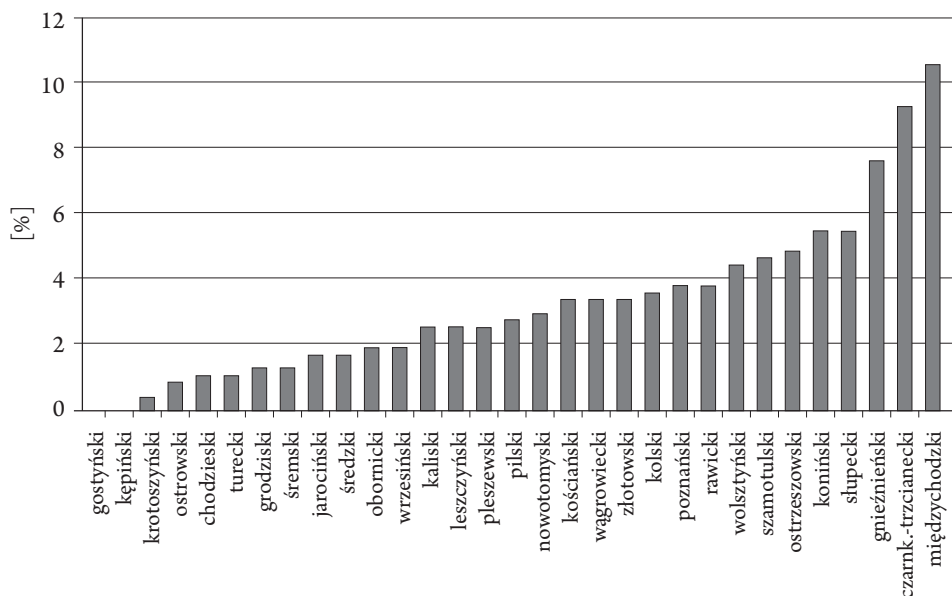
Lp.	Powiat	Liczba miejsc noclegowych	Liczba miejsc noclegowych całorocznych	Liczba miejsc noclegowych sezonowych
1.	międzychodzki	479	441	38
2.	czarnkowsko-trzcianecki	432	350	82
3.	gnieźnieński	396	84	312
4.	koniński	298	250	48
5.	śłupecki	298	256	42
6.	ostrzeszowski	285	212	73
7.	wolsztyński	247	155	92
8.	szamotulski	240	204	36
9.	poznański	225	203	22
10.	złotowski	193	136	57
11.	kolski	171	133	38
12.	nowotomyski	165	165	0
13.	kościański	139	139	0
14.	leszczyński	127	82	45
15.	pilski	120	85	35
16.	wrzesiński	105	94	11
17.	pleszewski	95	91	4
18.	rawicki	94	86	8
19.	wągrowiecki	86	65	21
20.	obornicki	85	80	5
21.	kaliski	83	68	0
22.	średzki	70	70	0
23.	jarociński	69	69	0
24.	śremski	57	57	0
25.	chodzieski	44	38	6
26.	turecki	40	34	6
27.	ostrowski	31	31	0
28.	grodziski	19	19	0
29.	krotoszyński	10	5	5
30.	gostyński	0	0	0
31.	kępiński	0	0	0
Suma		4703	3702	986

Źródło: opracowanie własne.

ski. Poza powiatami, w których gospodarstw nie odnotowano w ogóle, najslabsze wyniki w tej mierze ma powiat krotoszyński⁶.

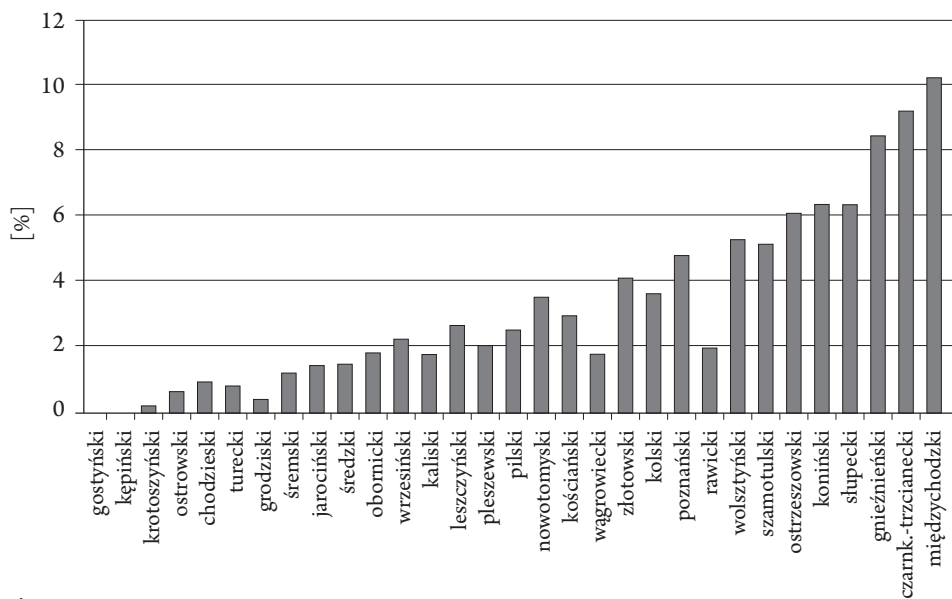
⁶ Według danych WODR na rok 2010 powiat ten nie prowadzi obecnie żadnej działalności agroturystycznej na swoim terenie, jego rozwój został więc jeszcze bardziej zahamowany niż wcześniej.

Wykres 1. Odsetek gospodarstw agroturystycznych w województwie wielkopolskim według powiatów

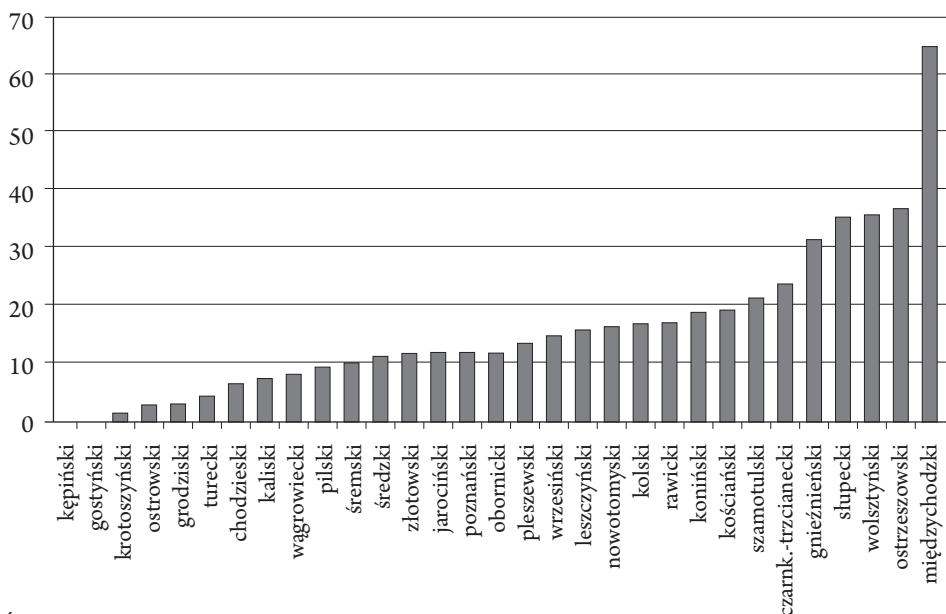

Źródło: opracowanie własne.

Wykres 2. Odsetek miejsc noclegowych w województwie wielkopolskim według powiatów

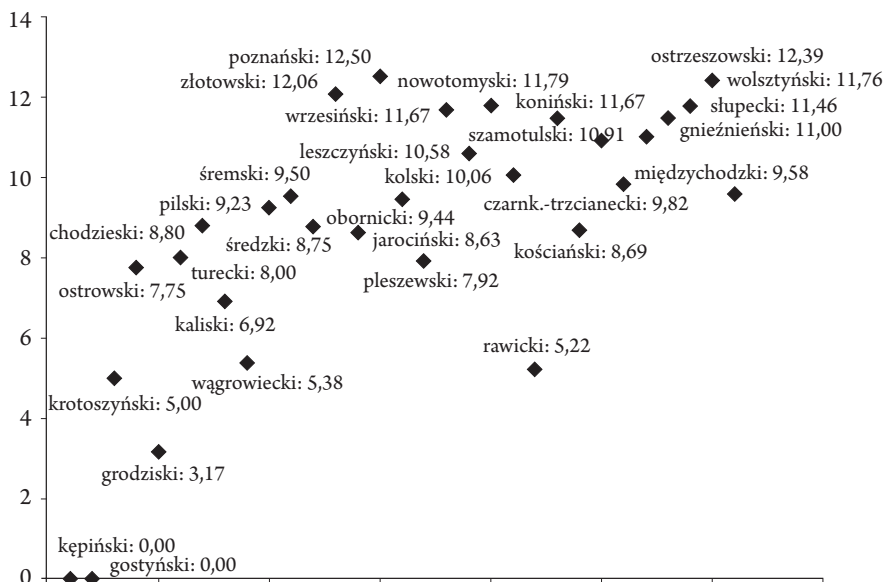

Źródło: opracowanie własne.

Wykres 3. Liczba miejsc noclegowych w gospodarstwach agroturystycznych na 100 km² według powiatów

Źródło: opracowanie własne.

Wykres 4. Średnia liczba miejsc noclegowych w gospodarstwie agroturystycznym Wielkopolski według powiatów (alfabetycznie)

Źródło: opracowanie własne.

Analizowane jednostki mają jednak różną powierzchnię, a na jedno gospodarstwo przypada różna liczba miejsc noclegowych. Dla porównania danych wyznaczono zatem dodatkowo wskaźnik liczby miejsc noclegowych przypadających na 100 km² powierzchni oraz średnią liczbę miejsc noclegowych przypadających na jedno gospodarstwo (wykresy 3 i 4).

W pierwszej analizie to powiat międzychodzki wyraźnie wyróżnia się spośród pozostałych (ze względu na swą stosunkowo niewielką powierzchnię), natomiast odwraca się kolejność w następujących po nim powiatach, gdyż takie powiaty, jak: ostrzeszowski, wolsztyński i słupecki, osiągają lepsze wyniki w stosunku do poprzednio wymienionych. W województwie średnia liczba miejsc noclegowych przypadających na jedno gospodarstwo wynosi 9,92. Wśród powiatów najlepiej wypadają w tej mierze: ostrzeszowski, poznański i złotowski (po 12 miejsc), a najslabiej grodziski.

4. Analiza zmodyfikowanego wskaźnika wiejskiej przestrzeni rekreacyjnej

Jedną z podstawowych metod waloryzacji wiejskiej przestrzeni, aczkolwiek nie do końca dostosowaną do współczesnych realiów i zmian zachodzących w przestrzeni wiejskiej, jest wskaźnik wiejskiej przestrzeni rekreacyjnej (Drzewiecki 1992), zaktualizowany nieznacznie przez Michała Sznajdera i Lucynę Przezbórką (2006). Za mankament współczynnika WPR uznaje się ścisły związek badanej przestrzeni z rolniczym charakterem terenów wiejskich, bowiem obecnie elementy te nie są już tak bardzo skorelowane ze sobą. Ponadto jego wyznaczenie nie daje precyzyjnych ocen, a pozwala tylko szacować przydatność danego terenu pod względem preferowanych wartości na podstawie takich elementów, jak:

- gęstość zaludnienia na 1 km² użytków rolnych (nie większa niż 80 osób/km²),
- udział rolniczej gospodarki nieuspołecznionej (obecnie raczej małohektarowych gospodarstw indywidualnych⁷) w powierzchni użytków rolnych (powyżej 60%),
- udział łąk i pastwisk w powierzchni użytków rolnych (większy niż 30%),
- udział lasów w powierzchni całkowitej gminy (pomiędzy 30-60%),

⁷ Według GUS gospodarstwo o powierzchni użytków rolnych od 0,1 ha, będące własnością lub znajdujące się w użytkowaniu osoby fizycznej lub grupy osób oraz gospodarstwo rolne osoby nieposiadającej użytków rolnych lub posiadającej użytki rolne o powierzchni mniejszej niż 0,10 ha, która ma co najmniej: 1 sztukę bydła lub/i 5 sztuk trzody chlewnej albo 1 lochę lub/i 3 sztuki owiec lub/i kóz lub/i 1 konia lub/i 30 sztuk drobiu lub/i 1 strusia lub/i 5 sztuk samic królików lub/i 5 sztuk samic pozostałych zwierząt futerkowych lub/i 3 sztuki pozostałych zwierząt utrzymywanych na rzeź lub/i 1 pień pszczeleli.

Tabela 6. Szacowanie pożądanych wartości wskaźnika WPR dla powiatów Wielkopolski

Powiat	Gęstość zaludnienia na 1 km ² użytków rolnych	Udział rolniczej gosp. ind. w pow. użytków rolnych	Udział łąk i pastwisk w pow. użytków rolnych	Udział lasów w pow. całkowitej gminy	Udział wód w pow. całkowitej gminy
	wartość pożądana				
	< 80os./km ²	> 60%	> 30%	30-60%	> 5%
Chodzieski	T	T	N	T	N
Czarnkowsko-trzcianecki	T	T	T	T	N
Gnieźnieński	N	T	N	N	N
Gostyński	N	T	N	N	N
Grodziski	T	T	N	N	N
Jarociński	N	T	N	N	N
Kaliski	T	T	N	N	N
Kępiński	N	T	N	N	N
Kolski	N	T	N	N	N
Koniński	T	T	N	N	N
Kościański	N	T	N	N	N
Krotoszyński	N	T	N	N	N
Leszczyński	T	T	N	N	N
Międzychodzki	T	N	N	T	N
Nowotomyski	T	T	N	T	N
Obornicki	T	T	N	T	N
Ostrowski	N	T	N	N	N
Ostrzeszowski	T	T	N	T	N
Piński	N	T	N	N	N
Pleszewski	N	T	N	N	N
Poznański	N	T	N	N	N
Rawicki	N	T	N	N	N
Słupecki	T	T	N	N	N
Szamotulski	T	T	N	T	N
Średzki	N	T	N	N	N
Śremski	N	T	N	N	N
Turecki	N	T	N	N	N
Wągrowiecki	T	T	N	N	N
Wolsztyński	N	T	N	T	N
Wrzesiński	N	T	N	N	N
Złotowski	T	T	N	T	N

T – wartość spełniająca normę, N – wartość niespełniająca normy.

Źródło: opracowanie własne.

- udział wód w powierzchni całkowitej gminy (co najmniej 5%),
- typy osadnictwa wiejskiego (niekorzystne zbyt rozproszone),
- udział osób utrzymujących się ze źródeł pozarolniczych (powyżej 60%).

Ze względu na brak dostępu do innych oszacowań przeprowadzono obliczenia wartości WPR dla powiatów Wielkopolski, zastrzegając, że mają one jedynie charakter poznawczy i porównawczy. W toku prac postanowiono stosować zamiennie kilka z wyznaczonych składowych, np. udział osób utrzymujących się z nieistniejącej już w sprawozdawczości gospodarki nieuspołecznionej na wsi z udziałem użytków gospodarstw indywidualnych w użytkach rolnych ogółem, oraz odrzucić niektóre zmienne, np. udział osób utrzymujących się ze źródeł pozarolniczych oraz typ osadnictwa wiejskiego, ze względu na ograniczenie analiz do czynników pozaekonomicznych i trudność w pozyskaniu statystyk dla powiatów (Machnik 2008). Wyniki analizy wartości składowych zmodyfikowanego wskaźnika WPR dla powiatów Wielkopolski przedstawia tabela 6⁸.

W wyniku przeprowadzonych analiz można stwierdzić, że większość wskaźników analizowanych powiatów przedstawia niekorzystne wartości badanych cech. Tylko niektóre z nich mają wartości spełniające wskazane normy, a jeden wypada w tej ocenie pozytywnie (pod względem aż czterech kryteriów) – powiat czarnkowsko-trzcianecki. Stosunkowo dobrze wypadają też powiaty: chodzieski, nowotomyski, obornicki, ostrzeszowski, szamotulski i złotowski. Analizując wartości czynników, można stwierdzić, że żaden powiat Wielkopolski nie spełnia kryterium minimum jeziorności. Bardzo słabo wypada również procentowy udział łąk i pastwisk w powierzchni użytków rolnych. Wyraźnie w strukturze Wielkopolski zaznacza się jednak udział gospodarstw indywidualnych w przestrzeni rolniczej i dość równomierna gęstość zaludnienia badanych obszarów.

5. Podsumowanie

Na podstawie przedstawionych analiz stwierdzono, że wiejska baza noclegowa w Wielkopolsce ma tendencje rozwojowe, a warunki do jej rozwoju są względnie dobre. Według wyników wskaźnika wiejskiej przestrzeni rekreacyjnej nie są to jednak warunki wystarczające, by określić je mianem wyjątkowych do rozwoju tej formy turystyki. Mimo to województwo ma duży potencjał, poparty tradycją i historią, a także formalnymi strategiami rozwoju, do inwestowania i promowania tej formy turystyki. Największym atutem w rozwoju wiejskiej bazy noclegowej Wielkopolski jest jej rozwojowa i równomierna struktura, choć wyróżniające się

---

⁸ Poszczególne wartości liczbowe podanych składników WPR zostały przedstawione w dysertacji doktorskiej i w Drzewiecki, 1992.

pod tym względem są jej północno-zachodnie powiaty. Wśród najważniejszych czynników środowiskowo-społecznych największe znaczenie wydaje się mieć zindywidualizowany charakter rolnictwa, niewielka gęstość zaludnienia i przeważająca ponad innymi zasobami przyrodniczymi lesistość. Dominującym obszarem pod względem większości badanych czynników rozwojowych jest powiat międzychodzki.

Literatura

- Drzewiecki M. (1992), *Wiejska przestrzeń rekreacyjna*, Warszawa: Instytut Turystyki.
- Jagusiewicz A., Legienis H. (2007), *Zasoby bazy noclegowej indywidualnego zakwaterowania w Polsce w roku 2007. Zestawienie tabelaryczne*, Warszawa: Instytut Turystyki.
- Kosmaczewska J. (2007), *Wpływ agroturystyki na rozwój ekonomiczno-społeczny gminy*, Poznań: Wielkopolska Wyższa Szkoła Turystyki i Zarządzania w Poznaniu, Bogucki Wyd. Naukowe.
- Machnik A. (2008), *Rozwój działalności agroturystycznej w gospodarstwach rolnych*, Poznań: Stowarzyszenie Doliny Wełny.
- Przebórska L. (2004), *Przemiany gospodarstw agroturystycznych Wielkopolski w latach 1990-2003*, *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu*, t. VII, z. 1.
- Smoleńska O. (2014), *Uwarunkowania rozwoju oferty gospodarstw agroturystycznych Wielkopolski w aspekcie rekreacji ruchowej*, rozprawa doktorska (maszynopis), Poznań: Akademia Wychowania Fizycznego w Poznaniu.
- Strategia Rozwoju Turystyki w Województwie Wielkopolskim 2007-2013* (2007), Poznań.
- Sznajder M., Przebórska L. (2006), *Agroturystyka*, Warszawa: PWE.
- Turystyka wiejska w Wielkopolsce* (2012), katalog gospodarstw gościnnych, Warszawa: Polska Federacja Turystki Wiejskiej.
- Wielkopolski Regionalny Program Operacyjny na lata 2007-2013* (2008), Poznań: Zarząd Województwa Wielkopolskiego.
- www.agroturystyka.pl [28.10.2010].
- www.intur.com.pl [1.06.2012].
- www.wodr.poznan.pl [1.09.2010, 1.06.2012].

Factors of the development of agrotourism farms in the Wielkopolska region in terms of accommodation and recreational space

Abstract. This article has an empirical character. It presents research for selected conditions in rural tourism and agritourism activity, which are presented in more details in this PhD thesis. The author attempts to organize the structure and development of rural accommodations in the Wielkopolska region over the last few years. A quantitative analysis of structure and location of

agritourism farms in this region is presented. Then, the article also presents an analysis of the social and environmental conditions for the development of agrotourism, by the way of the modified Ratio of Rural and Recreational Space. The research is based on secondary data and is an introduction to an in-depth analysis of conditions for the development and agrotourism function in the Wielkopolska region. The whole research is also based on results of the author's own data collection and is presented in the rest of PhD thesis.

Keywords: agritourism, rural tourism, rural tourism accommodation, rural recreation space, tourism farm

AGATA BASIŃSKA-ZYCH*

Samorząd lokalny jako podmiot tworzący warunki do rozwoju przedsiębiorczości w opinii przedstawicieli branży turystyczno-rekreacyjnej w województwie wielkopolskim

Streszczenie. Celem artykułu jest przedstawienie roli samorządu lokalnego w rozwoju przedsiębiorczości, ze szczególnym uwzględnieniem sektora sportowo-rekreacyjnego i turystycznego, wraz z charakterystyką instrumentów oddziaływania na rozwój przedsiębiorstw na terenie gminy. Część teoretyczną zilustrowano wynikami badań dotyczących aktywności samorządu gminnego w tworzeniu warunków do rozwoju przedsiębiorczości. Aby zbadać opinię przedsiębiorców, przeprowadzono sondaż diagnostyczny z 208 przedstawicielami branży turystycznej i rekreacyjnej w 49 gminach województwa wielkopolskiego, a wyniki badań zestawiono z opiniami samorządów gminnych. Przyjęto hipotezę, że samorządy gminne wykorzystują różne instrumenty, by stymulować rozwój przedsiębiorczości na swoim obszarze, dominują jednak wśród nich instrumenty ekonomiczno-finansowe, które w równym stopniu są stosowane przez samorządy gminne w różnych typach gmin. W pracy potwierdzono przyjętą hipotezę i wykazano istotne statystycznie różnice w zakresie stosowanych narzędzi w różnych gminach województwa wielkopolskiego.

Słowa kluczowe: interwencjonizm samorządowy, przedsiębiorczość, turystyka, rekreacja, instrumenty oddziaływania, samorząd gminny

1. Wprowadzenie

Tworzenie warunków sprzyjających rozwojowi lokalnej przedsiębiorczości to ważny obszar aktywności samorządu gminnego. Przyjazna polityka władz lokalnych w tym zakresie prowadzi bowiem do wzrostu zatrudnienia na terenie gminy, rozwoju infrastruktury, poprawy jakości środowiska przyrodniczego i kulturowego, a także do oferowania nowych dóbr i usług, z których mogą korzystać

---

* Wyższa Szkoła Bankowa w Poznaniu, Wydział Finansów i Bankowości, Instytut Nauk Ekonomicznych, e-mail: agata.basinska-zych@wsb.poznan.pl, tel. 61 655 33 30.

zarówno mieszkańcy, jak i turyści. Wspieranie przedsiębiorczości przez jednostki samorządu terytorialnego (JST) przyczynia się także do wzrostu wiedzy i nabywania nowych umiejętności i kompetencji przez społeczność lokalną. Ważne dla rozwoju lokalnego jest też podnoszenie atrakcyjności inwestycyjnej regionu.

W najważniejszym w Polsce akcie prawnym, czyli Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, nie ma bezpośredniego odwołania do obowiązku wspierania przedsiębiorczości przez jednostki samorządu terytorialnego. Jednakże ustawa zasadnicza uznaje zasadę wolności działalności gospodarczej i własność prywatną za podstawy ustroju gospodarczego RP (art. 20 Konstytucji; Dziemianowicz i in. 2000: 19). Mówi też o wspieraniu przedsiębiorczości i działaniach na rzecz rozwoju aktywności gospodarczej, łącząc te zadania głównie z działaniem na rzecz zwalczania bezrobocia i traktując roboty publiczne oraz prace interwencyjne jako instrumenty temu służące (art. 65 Konstytucji).

Od 1 stycznia 1999 r. obowiązuje w Polsce trójszczeblowa struktura samorządu terytorialnego: samorząd gminny, samorząd powiatowy i samorząd województwa. Zwiększeniu uległa odpowiedzialność władz samorządowych za szeroko pojęty rozwój lokalny, a także kompetencje do samodzielnego podejmowania decyzji i kształtowania polityki finansowej (Słomińska 2007: 19). Zadaniem władz lokalnych stało się m.in. stworzenie odpowiednich warunków do rozwoju gospodarczego danej jednostki terytorialnej, czyli klimatu sprzyjającego przedsiębiorcom (Grodzka 2008: 112-113). Jednostki samorządu terytorialnego, zwłaszcza samorządy gminne, w swojej działalności mogą korzystać z wielu instrumentów wspierania przedsiębiorczości. Biorąc jednak pod uwagę ograniczone zasoby gminy oraz jej możliwości organizacyjne, samorządy gminne powinny koncentrować swoje działania na instrumentach przynoszących im największe korzyści w zakresie rozwoju gospodarczego (Skica 2008: 43).

Artykuł składa się z dwóch części: teoretycznej i empirycznej. W pierwszej części pracy ukazano rolę samorządu lokalnego w rozwoju przedsiębiorczości, ze szczególnym uwzględnieniem sektora sportowo-rekreacyjnego i turystycznego wraz z charakterystyką instrumentów oddziaływania na rozwój przedsiębiorstw na terenie gminy. W drugiej części przedstawiono zaś wyniki badań dotyczących aktywności samorządu gminnego w tworzeniu warunków do rozwoju przedsiębiorczości. Aby zbadać opinię przedsiębiorców, przeprowadzono sondaż diagnostyczny z wybranymi przedstawicielami branży turystycznej i rekreacyjnej w województwie wielkopolskim, a wyniki badań zestawiono z opiniami samorządów gminnych.

Postawiono hipotezę, że samorządy gminne wykorzystują różne instrumenty, by stymulować rozwój przedsiębiorczości na swoim obszarze, dominują jednak wśród nich instrumenty ekonomiczno-finansowe, które w równym stopniu są stosowane przez samorządy gminne w różnych typach gmin.

2. Instrumenty oddziaływania samorządu gminnego na rozwój przedsiębiorczości lokalnej

Według Komisji Europejskiej pojęcie „przedsiębiorczość” można utożsamiać ze skłonnością do zakładania nowych przedsiębiorstw, podejmowania nowych inwestycji i tworzenia nowych miejsc pracy (pkt 7 Wytocznych w sprawie krajowej pomocy regionalnej na lata 2007–2013, za: Postuła 2008). Natomiast instrumenty wspierania przedsiębiorczości przez JST można zdefiniować za Andrzejem Sztando jako każdą informację, działanie lub zaniechanie działania gminy mające wpływ na rozwój lokalnych podmiotów gospodarczych lub na działania instytucji, organów, obiektów materialnych i niematerialnych, a także osób oddziałujących na te podmioty. Instrumentami są również działania i informacje niezbędne do konstrukcji, wdrażania i weryfikacji prawidłowości stosowania określonych wyżej instrumentów (Sztando 1999: 79-80). Jeżeli wpływ, który instrumenty te wywierają na podmioty prowadzące lub rozpoczynające działalność gospodarczą, jest pozytywny, to powinien przyczynić się do rozwoju przedsiębiorczości (Flieger 2009). Można wtedy mówić o stymulowaniu rozwoju przedsiębiorczości przez JST.

Problematyka wspierania rozwoju przedsiębiorczości przez państwo, zwłaszcza przez samorząd terytorialny po reformie administracji samorządowej, była tematem wielu prac teoretycznych i empirycznych w Polsce (Studia Biura Analiz Sejmowych 2008). Najczęściej badania tego typu były wykonywane na poziomie gminy i koncentrowały się na wybranych regionach kraju. W gminach województwa zachodniopomorskiego Magdalena Kogut-Jaworska (2008) badała wpływ instrumentów polityki dochodowej na lokalny rozwój gospodarczy¹. Większość ankietowanych było zdania, że największe efekty przynosi realizacja polityki dochodowej sprzyjającej przedsiębiorcom. Natomiast w gminach województwa podkarpackiego prowadzone były badania przez Tomasza Skicę (2008)², w rezultacie których stwierdzono, że zakres i charakter stosowanych instrumentów wspierania przedsiębiorczości uwarunkowany był zarówno rodzajem gminy (gmina miejska, miejsko-wiejska i wiejska), jak i jej wielkością, a ich skuteczność zależy przede wszystkim od specyfiki zastosowanych form wsparcia. Badania na próbie ogólnopolskiej 311 gmin przeprowadzono w 2000 r. w Instytucie Badań nad Gospodarką Rynkową i miały one charakter kompleksowego studium em-

¹ Badaniem ankietowym objęto 114 gmin (uzyskano 82% odpowiedzi).

² Na próbę składało się 7 gmin miejskich, 11 gmin miejsko-wiejskich oraz 43 gminy wiejskie. Dla analizy zakresu stosowanych instrumentów oraz ich efektywności przyjęto lata 1999-2002.

pirycznego dotyczącego wspierania lokalnej przedsiębiorczości oraz oceny jej instrumentów³ (Dziemianowicz i in. 2000).

Równie rozbudowaną analizę, która objęła 100 urzędów gmin z 11 województw, przeprowadził w 2005 r. Instytut Rynku Wewnętrznego i Konsumpcji (IRWiK) (Słomińska 2007). Badanie dotyczyło uwarunkowań i przejawów przedsiębiorczości na lokalnych rynkach oraz działań i instrumentów wykorzystywanych przez gminy do stymulowania rozwoju tych rynków.

Istnieje wiele podziałów i typologii narzędzi interwencjonizmu samorządowego ukierunkowanych na rozwój lokalny. Obok klasycznego podziału na bezpośrednie i pośrednie, a także finansowe i pozafinansowe instrumenty polityki lokalnej, najwięcej walorów poznawczych zdaje się mieć typologia narzędzi stymulowania rozwoju lokalnej gospodarki według formy oddziaływania. W ramach tej klasyfikacji wyróżniono następujące podgrupy narzędzi: instrumenty przymusu administracyjnego, poznawcze, oddziaływania ekonomiczno-rynkowego, oddziaływania bezpośredniego, pobudzenia infrastrukturalnego, informacyjne, edukacyjne, koncepcyjno-organizacyjne i pozostałe (Słomińska 2007).

Popularnym podziałem narzędzi oddziaływania samorządu na rozwój lokalny jest także podział na narzędzia: planistyczne, organizacyjne i instytucjonalne (w tym szkoleniowo-doradcze), administracyjno-prawne, informacyjne i promocyjne, ekonomiczno-finansowe (w tym pobudzania infrastrukturalnego). Instrumenty te łączone są w rozmaite konfiguracje lub przedstawiane oddzielnie. Wydaje się, że ten uniwersalny podział znajduje także zastosowanie w stymulowaniu lokalnej przedsiębiorczości. Ponadto klasyfikacja ta ma jeszcze jedną istotną zaletę, a mianowicie zawiera informację o funkcji, jaką poszczególne narzędzia mogą pełnić w zakresie oddziaływania na sektor biznesu przez JST (Basińska-Zych 2012a). Syntetyczne zestawienie instrumentów, za pomocą których samorząd gminny może stymulować rozwój przedsiębiorczości w podziale na ich najważniejsze grupy, przedstawia tabela 1.

Samorząd gminny może stymulować rozwój przedsiębiorstw, korzystając z różnych instrumentów. Niezwykle ważną grupę narzędzi wykorzystywanych zarówno na początkowym etapie rozwoju społeczno-gospodarczym, jak i w późniejszych jej etapach stanowią **instrumenty planistyczne**. Obejmują one synergiczne działania pomiędzy procesami zagospodarowania przestrzeni gminnej, urbanizacją, stopą bezrobocia lokalnej społeczności i jakością ich życia, planowanymi inwestycjami a określonym poziomem budżetu. Wiążą się one z przyjęciem przez gminy długofalowych rozwiązań strategicznych w zakresie rozwoju lokalnego (strategia rozwoju gminy), w tym związanych z zarządzaniem przestrzenią i środowiskiem (dokumenty kształtowania ładu przestrzennego w gminie), inwestycjami (wieloletnie plany inwestycyjne), finansami (wieloletnie plany finansowe

³ Na ankiety odpowiedziało 116 gmin, co stanowi 4,7% wszystkich gmin w Polsce.

Tabela 1. Rodzaje instrumentów stymulowania przedsiębiorczości przez samorząd lokalny

Grupa instrumentów	Poszczególne instrumenty
Planistyczne	<ul style="list-style-type: none"> – studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy – miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego, prognoza oddziaływania na środowisko projektu miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego – ekofizjografia – program ochrony środowiska, plan gospodarki odpadami – strategia rozwoju lokalnego (gminy) – strategie i programy sektorowe: program rozwoju przedsiębiorczości – wieloletni plan inwestycyjny – wieloletni plan finansowy – wieloletni plan współpracy z organizacjami pozarządowymi
Organizacyjno-institutionalne	<p>Poza zabezpieczeniem w strukturach UG stanowiska ds. przedsiębiorczości lub punktu obsługi przedsiębiorcy, samorządy gminne mogą tworzyć specjalne podmioty wspierające przedsiębiorców:</p> <p>a) bezpośrednio:</p> <ul style="list-style-type: none"> – w formie jednostek budżetowych – gospodarstw pomocniczych jednostki budżetowej – zakładu budżetowego – jednoosobowej spółki JST – jednostki pomocniczej gminy <p>b) pośrednio:</p> <ul style="list-style-type: none"> – tworzenie mieszanych spółek lokalnych z udziałem JST (spółki prawa handlowego: spółki z o.o., akcyjne, komandytowe, komandytowo-akcyjne) – zakładanie spółdzielni – zlecanie zadań organizacjom pozarządowym (głównie stowarzyszeniom i fundacjom) – zlecanie zadań przedsiębiorstwom prywatnym – realizacja zadań w formule partnerstwa publiczno-prywatnego – zawieranie współpracy między samorządami w formie: porozumienia komunalnego, związku międzygminnego, stowarzyszenia JST – zakładanie agencji rozwoju, ośrodków szkoleniowo-doradczych, inkubatorów przedsiębiorczości – tworzenie specjalnych stref ekonomicznych, przygotowywanie gruntów pod aktywizację gospodarczą – organizacja różnego rodzaju szkoleń dla mieszkańców, firm – doradztwo obsługa inwestycyjna przedsiębiorstw – współpraca z ośrodkami naukowo-badawczymi oraz placówkami oświatowymi w celu poprawy poziomu wykształcenia i świadomości swoich obywateli (bezrobotnych) – lokalne i regionalne organizacje turystyczne, lokalne grupy działania i lokalne grupy rybackie (powstałe w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich) – wprowadzenie systemów zarządzania jakością

cd. tabeli 1

Grupa instrumentów	Poszczególne instrumenty
Administracyjno-prawne	a) akty prawa miejscowego: <ul style="list-style-type: none"> – wykonawcze (uchwały Rady Gminy, zezwolenia, zakazy, nakazy, zarządzenia wójta) – strukturalno-organizacyjne (statuty i regulaminy jednostek organizacyjnych, przekształcenia i organizacja jednostek organizacyjnych, zasady zarządu mieniem gminy, zasady oraz tryb korzystania z obiektów i urządzeń użyteczności publicznej itp.) b) decyzje administracyjne – wydawane przez organy gminy
Informacyjno-promocyjne	<ul style="list-style-type: none"> – dokumenty planistyczne – tworzenie banku danych o kwalifikacjach osób bezrobotnych – ocena wiarygodności kredytowej (ocena ratingowa dot. dużych JST) – tworzenie punktów informacji gospodarczej – tworzenie punktów informacji turystycznej działania samorządów kierowane do wewnątrz (mieszkańcy, podmioty gospodarcze i społeczne) i na zewnątrz (potencjalni inwestorzy i turyści) oparte są na marketingowych instrumentach promocji, czyli: <ul style="list-style-type: none"> a) reklamy (prasowej, radiowej, telewizyjnej, wydawniczej, internetowej) b) public relations c) sponsoringu d) promocji dodatkowej – tworzenie pozytywnego wizerunku gminy (gminne konkursy, szkolenia, spotkania) stosowane zarówno w mikro-, jak i makrootoczeniu. W szczególności może obejmować działania z zakresu: <ul style="list-style-type: none"> – opracowania strategii/planu promocji gminy – opracowywania i publikowania materiałów promocyjnych – zapewnienia bezpłatnej reklamy w materiałach promocyjnych – prowadzenia strony internetowej – promocji internetowej za pomocą portali społecznościowych (np. Facebooka) – wydawania lokalnej prasy (np. biuletyn gminny) – organizacji study tour dla potencjalnych inwestorów – przygotowania filmu promocyjnego, teledysku – udziału w imprezach targowych – lobbyingu
Ekonomiczno-finansowe (w tym pobudzania infrastrukturalnego)	a) instrumenty polityki dochodowej: <ul style="list-style-type: none"> – instrumenty polityki fiskalnej (podatki i opłaty lokalne: podatek od nieruchomości, podatek od środków transportowych, podatek rolny, leśny, zryczałtowany podatek w formie karty podatkowej, opłata targowa, administracyjna, miejscowa, uzdrowskowa; – instrumenty o charakterze powszechnym: uchwalanie stawek niższych od ustawowych, zwolnienia ustawowe, ulgi ustawowe, wprowadzanie zwolnień i ulg: w formie zaniechania poboru, odroczenia, rozłożenia na raty zaległości fiskalnej i odsetek) – instrumenty zw. ze zbyciem lub oddaniem do użytkowania składników mienia (np. wpływy ze sprzedaży gruntów, nieruchomości, lo-

cd. tabeli 1

Grupa instrumentów	Poszczególne instrumenty
	<p>kali lub innych składników mienia, wpływy z najmu lub dzierżawy, opłaty z tytułu zarządu lub użytkowania nieruchomości, dochody z tytułu sprzedaży akcji lub udziałów w spółkach stanowiących własność gminy)</p> <ul style="list-style-type: none"> – instrumenty polityki cenowej: ceny (opłaty) za wodę i ścieki; ceny (opłaty) za centralne ogrzewanie i ciepłą wodę; ceny (opłaty) za bilety komunikacji zbiorowej; ceny (opłaty) za korzystanie z wysypisk śmieci – instrumenty zw. z gospodarczym korzystaniem środowiska i kary z tytułu zanieczyszczenia środowiska: opłaty za korzystanie ze środowiska; kary za przekraczanie norm <p>b) instrumenty polityki wydatkowej:</p> <ul style="list-style-type: none"> – instrumenty zw. z wydatkami inwestycyjnymi (wydatki na: budowę i utrzymanie dróg, budowę i utrzymanie sieci wodociągowych i zaopatrzenia w wodę, budowę i utrzymanie infrastruktury energetycznej, na inwestycje w zakresie transportu zbiorowego, dotyczące infrastruktury mieszkaniowej, na budowę i utrzymanie obiektów kultury fizycznej, budowę i utrzymanie infrastruktury oczyszczania ścieków, na inwestycje w zakresie czystości w gminie) – instrumenty zw. z wydatkami na wsparcie instytucji rozwoju gospodarczego: finansowanie (dokapitalizowanie) inkubatorów przedsiębiorczości, centrum wspierania przedsiębiorczości, parków przemysłowych, technologicznych, agencji rozwoju lokalnego, ośrodków doradczo-szkoleniowych, funduszy poręczeń kredytowych – instrumenty zw. z wydatkami na cele informacyjno-promocyjne: finansowanie działalności informacyjnej dotyczącej zakładania działalności gospodarczej, partnerów gospodarczych, instytucji świadczących usługi biznesowe; finansowanie działalności promocyjnej – instrumenty zw. z wydatkami w zakresie pomocy publicznej: dotacje dla przedsiębiorców, dokapitalizowanie przedsiębiorców na warunkach korzystniejszych od oferowanych na rynku, pożyczki, kredyty udzielane przedsiębiorcom na warunkach korzystniejszych od oferowanych na rynku, poręczenia i gwarancje kredytowe udzielane za zobowiązania przedsiębiorców na warunkach korzystniejszych od oferowanych na rynku

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Kogut-Jaworska 2008; Majewska 2008; Sztando 1999.

we), oraz planowania średniookresowego (plany rozwoju lokalnego, programy rewitalizacji, programy rozwoju przedsiębiorczości) (Majewska 2008: 99). Warto podkreślić szczególne znaczenie studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy wraz z miejscowym planem zagospodarowania przestrzennego w procesie tworzenia przestrzeni przeznaczonej na aktywizację gospodarczą na terenie gminy. Niezbędnym elementem działań na rzecz rozwoju gospodarczego jest tworzenie programów rozwoju przedsiębiorczości, w celu

wykorzystania potencjału i skoordynowania współpracy JST z innymi podmiotami społecznymi. Praktyka pokazuje jednak, że niezwykle rzadko następuje opracowanie lokalnego programu rozwoju przedsiębiorczości jako odrębnego dokumentu strategicznego i najczęściej jest on elementem strategii rozwoju gminy (Szot-Gabryś 2013: 156).

Kolejną grupę instrumentów, za pomocą których samorząd gminny może aktywnie oddziaływać na rozwój przedsiębiorczości, stanowią **narzędzia organizacyjno-instytucjonalne**. Gminy w tym względzie cechuje dość duża samodzielność. Jednym z jej przejawów jest prawo wyboru modelu wykonywania zadań własnych oraz form organizacyjno-prawnych podmiotów je realizujących. W związku z tym można wyróżnić dwa rodzaje wykonywania zadań publicznych przez samorządy gminne: bezpośrednie i pośrednie (Ciepiela 2004: 266). W ramach struktury urzędu samorządy gminne mogą tworzyć specjalne stanowiska urzędnicze ds. przedsiębiorczości lub punkty obsługi przedsiębiorców, pomagające w zakładaniu działalności gospodarczej lub zapewniające wsparcie firmom prowadzącym już działalność na terenie gminy. Z kolei wśród pośrednich form stymulowania rozwoju przedsiębiorczości jest powoływanie instytucji wsparcia biznesu, takich jak: inkubatory przedsiębiorczości, agencje rozwoju i ośrodki doradczo-szkoleniowe. Istotne dla rozwoju lokalnego jest także podnoszenie atrakcyjności inwestycyjnej regionu. Gmina może stymulować rozwój gospodarczy, tworząc przestrzeń na prowadzenie działalności gospodarczej. Strefy aktywności gospodarczej można tworzyć również przez adaptowanie niewykorzystywanych budynków poprzemysłowych i powojkowych (Raport BFKK 2010). Narzędziami organizacyjnymi o charakterze szkoleniowo-doradczym są też szkolenia i kursy, usługi doradztwa oraz wspieranie podmiotów naukowych, badawczych i oświatowych. Samorząd gminny powinien pełnić raczej w tym zakresie rolę koordynatora niż bezpośredniego organizatora usług edukacyjnych.

Częściowo powiązаныmi z omówioną grupą narzędzi interwencji władz samorządowych w zakresie przedsiębiorczości są **instrumenty administracyjno-prawne**. Tworzą je zarówno normy powszechnie obowiązujące w gminie, przyjmujące postać aktów prawa miejscowego, jak i decyzje administracyjne wydawane przez poszczególne organy gminy (Pawlusiński 2005: 32). Akty prawa miejscowego mogą mieć charakter wykonawczy lub strukturalno-organizacyjny. Na podstawie dokumentów wykonawczych (uchwały Rady Gminy, zezwolenia, zakazy, nakazy) w sposób pośredni lub bezpośredni władze samorządu lokalnego wpływają na podejmowanie działań sprzyjających (bądź niesprzyjających) rozwojowi lokalnej przedsiębiorczości.

Instrumenty informacyjne, w tym w szczególności narzędzia o charakterze promocyjnym, są szeroko wykorzystywane przez jednostki samorządu lokalnego do oddziaływania na rozwój przedsiębiorczości. Ważnym narzędziem służącym z jednej strony mieszkańcom gminy, a z drugiej przedsiębiorcom jest tworzenie

banku danych o kwalifikacjach osób bezrobotnych. Informacje te mogą być wykorzystane przez gminy do opracowywania programów szkoleń czy kursów dostosowujących kwalifikacje mieszkańców do wymagań współczesnego rynku (Rolewicz 1999: 32) bądź do tworzenia projektów z zakresu aktywizacji zawodowej dofinansowywanych z Unii Europejskiej. Instrumentem informacyjnym samorządów lokalnych są także punkty informacji gospodarczej, które często powstają przy samorządowych biurach promocji. Natomiast w przypadku dużych jednostek samorządu terytorialnego, głównie dużych miast, niezwykle cenna dla przyszłych inwestorów jest ocena wiarygodności kredytowej, czyli ocena ratingowa.

Wśród działań promocyjnych gminy skierowanych do wewnątrz (promocja wewnętrzna) można wskazać m.in. propagowanie działalności gospodarczej poprzez organizowanie konkursów dla przedsiębiorców, szkoleń i kursów czy usług doradztwa. Z kolei działania promocyjne skierowane na zewnątrz mają na celu tworzenie i umacnianie pozytywnego wizerunku gminy jako miejsca atrakcyjnego dla przedsiębiorców czy nowych inwestorów (Majewska 2008: 111-112). Według Władysława Gaworeckiego (2010: 332) aktywność samorządu terytorialnego w zakresie wspomagania powstawania na swoim obszarze nowych przedsiębiorstw jest tak samo ważna jak dbałość o to, aby już istniejące podmioty mogły się prawidłowo rozwijać. Stąd istotnym kierunkiem działań władz gminnych jest tworzenie korzystnego klimatu inwestycyjnego, tj. odpowiednich warunków do inwestowania w gminie, np. preferencyjnych warunków podatkowych czy lokalizacyjnych. Ważnym narzędziem wykorzystywanym w tym zakresie może też być lobbging.

Duża rola w oddziaływaniu samorządu lokalnego na rozwój przedsiębiorczości gminy przypada **instrumentom ekonomiczno-finansowym**. Instrumenty te są ściśle związane z polityką budżetową, gdyż dotyczą kształtowania dochodów i wydatków gminy. Zasadniczo, najważniejszym narzędziem finansowym służącym realizacji polityki rozwoju gminy jest budżet (Barczak 2001). Jest to jedyny plan, w którym zawarte są wytyczne co do realizacji i finansowania zadań gminy. Jest on ustalany na okres jednego roku, jednak w swoim kształcie powinien odzwierciedlać zapisy zawarte w strategii rozwoju gminy. Wśród dochodów budżetowych samorządu lokalnego wyraźnie zależne od woli i decyzji decydentów gminnych są dochody własne, które pochodzą z terenu danej gminy i wpływają do jej budżetu w całości. Znaczny ich udział stanowią podatki i opłaty lokalne. Polityka fiskalna gminy polega na określaniu wysokości stawek tych podatków i opłat lokalnych, które mogą być niższe od ustalonych przez ministra finansów stawek maksymalnych. Gminy mogą ponadto określać warunki ulg, odroczeń, umorzeń, zwolnień i zaniechania poboru tych podatków (Konewczyńska 2004: 148). Odpowiednie działanie zakładające obniżkę lub zwolnienia z tego podatku może przyczynić się do napływu nowych inwestycji oraz obniżenia kosztów funkcjonowania podmiotów lokalnej gospodarki. W podobny sposób władze samorządo-

we mogą postępować w kwestii wyznaczania wysokości świadczeń pobieranych z tytułu sprzedaży, dzierżawy i wynajmu gruntów oraz pomieszczeń zaliczanych do mienia komunalnego. Ta szeroko pojęta forma pomocy była i nadal jest jedną z bardziej popularnych i stosowanych przez większość samorządów form oddziaływania na funkcjonowanie i rozwój przedsiębiorstw (Kogut-Jaworska 2008: 86).

Z kolei instrumenty polityki wydatkowej przyjmują postać działań czynnych nastawionych na aktywne przekształcanie przez samorządy lokalnego otoczenia w celu dostosowywania go do potrzeb społecznych i gospodarczych (Dziemianowicz i in. 2001: 61). Polegają one przede wszystkim na tworzeniu infrastruktury technicznej i społecznej lub uczestniczeniu samorządu gminnego w przedsięwzięciach gospodarczych. Wydatki budżetowe przeznaczane na wsparcie przedsięwzięć i finansowanie instytucji służących rozwojowi gospodarstwu mogą przybierać różne formy, np. tworzenie funduszy poręczeń pożyczkowych, posiadanie przez lokalne samorządy udziałów w agencji rozwoju lokalnego, udzielanie wsparcia centrom biznesu czy ośrodkom wspierania przedsiębiorczości.

Liczba instrumentów interwencjonizmu samorządowego wykorzystywanych do stymulowania przedsiębiorczości przez samorząd lokalny oraz siła ich oddziaływania zależą od wielu czynników. Decydujące są jednak te, które związane są z samorządnością i jej kompetencjami, prawem do ustanawiania i wprowadzania nowych instrumentów, odpowiedzialnością, jaką układy lokalne ponoszą za rozwój gospodarki lokalnej, oraz samodzielnością finansową władz lokalnych (Bagdziński 1994: 91). Przedstawiona charakterystyka instrumentów dowodzi, iż samorządy gminne dysponują dużymi możliwościami stymulowania przedsiębiorczości w środowisku lokalnym. Warto przyjrzeć się, w jakim stopniu samorządy faktycznie korzystają z tych narzędzi oraz jak oceniają ich przydatność.

3. Założenia metodologiczne badań

Chcąc odpowiedzieć na pytania badawcze postawione w artykule, dotyczące najczęściej stosowanych instrumentów wsparcia dla przedsiębiorców przez samorządy gminne w woj. wielkopolskim oraz jak oceniają te działania samorządowe przedstawiciele branży turystycznej i rekreacyjnej, przeprowadzono badania sondażowe w 49 gminach województwa wielkopolskiego⁴.

⁴ Badania są fragmentem prac empirycznych prowadzonych w latach 2005-2011 na potrzeby rozprawy doktorskiej pt. „Rola samorządu terytorialnego w rozwoju rekreacji ruchowej i turystyki”. Wspieranie rozwoju lokalnej przedsiębiorczości było jednym z sześciu ocenianych obszarów polityki lokalnej (Basińska-Zych 2012b). Teren badań został wyłoniony w następstwie wieloetapowego postępowania badawczego z wykorzystaniem metod statystyki opisowej (analiza wielowymiarowa: analiza skupień, metoda Warda). W celu oszacowania reprezentatywnej próby gmin zastosowano złożoną procedurę wielostopniowego doboru zespołowego (grupowego). Próba objęła nieco ponad 21% populacji ogólnej gmin województwa wielkopolskiego.

Badania zrealizowano w okresie 2009-2011 wśród dwóch typów respondentów: 49 samorządów gminnych (23 gminy miejsko-wiejskie, 19 gmin wiejskich, 7 gmin miejskich) oraz 208 przedstawicieli branży turystycznej i rekreacyjnej, prowadzących działalność na terenie badanych 49 gmin. Celem badań było uzyskanie wiarygodnego obrazu sytuacji lokalnych przedsiębiorców sektora sportowo-rekreacyjnego i turystycznego w gminach miejskich, wiejskich i miejsko-wiejskich województwa wielkopolskiego z perspektywy samych przedsiębiorców oraz samorządu lokalnego.

Pierwszą grupę respondentów stanowili przedstawiciele urzędów gmin: wójt, burmistrz, prezydent lub inny wytypowany przez nich pracownik urzędu z uwagi na zakres pełnionych obowiązków. W latach 2009-2011 przeprowadzono wywiady, wykorzystując autorski kwestionariusz standaryzowanego wywiadu. Drugą grupę respondentów tworzyły instytucje lokalnego otoczenia władz samorządowych, którą stanowili przedstawiciele branży rekreacyjnej i turystycznej, czyli przedsiębiorstwa prywatne, organizacje pozarządowe oraz inne instytucje prowadzące działalność w obszarze czasu wolnego, wypoczynku i turystyki. Dla tych podmiotów przygotowano autorski kwestionariusz ankiety. Wśród badanych jednostek dominowały organizacje pozarządowe, czyli stowarzyszenia rejestrowane, fundacje prowadzące działania w zakresie kultury fizycznej, sportu i turystyki. Podmioty te stanowiły razem 49% badanych instytucji.

W porównaniu z organizacjami społecznymi nieco mniej liczną grupą były przedsiębiorstwa prywatne (47%), wśród których przeważały podmioty świadczące usługi noclegowo-gastronomiczne: hotele, motele, pensjonaty, ośrodki wypoczynkowo-szkoleniowe, kwatery prywatne lub agroturystyczne (51%) i biura podróży (17%). Natomiast prawie 30% podmiotów prywatnych funkcjonowało w sektorze usług rekreacyjno-sportowych. Były to głównie obiekty rekreacyjno-sportowe, takie jak: centra rekreacyjne, fitness kluby, siłownie oraz przedsiębiorstwa świadczące usługi rekreacyjno-szkoleniowe. Najmniejszy odsetek (ok. 4%) stanowiły instytucje otoczenia lokalnego samorządu posiadające inny status, w tym gospodarstwa rolne świadczące usługi turystyczne, ale nieprowadzące działalności gospodarczej lub gospodarstwa leśne PGL Lasów Państwowych.

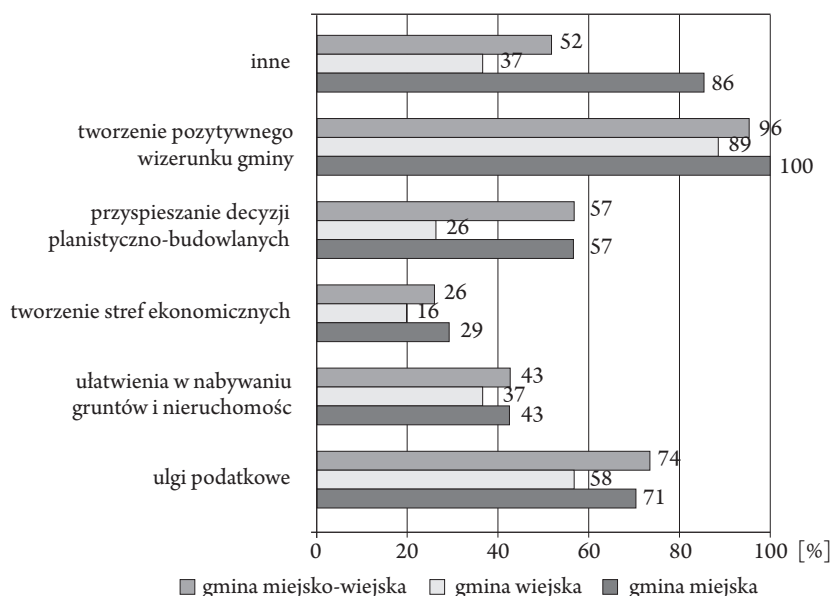
4. Wspieranie rozwoju lokalnej przedsiębiorczości przez samorząd gminny w województwie wielkopolskim – wyniki badań

Analizie zostały poddane działania samorządów gminnych województwa wielkopolskiego w zakresie form wspierania przedsiębiorczości lokalnej i tworzenia korzystnego PR dla realizacji inwestycji na terenie gminy. Nieco ponad 75% ba-

danych przedstawicieli administracji samorządowej deklarowało wsparcie dla przedsiębiorców na swoim terenie. Największy odsetek samorządów miejsko-wiejskich (91,3%) i miejskich (85,7%) zapewniał o podejmowaniu korzystnych działań na rzecz przedsiębiorców turystyczno-rekreacyjnych. Rzadziej w gminach wiejskich wskazywano na działalność w zakresie tworzenia korzystnego klimatu dla inwestycji i wspierania przedsiębiorczości (57,9%).

Warto przeanalizować instrumenty, które władze gminy wykorzystują do stymulowania przedsiębiorczości lokalnej oraz zachęcania potencjalnych inwestorów krajowych i zagranicznych do lokowania swoich firm na terenie gminy. Najczęściej stosowaną metodą zachęcania potencjalnych inwestorów jest tworzenie pozytywnego wizerunku gminy (wykres 1). Wszystkie badane samorzady miejskie deklarowały tego typu działania. Blisko 96% gmin miejsko-wiejskich oraz 89% gmin wiejskich również wskazało tę odpowiedź. Korzystanie z wielu narzędzi polityki proinwestycyjnej w większym stopniu deklarowali reprezentanci gmin miejskich i miejsko-wiejskich województwa wielkopolskiego niż wiejskich. Narzędziem stosowanym w niemal równym stopniu we wszystkich gminach były ulgi podatkowe. Prawie 74% samorządów miejsko-wiejskich oraz 71% miejskich stosowało je w celu przyciągnięcia nowych inwestycji na obszar gminy. W gminach wiejskich uchwalano je nieco rzadziej (58%).

Wykres 1. Instrumenty wspierania lokalnej przedsiębiorczości w opinii przedstawicieli władz lokalnych ($N = 49$)

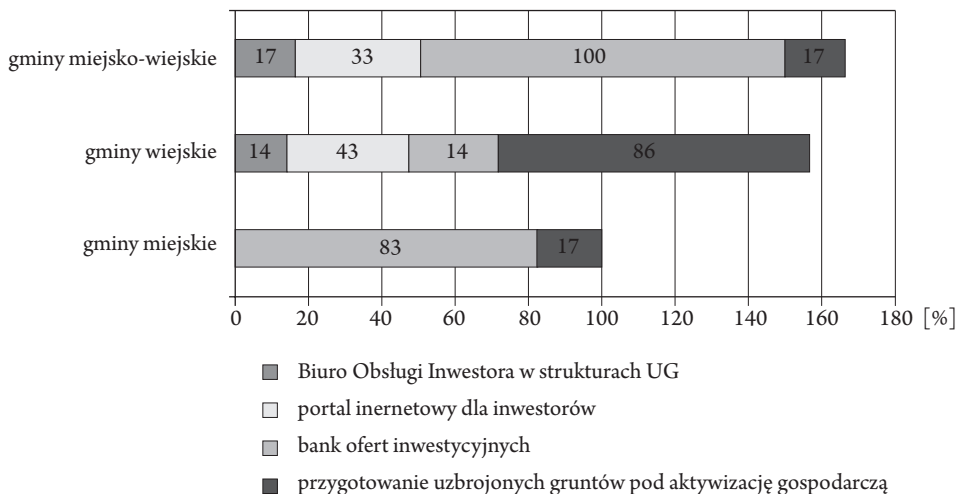
Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Trzecim według popularności instrumentem deklarowanym przez władze samorządowe było przyspieszenie decyzji planistyczno-budowlanych. Tę formę wspierania przedsiębiorczości preferowano w co drugiej gminie miejskiej i miejsko-wiejskiej oraz w co trzeciej gminie wiejskiej (wykres 1). Innym instrumentem stymulowania lokalnej przedsiębiorczości turystyczno-rekreacyjnej były ułatwienia w nabywaniu gruntów i nieruchomości. Były one stosowane przez władze lokalne w ok. 40% badanych gmin województwa wielkopolskiego. Zdecydowanie mniejsze znaczenie na obszarach wiejskich ma tworzenie specjalnych stref ekonomicznych (16%). Częściej na tę formę zachęcania potencjalnych inwestorów wskazywali reprezentanci gmin miejskich (29%) i miejsko-wiejskich (26%).

Władze samorządowe korzystają również z innych narzędzi wspierających pozyskiwanie inwestycji. Inne formy wsparcia inwestorów deklarowano w co drugiej badanej gminie województwa wielkopolskiego. Wybierano spośród nich przede wszystkim bank ofert inwestycyjnych (wykres 2) oraz przygotowanie uzbrojonych terenów pod aktywizację gospodarczą i portal internetowy dla inwestora. Łącznie aż 86% gmin miejskich deklarowało stosowanie tego rodzaju narzędzi. Prawie co druga badana gmina miejsko-wiejska oraz co trzecia wiejska deklarująca inne formy wsparcia korzystała z tej formy aktywizowania lokalnej przedsiębiorczości. Warto dodać, że samorządy wiejskie i miejsko-wiejskie stosowały więcej narzędzi z tej grupy. W gminach miejsko-wiejskich poza przygotowy-

Wykres 2. Inne instrumenty wspierania inwestorów w opinii przedstawicieli władz lokalnych ($N = 25$)

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

waniem banku ofert inwestycyjnych (100%) dość często tworzony był portal internetowy dla inwestora (33%), rzadziej zaś przygotowywano grunty uzbrojone pod aktywizację gospodarczą (17%) oraz organizowano w strukturach UG Biuro Obsługi Inwestora (17%). Gminy wiejskie preferowały raczej przygotowywanie terenów pod aktywizację gospodarczą (86%) oraz portal internetowy dla inwestorów (43%).

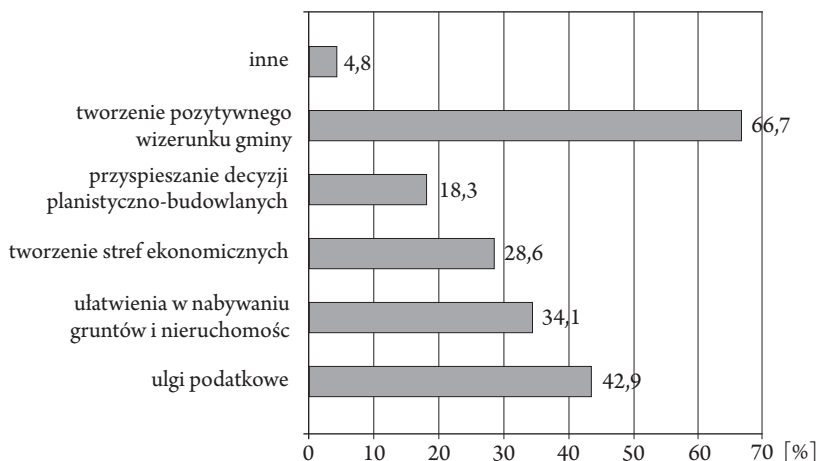
Podobne pytanie zadano w trakcie badań ankietowych przedstawicielom branży sportowo-rekreacyjnej i turystycznej funkcjonującym na terenie badanych gmin województwa wielkopolskiego. Organizacje pozarządowe, przedsiębiorcy lokalni oraz właściciele gospodarstw rolnych prowadzący działalność agroturystyczną, którzy brali udział w badaniach ankietowych, w 60% przyznali, iż władze gminy zachęcają potencjalnych inwestorów do realizacji inwestycji sportowo-rekreacyjnych i turystycznych w gminie. Opinie respondentów instytucji otoczenia lokalnego różniły się ze względu na obszar funkcjonowania. Ponad 77% ankietowanych przedstawicieli branży sportowo-rekreacyjnej i turystycznej z obszarów wiejskich twierdziło, że władze zachęcają inwestorów. Taką samą opinię prezentowało 60,8% organizacji w gminach miejsko-wiejskich, natomiast tylko 37,5% respondentów z miast była tego samego zdania. Typ gminy okazał się być tutaj czynnikiem istotnie statystycznie różnicującym opinię respondentów ($p = 0,0004$).

Ponadto przedstawiciele sektora społecznego, prywatnego oraz gospodarstw agroturystycznych mieli różne opinie na temat zachęcania przez władze lokalne potencjalnych inwestorów do realizacji inwestycji. Nieco ponad 69% organizacji trzeciego sektora o profilu sportowo-rekreacyjnym i turystycznym twierdziło, że władze prowadzą politykę proinwestycyjną. Ale już tylko co drugi badany przedsiębiorca był tego samego zdania. Najbardziej krytyczni byli rolnicy prowadzący działalność agroturystyczną na terenie badanych gmin. Co drugi rolnik był zdania, że władze lokalne nie zachęcają inwestorów. Pomiędzy statusem instytucji otoczenia lokalnego a opinią na temat polityki proinwestycyjnej stwierdzono zależność istotną statystycznie ($p = 0,0250$).

Respondenci wskazywali także formy zachęt stosowane przez władze gminne (wykres 3). Podobnie jak w przypadku opinii władz lokalnych, przedstawiciele organizacji o profilu sportowo-rekreacyjnym i turystycznym podkreślali tworzenie pozytywnego wizerunku gminy (66,7%) oraz ulgi podatkowe (42%) jako najczęściej stosowane narzędzia polityki proinwestycyjnej samorządu gminnego w obszarze rekreacji i turystyki.

Ponadto średnio co trzeci badany przedstawiciel branży turystycznej i rekreacyjnej wskazywał ułatwienia w nabywaniu gruntów i nieruchomości (34%) oraz tworzenie specjalnych stref ekonomicznych (28,6%) jako formy wspierania przedsiębiorczości. W porównaniu do władz lokalnych branża w najmniejszym stopniu wskazywała przyspieszenie decyzji planistyczno-budowlanych jako for-

Wykres 3. Wspieranie sektora lokalnej przedsiębiorczości i inwestycji w opinii przedstawicieli branży sportowo-rekreacyjnej i turystycznej (N = 208)

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

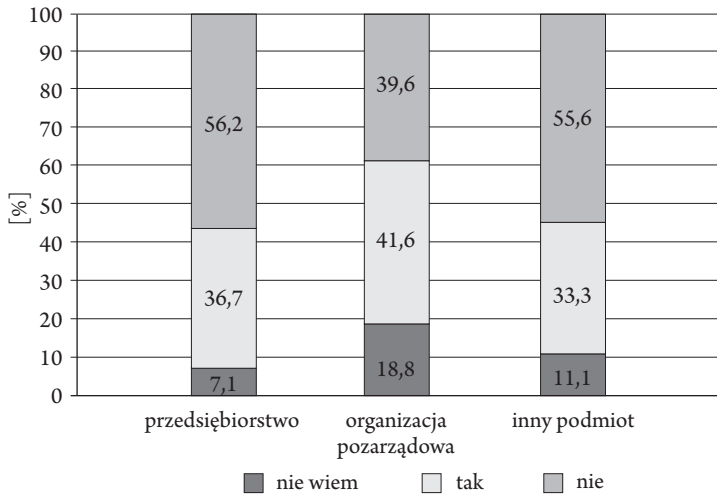
mę zachęty do pozyskiwania inwestycji sportowo-rekreacyjnych i turystycznych w badanych gminach. województwa wielkopolskiego.

Uwzględniając zróżnicowanie odpowiedzi ze względu na typ gminy, stwierdzono, że bardziej przychylne opinie dotyczące wsparcia przedsiębiorców przez samorządy lokalne przedstawiały podmioty sportowo-rekreacyjne i turystyczne w gminach wiejskich (58,5%). Na koniec zapytano przedstawicieli branży sportowo-rekreacyjnej i turystycznej prowadzących działalność na terenie wytypowanych gmin województwa wielkopolskiego, czy władze gminy wspierają przedstawicieli sektora prywatnego. Nieco ponad 48% ankietowanych przyznało, że samorząd gminny nie wspiera działalności podmiotów prywatnych, natomiast 39% była przeciwnego zdania. Co ciekawe, najbardziej krytyczni byli respondenci reprezentujący podmioty prowadzące działalność gospodarczą oraz działalność rolniczą – prawie 60% z nich twierdziło, że samorządy lokalne nie wspierają ich działalności (wykres 4).

Najbardziej krytyczne podejście prezentowali natomiast reprezentanci branży sportowo-rekreacyjnej prowadzący działalność na obszarach miejskich – nieco ponad 62% z nich twierdziło, że samorząd gminny nie wspiera przedstawicieli sektora biznesu w obszarze rekreacji i turystyki. Zależność między tymi opiniami a typem gminy, na terenie której organizacja funkcjonuje, okazała się istotna statystycznie ($p = 0,0011$), podobnie jak w przypadku statusu instytucji ($p = 0,0250$).

Dokonując podsumowania aktywności badanych samorządów gminnych województwa wielkopolskiego, warto podkreślić zróżnicowanie w zakresie wy-

Wykres 4. Wspieranie lokalnej przedsiębiorczości przez samorząd gminny w opinii przedstawicieli branży turystyczno-rekreacyjnej według statusu podmiotu ($N = 208$)

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

korzystywanych przez samorzady miejskie, wiejskie i miejsko-wiejskie instrumentów stymulowania lokalnej przedsiębiorczości i polityki proinwestycyjnej. Zarówno przedstawiciele władz lokalnych, jak i instytucji otoczenia lokalnego przyznają, że władze lokalne podejmują działania wspierające pozyskiwanie inwestorów w zakresie rekreacji i turystyki. Najpopularniejszą formą zachęcania potencjalnych inwestorów jest tworzenie pozytywnego wizerunku gminy oraz ulgi podatkowe. O ile tworzenie pozytywnego wizerunku może mieć charakter marketingowy, o tyle ulgi podatkowe są konkretnym narzędziem wspierania rozwoju przedsiębiorstw na terenie gminy. W tabeli 2 dokonano zestawienia instrumentów podatkowych wraz z charakterystyką ich wpływu na przedsiębiorców prowadzących działalność na terenie gminy. Dodatkowo ukazano możliwości decyzyjne samorządów gminnych w zakresie aktywnego kształtowania tych narzędzi polityki fiskalnej.

Przeprowadzone badania sondażowe w 49 gminach województwa wielkopolskiego dowodzą, że możliwości stosowania różnych stawek podatkowych oraz zwolnień i ulg mają bardzo zróżnicowaną formę. Najczęściej władze samorządowe stosują obniżenia stawek podatkowych (90% badanych gmin) oraz zwolnienia i ulgi w podatku od nieruchomości (60%), w dalszej kolejności w podatkach od środków transportowych (10%) i od posiadania psów. Znacznie rzadziej stosowane są zachęty w podatku rolnym i w karcie podatkowej. Wyniki badań w gminach województwa wielkopolskiego potwierdzają ogólnopolskie analizy empiryczne

Tabela 2. Instrumenty fiskalne wspierania rozwoju przedsiębiorczości w gminie

Instrument oddziaływania	Wpływ na rozwój przedsiębiorczości	Skala wpływu na działalność przedsiębiorców	Możliwości działania władz lokalnych	Cele działania
Podatek od nieruchomości	bezpośredni	duża	<ul style="list-style-type: none"> - poziom stawki podatkowej - zwolnienia podatkowe - ulgi podatkowe - zaniechanie poboru podatku - umorzenie - odroczenie terminu płatności 	<ul style="list-style-type: none"> - pobudzenie przedsiębiorczości - napływ inwestorów zewnętrznych
Podatek rolny	bezpośredni	duża (tereny wiejskie)	<ul style="list-style-type: none"> - poziom stawki podatkowej - obniżka podstawy opodatkowania 	<ul style="list-style-type: none"> - rozwój gospodarstw agroturystycznych
Podatek leśny	pośredni	mała	<ul style="list-style-type: none"> - zwolnienia podatkowe - ulgi podatkowe - zaniechanie poboru podatku - umorzenie - odroczenie terminu płatności 	<ul style="list-style-type: none"> - zwiększenie areалу terenów zalesionych
Podatek od środków transportu	pośredni	mała	<ul style="list-style-type: none"> - poziom stawki podatkowej 	<ul style="list-style-type: none"> - rozwój firm transportowych
Zryczałtowany podatek w formie karty podatkowej	pośredni	duża	<ul style="list-style-type: none"> - podatki te pobierane są przez urzędy skarbowe i przekazywane gminom 	<ul style="list-style-type: none"> - pobudzenie przedsiębiorczości na terenie gminy
Zryczałtowany podatek od przychodów osób fizycznych	pośredni	duża	<ul style="list-style-type: none"> - urzędy skarbowe mogą na wniosek gmin obniżyć lub umorzyć należność wobec konkretnych podmiotów 	<ul style="list-style-type: none"> - pobudzenie przedsiębiorczości na terenie gminy -
Opłata targowa	pośredni	brak	<ul style="list-style-type: none"> - wysokość opłaty - zwolnienia z opłaty 	<ul style="list-style-type: none"> - pobudzenie działalności handlowej na terenie gminy
Opłata miejscowa	bezpośredni	duża	<ul style="list-style-type: none"> - zmniejszenie stawki podatkowej - ulgi i zwolnienia - zaniechanie poboru opłaty 	<ul style="list-style-type: none"> - napływ nowych turystów (obniżenie kosztów pobytu na danym terenie)
Opłata administracyjna	pośredni	duża	<ul style="list-style-type: none"> - 	<ul style="list-style-type: none"> - obniżenie kosztów funkcjonowania podmiotów gospodarczych na terenie gminy
Udziały w podatku dochodowym od osób fizycznych i prawnych	pośredni	duża	<ul style="list-style-type: none"> - możliwość wykorzystania tych podatków do stymulowania przedsiębiorczości 	<ul style="list-style-type: none"> - pobudzenie przedsiębiorczości na terenie gminy

Źródło: opracowanie własne ze zmianami na podstawie: Pawłusiński 2005: 30; Dzieńmianowicz i in. 2001: 103-105 oraz obowiązującego prawodawstwa.

Wojciecha Dziemianowicza i zespołu (2001: 103-105). Na podstawie analizy można więc stwierdzić, że typ gminy jest tu czynnikiem różnicującym. Zależność ta została potwierdzona statystycznie ($p = 0,0250$). W gminach wiejskich stosowano niższą stawkę podatków od nieruchomości od stawek maksymalnych. Na przykład w połowie analizowanych gmin miejsko-wiejskich i w niemal wszystkich gminach wiejskich władze samorządowe stosowały niższe stawki podatkowe. Z kolei gminy wiejskie najczęściej stosują obniżone stawki w podatku rolnym i leśnym. Inaczej rozkładają się odpowiedzi na pytanie o uchwalone przez radę gminy ulgi i zwolnienia dla lokalnych przedsiębiorców. Prawie 60% badanych gmin uchwaliło tego typu zachęty w zakresie podatku od nieruchomości. Wyniki dowodzą, że gminy miejskie ogółem częściej stosują ulgi i zwolnienia w podatku od nieruchomości niż gminy wiejskie.

Wśród tego typu instrumentów gminy najchętniej stosują obniżenie stawek podatku od nieruchomości – we wszystkich badanych gminach w okresie 2005-2011 stawki podatku od nieruchomości były obniżone. Drugim narzędziem polityki fiskalnej były zwolnienia podatkowe dla nowo powstałych przedsiębiorstw na terenie gminy. W 70% badanych gmin województwa wielkopolskiego samorządy oferowały taką możliwość przedsiębiorcom prowadzącym działalność gospodarczą na ich terenie.

Pozostałe instrumenty polityki finansowej w różnym stopniu wykorzystywane są przez samorządy miejskie, wiejskie i miejsko-wiejskie. Widać zróżnicowanie w tym względzie pomiędzy gminami o różnym statusie. Na podstawie opinii przedstawicieli branży rekreacyjnej i turystycznej o wspieraniu lokalnej przedsiębiorczości oraz zachęcaniu potencjalnych inwestorów przez samorząd gminny stwierdzono istotnie statystyczne różnice pomiędzy opiniami respondentów a statusem instytucji oraz typem gminy⁵.

5. Instrumenty stymulowania rozwoju przedsiębiorczości w ocenie samorządów gminnych województwa wielkopolskiego

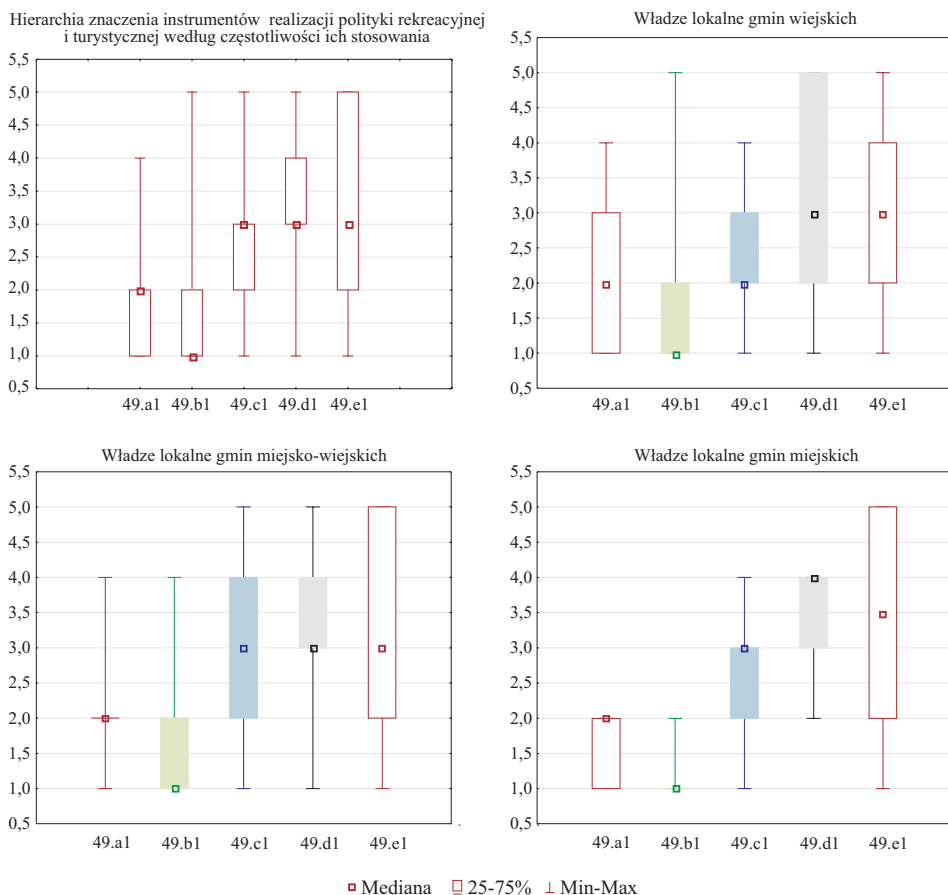
Władze lokalne w różny sposób oddziałują na rozwój przedsiębiorczości w gminie, dlatego zostały instytucjonalnie wyposażone w wiele instrumentów, które w różnym stopniu są wykorzystywane. W celu przeanalizowania czy instytucjo-

⁵ Wyniki badań dotyczących oddziaływania samorządów gminnych na rozwój przedsiębiorczości w obszarze rekreacji ruchowej i turystyki potwierdzają także przeprowadzone wcześniej analizy w zakresie dynamiki liczby obiektów sportowo-rekreacyjnych oraz bazy materialnej turystyki na terenie badanych gmin w okresie 2005-2011.

nalne narzędzia realizacji polityki wspierania przedsiębiorców, którymi dysponuje samorząd gminny, są spójne, kompletne i dostosowane do możliwości samorządów terytorialnych, poproszono przedstawicieli administracji samorządowej o ich ocenę. W pierwszej kolejności jednak zbadano, które grupy narzędzi są najchętniej stosowane przez władze lokalne.

Lokalni decydenci samorządowi w badanych gminach miejskich, wiejskich oraz miejsko-wiejskich województwa wielkopolskiego byli zgodni co do znaczenia dwóch grup narzędzi: prawno-administracyjnych oraz ekonomiczno-finance-sowych (wykres 5).

Wykres 5. Znaczenie grup instrumentów polityki przedsiębiorczości według częstotliwości ich stosowania w opinii badanych władz samorządowych ($N = 49$)

Objaśnienia: 49.a1 – instrumenty prawno-administracyjne, 49.b1 – instrumenty ekonomiczno-finance-sowe, 49.c1 – instrumenty planistyczne, 49.d1 – instrument organizacyjne, 49.e1 – instrumenty promocyjno-informacyjne.

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

W opinii respondentów największe znaczenie dla rozwoju przedsiębiorczości na obszarze gminy mają czynniki ekonomiczno-finansowe, stąd też są najczęściej stosowane przez samorządy gminne. Blisko 50% przedstawicieli władz lokalnych przyznała im pierwszą rangę pod względem częstotliwości stosowania (mediana = 1). Na drugim miejscu w hierarchii ważności i częstotliwości wykorzystywania znalazła się grupa instrumentów prawno-administracyjnych. Połowa respondentów przyporządkowała im drugą rangę (mediana = 2).

Pozostałe grupy narzędzi miały inne znaczenie dla władz lokalnych gmin o różnym statusie. Na przykład w gminach wiejskich 50% respondentów dekladowało częste stosowanie instrumentów planistycznych (mediana = 2), podczas gdy w gminach miejskich i wiejskich ich przydatność była oceniana jako średnia (mediana = 3). Ponadto władze gmin miejskich niżej niż w pozostałych gminach oceniały przydatność narzędzi organizacyjnych w rozwoju przedsiębiorczości (mediana = 4) niż w gminach miejsko-wiejskich oraz wiejskich (mediana = 3). Różnice pomiędzy częstotliwością stosowania narzędzi w różnych gminach nie okazały się jednak istotne statystycznie (na podstawie wyników testu istotności różnic Kruskala-Wallisa).

Poza oceną znaczenia przedstawiciele administracji samorządowej określali wady i zalety poszczególnych grup narzędzi pod kątem ich wykorzystania do promowania przedsiębiorczości gminy (tab. 3).

Na koniec respondenci dokonali całościowej oceny narzędzi stymulowania przedsiębiorczości pod względem ich walorów instytucjonalnych. Okazuje się, że ocena poszczególnych grup narzędzi różniła się w zależności od statusu jednostki samorządowej (wykres 6).

Generalnie przedstawiciele miejskich władz lokalnych województwa wielkopolskiego bardziej przychylnie niż w pozostałych gminach oceniali instrumentarium gminne. W opinii ok. 60% przedstawicieli administracji samorządowej dostępne narzędzia są spójne i kompletne, średnio 47% respondentów w gminach wiejskich oraz 39% w gminach miejsko-wiejskich było tego samego zdania. Dość dużą rozbieżność ocen zaobserwowano w kwestii dostosowania do ustawowych kompetencji gmin. W tym zakresie decydenci lokalni nie byli zgodni, bowiem nieco ponad 71% reprezentantów władz miejskich oceniało ten aspekt pozytywnie. Natomiast tego samego zdania było już tylko 56,5% wóldarzy gmin miejsko-wiejskich oraz 47,4% z gmin wiejskich.

Według większości badanych samorządów gminnych narzędzia wspierania przedsiębiorczości dostępne dla samorządów gminnych są niewystarczające. Co ciekawe, dla władz lokalnych gmin miejskich dostępne instrumentarium w zakresie tworzenia warunków dla przedsiębiorców jest elastyczne. Innego zdania byli przedstawiciele gmin wiejskich oraz miejsko-wiejskich. Niewątpliwie wśród reprezentantów badanych gmin województwa wielkopolskiego panowała zgodność co do dostosowania tych narzędzi do możliwości finansowych gmin.

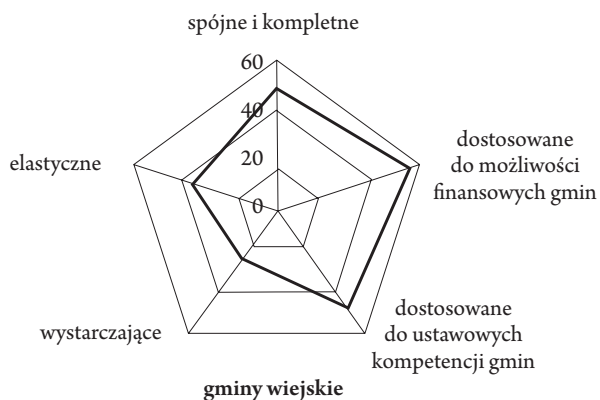
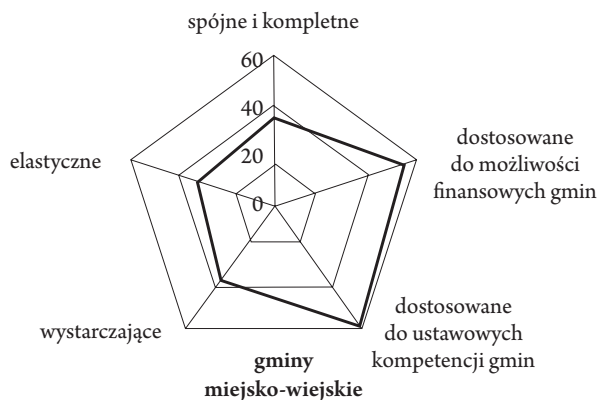
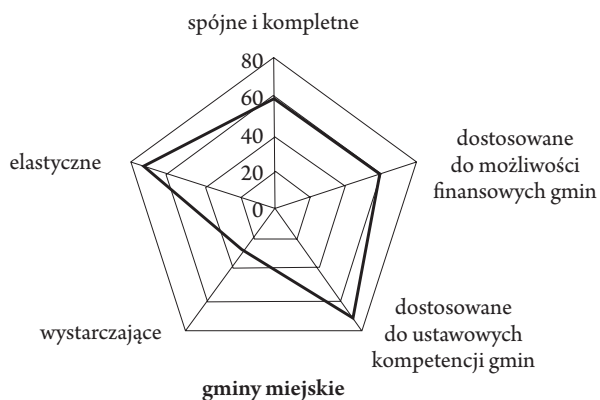

Tabela 3. Wady i zalety stosowania instrumentów rozwoju przedsiębiorczości w ocenie badanych władz lokalnych województwa wielkopolskiego

Grupa instrumentów	Wady stosowania	Zalety stosowania
Prawno-administracyjne	<ul style="list-style-type: none"> – wysoki poziom sformalizowania procedur administracyjnych – spowolnienie realizacji zadań 	<ul style="list-style-type: none"> – transparentność procedur – porządkowanie rzeczywistości administracyjnej
Ekonomiczno-finansowe	<ul style="list-style-type: none"> – nieadekwatna wysokość środków finansowych do potrzeb – rozbudowane procedury przy pozyskiwaniu dodatkowych środków – znaczne obwarowania prawne (każda zmiana w wydatkach budżetowych wymaga uchwały rady gminy) 	<ul style="list-style-type: none"> – bezpośredni wpływ na rozwój rekreacji i turystyki – duża przejrzystość planowania środków finansowych – możliwość uczestnictwa w rekreacji i turystyce większej społeczności lokalnej
Planistyczne	<ul style="list-style-type: none"> – ograniczenie realizacji niezaplanowanych przedsięwzięć inwestycyjnych – brak elastyczności – często zmieniające się regulacje prawne – zbyt wiele obowiązków wynikających z uchwalania wielu dokumentów w gminie o charakterze obowiązkowym 	<ul style="list-style-type: none"> – możliwość planowania zaspokajania potrzeb mieszkańców w dłuższej perspektywie czasu – możliwość kompleksowego planowania i programowania rozwoju turystyki i rekreacji – możliwość tworzenia ładu przestrzennego w gminie
Z zakresu organizacji i zarządzania	<ul style="list-style-type: none"> – ograniczenie realizacji innych zadań – mała elastyczność, – z reguły jednorazowo tworzone z myślą o spełnieniu kryteriów przy pozyskiwaniu środków UE 	<ul style="list-style-type: none"> – możliwość systematycznego i zorganizowanego podziału obowiązków i zadań – tworzenie struktury organizacyjnej funkcjonującej o delegowanie zadań do właściwych komórek organizacyjnych – możliwość wdrażania bardziej efektywnych metod zarządzania w administracji
Informacyjno-edukacyjne	<ul style="list-style-type: none"> – czasochłonne – mają ograniczony zasięg – trudno określić adresata działań i efekty realizacji promocji 	<ul style="list-style-type: none"> – możliwość dotarcia do określonych grup odbiorców w zależności od użytego medium – duży zasięg działań promocyjnych – poprawa świadomości i wiedzy mieszkańców

Źródło: opracowanie własne na podstawie informacji zawartych w kwestionariuszach wywiadów (N = 49).

Wykres 6. Instytucjonalne narzędzia wspierania przedsiębiorczości w dyspozycji samorządów gminnych w ocenie badanych władz województwa wielkopolskiego ($N = 49$)

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

6. Podsumowanie

Samorząd gminny odgrywa ważną rolę w stymulowaniu przedsiębiorczości na swoim terenie. Z wyników badań przeprowadzonych w wybranych 49 gminach województwa wielkopolskiego wynika, że we wspieraniu rozwoju przedsiębiorców oraz przyciąganiu inwestorów o profilu turystycznym i rekreacyjnym badane władze lokalne wykorzystają podobne instrumenty, lecz z różną częstotliwością.

Nieco ponad 75% badanych przedstawicieli administracji samorządowej deklaruje wsparcie dla przedsiębiorców na swoim terenie. Największy odsetek samorządów miejsko-wiejskich (91,3%) i miejskich (85,7%) zapewniał o podejmowaniu korzystnych działań na rzecz przedsiębiorców turystyczno-rekreacyjnych. Z kolei ok. 40% przedstawicieli branży sportowo-rekreacyjnej i turystycznej potwierdza działania wspierające rozwój inwestycji i przedsiębiorstw na terenie gminy.

Opinie na temat wspierania rozwoju przedsiębiorstw są różne wśród przedstawicieli urzędów gmin i przedstawicieli branży sportowo-turystycznej. Większość ankietowanych przedstawicieli branży rekreacyjnej i turystycznej prowadzących działalność w gminach miejskich była zdania, iż samorząd nie wspiera przedstawicieli sektora biznesu. Słabą odczuwalność przez przedsiębiorców działań samorządowych w zakresie wsparcia przedsiębiorczości potwierdzają też badania IRWiKI, które obejmowały opinie przedsiębiorców na ten temat. W badaniu przeprowadzonym w 2005 r. ok. 51,6% respondentów stwierdziło bowiem, że zainteresowanie władz lokalnych rozwojem przedsiębiorczości jest raczej niedostateczne bądź niedostateczne, zaś tylko 9,7% przedsiębiorców oceniło je jako dostateczne, a 24% jako raczej dostateczne.

Jak wskazują wyniki badań sondażowych, najpopularniejszymi narzędziami oddziaływania na branżę sportowo-rekreacyjną i turystyczną przez samorząd gminny są: kreowanie klimatu inwestycyjnego oraz ulgi podatkowe. Potwierdzają to także prace empiryczne innych badaczy: Michała Fliegera (2009), Tomasza Skicy (2008, 2009, 2014) i Tomasza Wołowca (2007). Autorzy ci twierdzą, iż najskuteczniejszymi narzędziami są ulgi oraz zwolnienia podatkowe (pod warunkiem wkomponowania ich w systemy wsparcia dla przedsiębiorców) i inwestycje infrastrukturalne (także wpisane w katalog działań na rzecz stymulowania przedsiębiorczości).

Ponadto badania sondażowe wykazały, że samorządy miejskie w większym stopniu wykorzystują inne formy oddziaływania na przedsiębiorców, takie jak: tworzenie banku ofert inwestycyjnych, biura obsługi inwestora i portalu internetowego dla inwestorów. Do podobnych konkluzji doszedł zespół badawczy W. Dziemianowicza (2000). Konsekwentnie i prowadzone w sposób ciągły dzia-

łania na rzecz pobudzenia działalności gospodarczej i ożywienia rynku lokalnego podejmuje właściwie jedna tylko grupa jednostek samorządu terytorialnego – duże i średnie miasta.

Literatura

- Bagdziński S.L. (1994), *Lokalna polityka gospodarcza (w okresie transformacji systemowej)*, Toruń: Wyd. UMK.
- Barczak B. (2001), Instrumenty zarządzania gminą, *Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie*, nr 561: 175-191.
- Basińska-Zych A. (2012a), *Rola samorządu gminnego w rozwoju rekreacji ruchowej i turystyki w woj. wielkopolskim – raport z badań*, www.wbc.poznan.pl/Content/227203/index.pdf [5.05.2015].
- Basińska-Zych A. (2012b), *Rola samorządu terytorialnego w rozwoju rekreacji ruchowej i turystyki*, rozprawa doktorska, Poznań: AWF w Poznaniu.
- Ciepiela M. (2004), Pośrednia działalność gospodarcza jednostek samorządu terytorialnego, w: *Samorząd lokalny w Polsce. Społeczno-polityczne aspekty funkcjonowania*, red. S. Michałowski, A. Pawłowska, Lublin: Wyd. UMCS.
- Dziemianowicz W., Mackiewicz M., Malinowska E., Misiąg W., Tomalak M. (2000), *Wspieranie przedsiębiorczości przez samorząd terytorialny*, Warszawa: Polska Fundacja Promocji i Rozwoju Małych i Średnich Przedsiębiorstw.
- Flieger M. (2009), Ocena gminnych instrumentów wspierania przedsiębiorczości, *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, r. LXXI, nr 1: 147-167.
- Gaworecki W.W. (2010), *Turystyka*, Warszawa: PWE.
- Grodzka D. (2008), Instrumenty wspierania działalności przedsiębiorstw przez jednostki samorządu terytorialnego, *Studia Biura Analiz Sejmowych Kancelarii Sejmu: Wybrane problemy wspierania przedsiębiorstw w Polsce*, nr 16: 112-136.
- Kogut-Jaworska M. (2008), *Instrumenty interwencjonizmu lokalnego w stymulowaniu rozwoju gospodarczego*, Warszawa: CeDeWu Rubinum.
- Konewczyńska J. (2004), Możliwości kształtowania przedsiębiorczości podmiotów gospodarki turystycznej, *Zeszyty Naukowe AE w Poznaniu: Turystyka w ujęciu globalnym i lokalnym*, red. G. Gołembski, nr 53: 144-166.
- Majewska J. (2008), *Samorząd terytorialny w kształtowaniu funkcji turystycznej gminy (rozprawa doktorska)*, Poznań: Akademia Ekonomiczna.
- Pawlusiński R. (2005), *Samorząd lokalny a rozwój turystyki. Przykład gmin Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej*, Kraków: Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Postuła I. (2008), Regionalna pomoc publiczna jako determinanta rozwoju przedsiębiorczości, *Problemy Zarządzania. Przedsiębiorczość*, nr 2(20): 137-153.
- Raport BFKK. *Rola samorządów gminnych w procesach rozwojowych Polski Wschodniej* (2010), Białystok: Białostocka Fundacja Kształcenia Kadr, www.bfkk.pl/libs/ckfinder/userfiles/files/administracja_publiczna/Rola_samorzadow_gminnych.pdf [31.10.2014].

- Rolewicz J. (1999), *Ekonomiczne instrumenty stymulowania przedsiębiorczości w małych miastach w Polsce po 1990 roku*, Poznań: Wyd. Akademii Ekonomicznej.
- Skica T. (2008), Instrumenty wspierania przedsiębiorczości przez samorząd terytorialny (na przykładzie gmin województwa podkarpackiego), *Samorząd Terytorialny*, nr 1-2: 43-63.
- Skica T. (2009), *Samorządy a rozwój przedsiębiorczości. Instrumenty wspierania przedsiębiorczości przez samorząd terytorialny na przykładzie gmin województwa podkarpackiego*, Rzeszów: Wyższa Szkoła Informatyki i Zarządzania.
- Słomińska N. (2007), Gmina w procesach stymulowania przedsiębiorczości, *Samorząd Terytorialny*, nr 3: 10-19.
- Studia Biura Analiz Sejmowych Kancelarii Sejmu (2008), *Wybrane problemy wspierania przedsiębiorstw w Polsce*, nr 16, Warszawa.
- Sztando A. (1999), Gminne instrumenty kształtowania rozwoju lokalnych podmiotów gospodarczych, *Samorząd Terytorialny*, nr 7-8: 79-108.
- Szot-Gabryś T. (2013), Programowanie rozwoju przedsiębiorczości na szczeblu lokalnym, *Zeszyty Naukowe WSEI*, nr 6(1): 155-178.
- Wołowicz T. (2007), *Ekspertyza dla Stowarzyszenia Gmin Uzdrawiskowych RP „Uwarunkowania społeczno-ekonomiczne rozwoju polskich uzdrowisk i turystyki zdrowotnej”*, Krynica-Zdrój.

Local government as an entity supporting the development of entrepreneurship in the opinion of the representatives of the tourist and leisure industry in the Wielkopolska Province

Abstract. The paper focuses on the importance of local government in enterprise development, with particular emphasis on the opinions of the tourism and leisure industry. The main theoretical objective of the paper is to create an extensive analysis of municipal tools supporting entrepreneurship at the local level. The theoretical part of the article is illustrated by results of an empirical study concerning the evaluation of the local government's activity in the enterprise development at the local level. To examine the entrepreneur's opinions about how the local government is supporting entrepreneurship, the author conducted 208 diagnostic surveys with representatives of tourist and leisure business who, in majority, were leaders of non-governmental organizations and private enterprises. The research was carried out between the years 2010 and 2011, in the area of 49 communes in the Wielkopolska Province, including 7 of the municipal type, 19 of the rural type, and 23 of the mixed type. Moreover, the results in the study were compared with the results of surveys that included 49 interviews with representatives of local authorities. On the basis of the analysis, two statements were made: 1) local authorities use different municipal tools supporting entrepreneurship on the local area; and 2) economic tools seem to have a dominant influence on the effective accomplishment of a local government's activity in the field of enterprise development in the different types of communes. The article confirmed the above mentioned hypothesis and demonstrated statistically significant differentiation in the use of municipal tools supporting entrepreneurship by municipal, rural, and mixed communes in the Wielkopolska Province.

Keywords: self-government interventionism, enterprise development, tourism, leisure, municipal tools supporting entrepreneurship, local government

ARNOLD BERNACIAK*, PAULINA MUDRAK**

Czynniki warunkujące popyt na świadczenia rekreacyjne ekosystemów jeziornych miasta Gniezna

Streszczenie. Ekosystemy jeziorne dostarczają systemowi społeczno-gospodarczemu wielu świadczeń, w tym świadczeń rekreacyjnych. Wiele uwarunkowań wpływa na możliwość wykorzystania tych świadczeń przez społeczeństwo. Wyróżnia się wśród nich uwarunkowania naturalne i antropogeniczne. Wsparcie naturalnych uwarunkowań działaniami ze strony systemu społeczno-gospodarczego kształtuje wielkość i strukturę popytu na analizowane świadczenia rekreacyjne.

Słowa kluczowe: świadczenia ekosystemów, rekreacja, jeziora, popyt

1. Wprowadzenie

Tworzenie warunków do rekreacji to jeden z rodzajów świadczeń dostarczanych systemowi społecznemu przez ekosystemy. Świadczenie to wyróżniane jest przez wszystkie najbardziej znane typologie. Wskazują na nie Robert Costanza i in. (1997) oraz Gretchen C. Daily (1999: 254). Brane były po uwagę w projekcie Millenium Ecosystem Assessment (2005: 41-45). Wspomina o nich również raport przygotowany dla Europejskiej Agencji Środowiskowej przez Roya Haines-Younga i Marion Potshin (2013).

Aby mówić o świadczeniach danego ekosystemu, konieczne jest stwierdzenie interakcji zachodzącej między nim a systemem społeczno-gospodarczym. Na podaż produktów i usług dostarczanych przez środowisko naturalne musi istnieć

---

* Wyższa Szkoła Bankowa w Poznaniu, Wydział Finansów i Bankowości, e-mail: arnold.berniaciak@wsb.poznan.pl, tel. 501 076 696.

** Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Wydział Biologii, e-mail: mudrak.paulina@gmail.com, tel. 608 136 424.

zapotrzebowanie ze strony człowieka. W przypadku jego braku można mówić jedynie o funkcjach ekosystemu, a nie o świadczeniach.

Popyt na dostarczane przez ekosystem świadczenie w postaci tworzenia warunków do rekreacji jest zmienny zarówno w przestrzeni, jak i w czasie. Na zmienność przestrzenną wpływają takie czynniki, jak: subiektywnie oceniana jakość danego ekosystemu, jego odległość od miejsca zamieszkania czy charakter terenów (miejski lub wiejski), na których dany ekosystem się znajduje. Zmienność czasowa ujawnia się przede wszystkim w sezonowym i dobowym zróżnicowaniu popytu. Inaczej kształtuje się w sezonie jesienno-zimowym, a inaczej w wiosenno-letnim. Również okres urlopowo-wakacyjny jest czasem wzmożonego popytu na tego rodzaju świadczenia.

Głównym celem artykułu jest określenie czynników determinujących wielkość popytu społeczeństwa na świadczenia rekreacyjne dostarczane przez ekosystemy jeziorne miasta Gniezna¹. Cele szczegółowe zmierzają do identyfikacji rozmiarów popytu zgłaszanego na świadczenia tych ekosystemów oraz określenia ich zmienności sezonowej i dobowej. Przeprowadzona zostanie również analiza porównawcza czynników determinujących wielkość popytu na świadczenia ekosystemów dwóch ekosystemów jeziornych miasta Gniezna – jeziora Jelonek i jeziora Winiary.

2. Świadczenia ekosystemów wodnych

System zieleni miejskiej stanowi umowną jednostkę konceptualną obejmującą tereny zieleni w mieście, tworzące pewien układ organizacyjny, zazwyczaj nawiązujący do kompozycji urbanistycznej. Zieleni miejska ma swoje przedłużenie w obszarach otwartych strefy podmiejskiej, a następnie wchodzi w skład sieci powiązań ekologicznych w skali ponadlokalnej (Bożętka 2008: 50). Do zieleni miejskiej należą takie obiekty, jak: parki, jeziora, lasy, zieleńce, trawniki czy drzewa przyuliczne. Każdy z elementów zieleni miejskiej dostarcza systemowi społeczno-gospodarczemu wielu świadczeń wpływających na jakość życia mieszkańców (Kronenberg 2012: 15). Świadczenia te klasyfikowane są w czterech kategoriach: zasobowe, regulacyjne, kulturowe i wspierające (tab. 1) (Millenium Ecosystem Assessment 2005). W każdej z nich można odnaleźć świadczenia dostarczane przez ekosystemy wodne.

Do świadczeń zasobowych można zaliczyć dostarczanie podstawowego dla funkcjonowania systemu społeczno-gospodarczego zasobu, jakim jest woda.

¹ Ekosystem jeziorny jest tu rozumiany jako obszar misy jeziornej oraz bezpośredniej zlewni z występującymi na jej terenie biocenozami. Obszar ekosystemu ograniczony jest naniesieniami antropogenicznymi, np. budynkami, drogami.

Tabela 1. Świadczenia ekosystemów według Millenium Ecosystem Assessment

Lp.	Kategoria świadczeń	Świadczenie	Podkategoria
1.	świadczenia zasobowe	żywność	uprawy roślinne
2.			hodowla zwierząt
3.			połowy
4.			hodowle wodne
5.			zasoby dostarczane przez „dzikie” ekosystemy
6.		włókna	drewno
7.			bawełna, konopie, jedwab
8.			drewno opałowe
9.		zasoby genetyczne	–
10.		substancje lecznicze	
11.		zasoby służące zdobnictwu	
12.		woda	
13.	świadczenia regulacyjne	jakość powietrza	–
14.		regulacja klimatu	w wymiarze globalnym
15.			w wymiarze lokalnym i regionalnym
16.		regulacja poziomu wód	–
17.		kontrola procesów erozyjnych	
18.		samooczyszczanie wód	
19.		kontrola rozprzestrzeniania się chorób zakaźnych	
20.		kontrola rozprzestrzeniania się szkodników	
21.		zapylenie	
22.		regulacja zagrożeń naturalnych	
23.	świadczenia kulturowe	różnorodność kulturowa	–
24.		wartości duchowe i religijne	
25.		wiedza	
26.		edukacja	
27.		inspiracja twórcza	
28.		wartości estetyczne	
29.		relacje społeczne	
30.		poczucie tożsamości	
31.		dziedzictwo kulturowe	
32.		turystyka i rekreacja	
33.	świadczenia wspierające	procesy glebotwórcze	–
34.		fotosynteza	
35.		produkcja pierwotna	
36.		obieg pierwiastków (biogenów)	
37.		cykl hydrologiczny	

Źródło: Millennium Ecosystem Assessment 2005: 41-45.

Drugim zasobem, istotnym zwłaszcza w wymiarze rekreacyjnym, są ryby. Można wymienić również inne zasoby dostarczane przez analizowane ekosystemy, ale w przypadku akwenów zlokalizowanych na terenach miast ich znaczenie jest mniejsze.

Świadczenia regulacyjne dostarczane przez ekosystemy wodne związane są przede wszystkim z retencją wód. Regulacja poziomu wody jest istotnym czynnikiem zachowania bezpieczeństwa powodziowego. Można wskazać także na udział ekosystemów wodnych w regulacji jakości powietrza czy kontroli procesów erozyjnych oraz samooczyszczanie się wód, odbywające się dzięki zachodzącym w wodach procesom biologicznym i chemicznym.

Ekosystemy wodne realizują większość usług ujętych w kategorii świadczeń kulturowych. Są przedmiotem badań naukowych i działań edukacyjnych. Liczne obiekty wodne stanowiły inspirację twórczą dla malarzy, poetów czy pisarzy. Składają się one na dziedzictwo kulturowe kształtujące poczucie tożsamości. Jako przykład można podać Jezioro Lednickie, związane z wieloma wydarzeniami z początków polskiej państwowości, w szczególności z chrztem Polski.

Przede wszystkim jednak w kategorii świadczeń kulturowych należy wskazać rekreacyjne znaczenie ekosystemów wodnych. Obiekty te umożliwiają mieszkańcom wypoczynek w stosunkowo niedużej odległości od miejsca zamieszkania. W ten sposób wpływają na jakość życia w danym miejscu.

3. Ekosystemy jeziorne miasta Gniezna

Gniezno leży w województwie wielkopolskim, w powiecie gnieźnieńskim. Zajmuje obszar 41 km², który zamieszkuje ponad 70 tys. mieszkańców (Bank danych regionalnych 2014). Stanowi jedno z nielicznych miast, które w obrębie granic administracyjnych posiada zlokalizowane aż trzy jeziora. W samym centrum znajduje się jezioro Jelonek. W północnej części Gniezna umiejscowione są zaś jeziora Winiary i Świętokrzyskie (fot. 1). Dwa pierwsze posiadają istotne znaczenie rekreacyjne, natomiast ostatnie tylko w niewielkim stopniu wykorzystywane jest w ten sposób.

Jezioro Jelonek znajduje się w centrum miasta. Zbiornik ma powierzchnię 14 ha, a pojemność ok. 170 tys. m³. Maksymalna głębokość jeziora wynosi 2,4 m, zaś średnia – 1,2 m. Jezioro zaliczane jest do zbiorników polimiktycznych, charakteryzujących się wielokrotnym mieszaniem wód w misie jeziornej w ciągu roku. Linia brzegowa cechuje się nieregularnym kształtem. Lokalizacja jeziora oraz jego parametry fizyko-chemiczne skutkują szczególnie predyspozycjami do nadmiernej eutrofizacji. W efekcie przyjmowania spływów powierzchniowych oraz ścieków z niezidentyfikowanych źródeł jezioro przed rekultywacją wykazy-

Fot. 1. Północna część miasta Gniezna – jezioro Winiary i Jezioro Świętokrzyskie (fot. P. Mudrak)

wało wszelkie symptomy przeżyźnienia, co skutkowało intensywnymi zakwitami sinicowymi i zanikiem makrofitów (Berleć i in. 2013: 3).

Do obszaru jeziora Jelonek przylega Park Piastowski, który powstał na terenach dawnych pól uprawnych szpitala „Dziekanka”. Na terenie parku wybudowano nieistniejący już amfiteatr na ok. 1200 osób. Jezioro w owym czasie spełniało również funkcję kąpieliska. W latach 70. w bezpośrednim sąsiedztwie jeziora wybudowano obiekty I Liceum Ogólnokształcącego oraz Muzeum Początków Państwa Polskiego. W południowej części do jeziora przylega stadion sportowy klubu Mieszko (*Encyklopedia Gniezna* 2011: 456). Wokół jeziora poprowadzona jest oświetlona promenada (fot. 2). Umożliwia ona różne formy rekreacji, w tym spacer, jazdę na rolkach, jazdę na rowerze, nordic walking i bieganie. Dodatkowo obszar przy jeziorze często jest wykorzystywany jako miejsce zajęć wychowania fizycznego dla uczniów pobliskiego liceum. Obszar wokół jeziora łączy centrum Gniezna z jego peryferyjnymi obszarami, dzięki czemu stanowi element ciągu komunikacji pieszej.

Największym jeziorem w mieście jest jezioro Winiary, położone na północny wschód od śródmieścia pomiędzy dwoma największymi skupiskami zabu-

Fot. 2. Promenada wokół jeziora Jelonek (fot. P. Mudrak)

dowy mieszkaniowej: osiedlem Tysiąclecia i osiedlem Winiary. Jezioro Winiary ma powierzchnię 19 ha, średnią głębokość 3-4 m. Pojemność jeziora wynosi zaś 670 tys. m³. Zbiornik Winiary jest połączony kanałem z małym jeziorem Koszyk i leżącym na granicy miasta Jeziorem Wełnickim.

Południowy brzeg jeziora otoczony jest Parkiem XXV-lecia o powierzchni 17,82 ha (Program ochrony środowiska 2010). Północno-wschodni brzeg graniczy z Rodzinnymi Ogródkami Działkowymi im. „Grodu Lecha”. Od północnej strony jeziora ciągnie się droga krajowa nr 15. Nad akwenem znajdują się liczne ujęcia wód podziemnych, które zaopatrują ludność w wodę. Wokół całego akwenu poprowadzona jest ścieżka, która sprzyja bieganiu, jeździe na rowerze i spacerom. Każdego lata na zbiorniku Winiary tworzone jest kąpielisko (fot. 3).

Jezioro Winiary zaliczane jest do łowisk Polskiego Związku Wędkarskiego, a opiekunem akwenu jest Koło PZW nr 8 „Miasto Gniezno”. Jest to łowisko ogólnodostępne. Poławiane są tu takie gatunki ryb, jak: karpie, amury, okonie, szczupaki, sandacze, liny i węgorze. Na terenie łowiska często odbywają się zawody wędkarskie (Jezioro Winiary 2014).

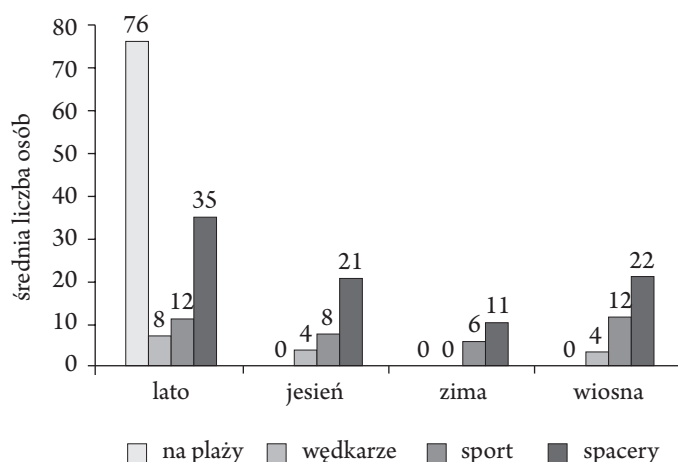
Fot. 3. Plaża nad jeziorem Winiary (fot. P. Mudrak)

4. Ludność korzystająca z ekosystemów jeziornych Gniezna

Badanie popytu na świadczenia dostarczane przez ekosystemy jeziorne przeprowadzone zostały w 2013 r. Badaniem objęto dwa jeziora: Winiary i Jelonek. Jego celem było określenie liczby osób korzystających ze świadczeń rekreacyjnych analizowanych zbiorników. Liczenie osób korzystających z obydwu ekosystemów przeprowadzono w każdej porze roku, o różnych porach dnia. Do badań wybrano miesiące: luty, maj, lipiec i październik. W każdym miesiącu losowo wybrano 11 dni obserwacyjnych, z czego 3 stanowiły dni weekendowe, a 8 – dni powszednie. Każdego dnia przeprowadzono trzy obserwacje: poranną (w godzinach 9.00-11.00), popołudniową (13.00-15.00) i wieczorną (17.00-19.00). Każdą z osób klasyfikowano do jednej z kategorii aktywności: na plaży – osoby leżące nad jeziorem oraz przebywające w wodzie, wędkarze; sport – osoby uprawiające jogging, nordic walking oraz jeżdżące na rolkach i na rowerach; spacer – w tym osoby siedzące na ławkach.

Nad jeziorem Winiary najwięcej osób korzysta z dostarczanych świadczeń rekreacyjnych w okresie letnim. Zbiornik każdego lata oddawany jest do użytku jako kąpielisko, dlatego większość przebywających tam w tym czasie osób to plażowicze (średnia dzienna liczba osób wynosi 76). Równie liczną grupę w okresie letnim stanowią spacerowicze (35 osób). Średnia liczba wędkarzy także latem jest liczniejsza niż w pozostałych porach roku (8 osób). Wiosnę i lato charakteryzuje taka sama średnia liczba osób uprawiających sport na obszarze ekosystemu jeziora Winiary. W okresie letnim liczba osób przebywających nad jeziorem w każdym z wyróżnionych celów była większa aniżeli w pozostałych porach roku. Sezon zimowy nad jeziorem ogranicza się do spacerów (11 osób) i sportu (6 osób). Z dostarczanych świadczeń rekreacyjnych korzystają zwłaszcza osoby uprawiające nordic walking (wykres 1).

Wykres 1. Średnia liczba osób korzystających ze świadczeń rekreacyjnych jeziora Winiary

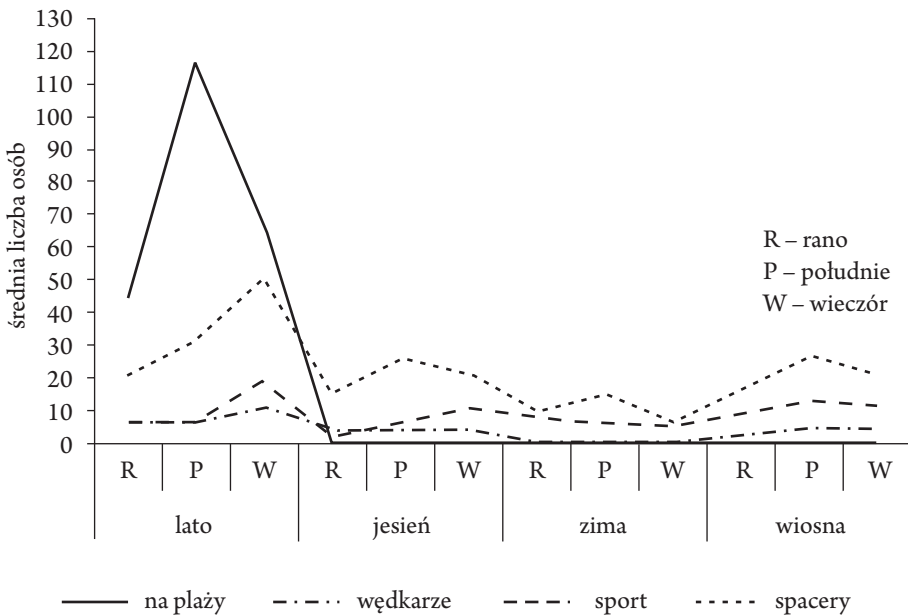

Źródło: opracowanie własne.

W ujęciu dobowym najmniejszą liczbą osób przebywających nad jeziorem Winiary cechują się godziny poranne. Tendencja ta jest zauważalna w każdej porze roku. Latem plażowiczów najwięcej jest w godzinach popołudniowych, a spacerowiczów w porze wieczornej. Wysokie temperatury popołudniowe zdecydowanie bardziej sprzyjają opalaniu się i korzystaniu z kąpieliska. Im późniejsza pora dnia, a co za tym idzie – niższa temperatura, tym nad jeziorem przebywa więcej spacerowiczów i sportowców, zaś liczba plażowiczów się zmniejsza. Poza okresem letnim najwięcej osób spacerujących jest w godzinach popołudniowych. Są to bardzo często rodzice i dziadkowie spacerujący z małymi dziećmi oraz oso-

by wychodzące na spacerze ze swoimi psami. Osoby uprawiające sport z dostarczanych świadczeń korzystają najczęściej w godzinach wieczornych. Najmniejszą liczbę osób uprawiających sport można spotkać w godzinach porannych. Powyższa zasada nie dotyczy jedynie okresu zimowego, kiedy to największa liczba sportowców pojawia się w godzinach porannych, a najmniejsza w porze wieczornej. Wokół jeziora brakuje oświetlenia, dlatego tylko nieliczni korzystają w tym czasie ze świadczeń rekreacyjnych ekosystemu jeziora Winiary. Liczba wędkarzy wiosną i jesienią jest stała w ciągu całego dnia. Latem natomiast ich liczba zwiększa się w godzinach wieczornych (wykres 2).

Wykres 2. Średnia liczba osób korzystających z ze świadczeń rekreacyjnych jeziora Winiary w poszczególnych porach dnia i porach roku

Źródło: opracowanie własne.

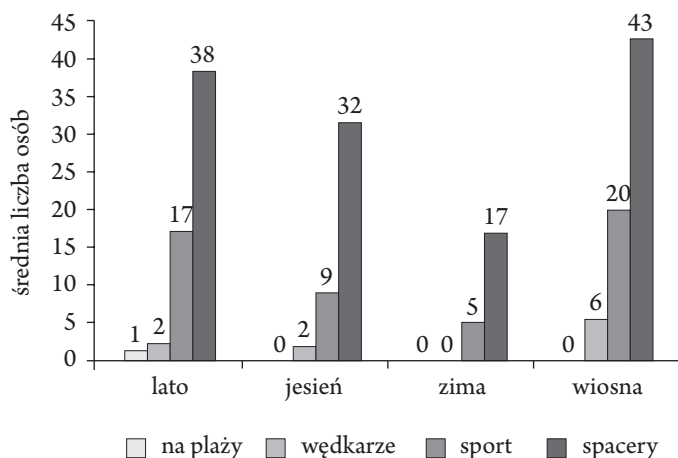
Ze świadczeń rekreacyjnych jeziora Jelonek najwięcej osób korzysta w okresie wiosennym (dziennie średnio 69 osób). Zbliżone wartości można również zaobserwować latem (58 osób). W każdej porze roku zdecydowanie dominują spacerowicze. Ekosystem jeziora często jest wykorzystywany jako ciąg komunikacyjny prowadzący do i z centrum miasta. W szczególny sposób korzystają z niego uczniowie szkoły, która graniczy z obszarem ekosystemu zbiornika. Spacerowaniu sprzyja szeroka, oświetlona promenada, dlatego liczba osób korzystających jest dość duża przez cały rok. Znaczny udział osób uprawiających sport

można zauważyć wiosną (20 osób) i latem (17 osób). Jest to spowodowane tym, że te dwie pory roku najbardziej sprzyjają ruchowi na świeżym powietrzu. Sezon zimowy nad zbiornikiem, tak jak w przypadku jeziora Winiary, ogranicza się głównie do spacerów i uprawiania sportu. W pierwszym celu nad jeziorem każdego dnia przebywa średnio 17 osób, a w drugim – 5 osób. Na większy zakres wykorzystania świadczeń rekreacyjnych jeziora Jelonek w stosunku do jeziora Winiary wpływa kilka czynników. Należą do nich: bliskość zabudowy rezydencjonalnej, a zatem większa dostępność jeziora, krótsza linia brzegowa jeziora (krótszy dystans do pokonania) oraz wyższy poziom bezpieczeństwa (oświetlony teren, bliskość zabudowań i ulic).

Jeziro Jelonek nie jest traktowane jako łowisko i nie znajduje się pod opieką żadnego z Kół Polskiego Związku Wędkarskiego. Mimo to nad jeziorem można spotkać wędkarzy (latem i jesienią, średnio 2 osoby dziennie, wiosną – 6 osób). Bardzo często jest to młodzież, która dopiero uczy się wędkowania. Czas, jaki osoby te poświęcają wędkowaniu, jest znacznie krótszy niż czas spędzany przez doświadczonych wędkarzy nad jeziorem Winiary.

Nad jeziorem Jelonek nie ma formalnie utworzonej plaży, jednak na niewielkim półwyspie w zachodniej części jeziora często można spotkać plażujące osoby (wykres 3).

Wykres 3. Średnia liczba osób korzystających ze świadczeń rekreacyjnych jeziora Jelonek

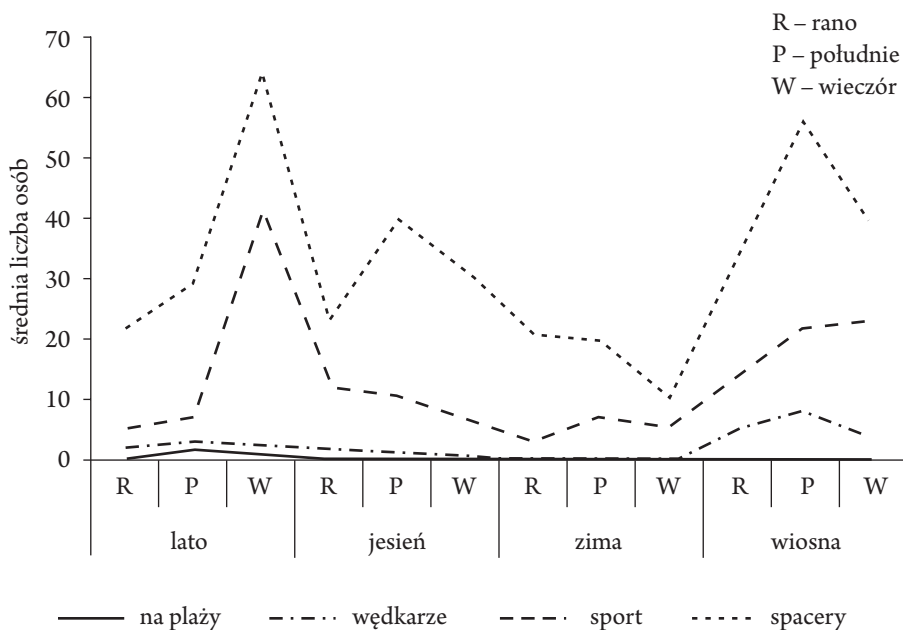

Źródło: opracowanie własne.

Nad jeziorem Jelonek o każdej porze dnia i w każdej porze roku wśród osób korzystających ze świadczeń rekreacyjnych tego ekosystemu dominują spacerowicze. Następną grupę pod względem ilościowym tworzą sportowcy. Zdecydo-

Wykres 4. Średnia liczba osób korzystających z ze świadczeń rekreacyjnych jeziora Jelonek w poszczególnych porach dnia i porach roku

Źródło: opracowanie własne.

wanie mniejsza jest liczba wędkarzy i plażowiczów. W okresie letnim liczba osób spacerujących i uprawiających sport nad jeziorem zwiększa się w ciągu kolejnych godzin. Największy wzrost notowany jest w godzinach wieczornych. Podobny trend zauważalny jest wiosną (jedynie w przypadku spacerowiczów następuje spadek ich liczebności w godzinach wieczornych). Z kolei jesienią i zimą najczęściej osób korzysta z dostarczanych świadczeń rekreacyjnych w godzinach popołudniowych. W przypadku sportowców jesienią występuje odwrotna tendencja aniżeli wiosną i latem – ich liczba systematycznie spada w kolejnych porach dnia. Osoby przebywające na prowizorycznej plaży można spotkać wyłącznie latem w godzinach popołudniowych i wieczornych. Wędkarze nad jeziorem Jelonek pojawiają się zawsze w porze popołudniowej (wykres 4).

5. Podsumowanie

Jeziora Jelonek i Winiary zlokalizowane są w granicach miasta, w bliskim sąsiedztwie terenów rezydencjonalnych. Dostarczają podobnych świadczeń, jednakże

popyt na nie jest odmienny. Jest to spowodowane zarówno uwarunkowaniami naturalnymi, jak i antropogenicznymi. Do uwarunkowań naturalnych należy zaliczyć ukształtowanie i długość linii brzegowej oraz jakość wody w danym zbiorniku (zdolność samooczyszczania się). Wśród uwarunkowań antropogenicznych należy wymienić lokalizację w układzie przestrzennym miasta i związaną z tym dostępność przestrzenną ekosystemów (bliskość zabudowy mieszkaniowej, element ciągu komunikacyjnego) oraz sposób zagospodarowania i infrastrukturę naniesioną na teren danego ekosystemu (jakość chodników, oświetlenie, plaża, mała architektura). Każdy z tych czynników wpływa na możliwości i chęci korzystania przez społeczeństwo z dostarczanych przez ekosystemy świadczeń.

Omawiane jeziora posiadają różną długość linii brzegowej. Osoby przybywające nad jezioro w celach sportowych lub spacerowych wyrażają najczęściej chęć okążenia (przynajmniej jednokrotnego) danego zbiornika. Dłuższa linia brzegowa może stanowić barierę dla osób mniej sprawnych fizycznie bądź też większe wyzwanie dla osób o wyższej sprawności. Może to być jednym z czynników sprawiających, iż nad jeziorem Jelonek, posiadającym krótszą linię brzegową, spotkać można większą liczbę osób spacerujących niż nad jeziorem Winiary.

Jakość wód decyduje o możliwości kąpieli w danym zbiorniku. W tym przypadku dominuje jezioro Winiary posiadające wody dopuszczone do tej formy wykorzystania. Wody jeziora Jelonek nie mają parametrów pozwalających na ten rodzaj rekreacyjnego wykorzystania, toteż liczba plażowiczów jest tam zdecydowanie mniejsza.

Dla gotowości społeczeństwa do korzystania z dostarczanych świadczeń istotne są czynniki antropogeniczne. Można wśród nich wymienić lokalizację danego ekosystemu w strukturze przestrzennej miasta. Jezioro Jelonek zlokalizowane jest w centrum miasta. W bezpośredniej bliskości jego wschodniego brzegu znajduje się zabudowa rezydencjonalna. Dla osób tam mieszkających dostanie się nad jezioro zajmuje około 1-2 minut. Ponadto jezioro leży w ciągu komunikacyjnym łączącym centrum miasta z jego peryferyjnymi, zachodnimi osiedlami. Tereny ekosystemu jeziornego stanowią także ciąg komunikacyjny dla uczniów liceum ogólnokształcącego zlokalizowanego po zachodniej stronie jeziora. Tymczasem jezioro Winiary zlokalizowane jest co prawda pomiędzy dwoma wielotysięcznymi osiedlami mieszkaniowymi, ale położone jest w nieco większej odległości. W tym przypadku dostępność przestrzenną należałoby oszacować na 5-10 minut. W porównaniu z jeziorem Jelonek jest to kilkakrotnie dłuższy czas. Ekosystemu jeziora Winiary nie przecina żaden ważny ciąg komunikacyjny. Co prawda przez jego obszar można przedostać się z jednego otaczającego osiedla na drugie, jednak jest to dość duża odległość. Czynniki te mogą również tłumaczyć większy popyt mieszkańców Gniezna na świadczenia rekreacyjne jeziora Jelonek niż jeziora Winiary, przynajmniej w zakresie spacerów i uprawiania sportu.

Kolejnym czynnikiem decydującym o możliwości wykorzystania świadczeń ekosystemowych jest zagospodarowanie infrastrukturalne. Obydwa ekosystemy posiadają podobną infrastrukturę: ich linia brzegowa otoczona jest utwardzoną promenadą, przy której umieszczono liczne elementy małej architektury. Znaczną przewagę ma jednak jezioro Jelonek dzięki temu, że teren wokół promenady został oświetlony. Istotnie podnosi to poziom bezpieczeństwa i wydłuża, przynajmniej potencjalnie, czas pobytu nad jeziorem. Z kolei atrybutem jeziora Winiary jest plaża utworzona na jego południowym brzegu.

Jak wskazują przeprowadzone badania, popyt na świadczenia rekreacyjne dostarczane przez ekosystemy zależy od istniejących uwarunkowań naturalnych i antropogenicznych. Wsparcie tych pierwszych działaniami podejmowanymi przez system społeczno-gospodarczy kształtuje zarówno wielkość, jak i strukturę analizowanego popytu.

Literatura

- Bank danych regionalnych [dokument elektroniczny], www.stat.gov.pl [29.05.2014].
- Berleć K. i in. (2013), Skuteczność rekultywacji jeziora Jelonek na podstawie wybranych fizycznych i chemicznych parametrów wody, *Rocznik Ochrona Środowiska*, t. 15.
- Bożętka B. (2008), Systemy zieleni miejskiej w Polsce – ewolucja i problemy kształtowania, *Problemy Środowiska Przyrodniczego Miast*, t. 22.
- Costanza R. i in. (1997), The value of the world's ecosystem services and natural capital, *Nature*, t. 387.
- Daily G.C. (1999), Developing a scientific basis for managing Earth's life support systems, *Conservation Ecology*, t. 3(2).
- Encyklopedia Gniezna i Ziemi Gnieźnieńskiej* (2011), Gniezno: Towarzystwo Miłośników Gniezna.
- Haines-Young R., Potschin M. (2013). *Common International Classification of Ecosystem Services (CICES)*, Report to the European Environment Agency, Nottingham.
- Jezioro Winiary*, www.wedkuje.pl/lowisko,jezioro-winiary,3264 [20.05.2014].
- Kronenberg J. (2012), Usługi ekosystemów w miastach, *Zrównoważony Rozwój – Zastosowania*, t. 3.
- Millennium Ecosystem Assessment (2005), *Ecosystem and Human Well-Being*, World Resource Institute.
- Program ochrony środowiska dla Miasta Gniezna (2010).

Factors determining the demand for recreation services in the lake ecosystems of Gniezno

Abstract. Lake ecosystems provide a number of services for socio-economic systems; recreational services are among them. Many different conditions affect the ability to use these services by society, which can be distinguished as natural or anthropogenic conditions. Supporting natural conditions through actions taken by a socio-economic system shapes the size and structure of the demand for the provision of recreational services.

Keywords: ecosystem services, recreation, lake demand

JAROSŁAW NADOBNIK*, WIOLETTA ŁUBKOWSKA**

Wykorzystanie nowoczesnych technologii w wybranych grach i zabawach rekreacyjnych

Streszczenie. Celem artykułu jest prezentacja wybranych gier i zabaw rekreacyjnych opartych na nowoczesnych technologiach, które mogą znaleźć zastosowanie jako alternatywne formy rekreacji plenerowej i być wykorzystywane w działaniach edukacyjnych promujących ten obszar aktywności rekreacyjnej we współczesnej kulturze fizycznej. Ponadto starano się określić, czy użytkownikom urządzeń wyposażonych w moduł GPS znane są gry i zabawy wykorzystujące systemy geolokalizacji, takie jak: Geocaching, ShutterSpot, Geodashing Golf, GeoVexilla. Badania przeprowadzono na grupie 80 respondentów uczących się lub studiujących w wieku od 16 do 50 lat. W badaniach wykorzystano metodę sondażu diagnostycznego w formie ankiety audytoryjnej.

Słowa kluczowe: gry i zabawy terenowe, rekreacja na świeżym powietrzu, wychowanie plenerowe, nowoczesne technologie, nawigacja satelitarna

1. Wprowadzenie

Otoczenie, w którym mieszkamy i pracujemy, poddawane jest ciągłej zmianie związanej z rozwojem nowych technologii. Państwa z innowacyjną i nowoczesną gospodarką odnotowują szybszy rozwój niż kraje o tradycyjnej strukturze przemysłu opartego na wydobyciu i sprzedaży swoich bogactw naturalnych¹. Dlatego

---

* Uniwersytet Szczeciński, Wydział Kultury Fizycznej i Promocji Zdrowia, Zakład Turystyki i Rekreacji, e-mail: jaroslaw.nadobnik@univ.szczecin.pl, tel. 91 444 27 49.

** Uniwersytet Szczeciński, Wydział Kultury Fizycznej i Promocji Zdrowia, Zakład Turystyki i Rekreacji, e-mail: wioletta.lubkowska@univ.szczecin.pl, tel. 91 444 27 49.

¹ 50 Most Innovative Countries by Bloomberg Rankings, 1.02.2013, <http://www.bloomberg.com/slideshow/2013-02-01/50-most-innovative-countries.html#slide1> [30.04.2015].

cyfrowa rewolucja trwa i nie wydaje się, aby coś mogło ją w najbliższych latach zatrzymać. Nowoczesne technologie odgrywają ważną rolę w życiu poszczególnych ludzi. Otacza ich bowiem świat wszechobecnej elektroniki i usług z nią związanych, np. Internetu. Poza zaletami wynikającymi z nowoczesnego stylu życia można również dostrzec jego negatywne oddziaływanie, które może przejawiać się rozluźnieniem więzi społecznych, brakiem potrzeb interpersonalnych lub trudnościami w utrzymaniu kontaktów pozazawodowych. Innym problemem jest przenoszenie relacji społecznych w świat wirtualny, do – jak się je przetwornie nazywa – „portali społecznościowych”. Na negatywny wpływ rozwoju techniki szczególnie narażone jest młode pokolenie, które wyrastało w otoczeniu komputerów, telefonów komórkowych i Internetu. Niebezpieczeństwa nie kryją się jednak w samych osiągnięciach technologicznych, ale w nieumiejętnym lub nadmiernym korzystaniu z nich. Chodzi tu o takie zachowania dzieci i młodzieży, które wynikają z dominacji gier komputerowych nad rekreacją fizyczną, portali społecznościowych nad rozmową z rodzicami, a nielegalnego kopiowania filmów z Internetu nad wyjście do kina.

W związku z tym istotna okazała się odpowiedź na pytanie, czy nowoczesne technologie – tu ograniczone do telefonów komórkowych (smartfonów) i tabletek będących w powszechnym użytku – są wykorzystywane w grach i zabawach rekreacyjnych w plenerze oraz jakie działania edukacyjne mogłyby promować tę sferę ludzkiej aktywności, łącząc czynny wypoczynek z elementami współczesnej techniki. Poniżej przedstawiono wybrane gry i zabawy rekreacyjne oparte na nowoczesnych technologiach, które mogą znaleźć zastosowanie jako alternatywne formy rekreacji plenerowej i być wykorzystywane w działaniach edukacyjnych promujących ten obszar aktywności rekreacyjnej we współczesnej kulturze fizycznej.

Istotnym zagadnieniem w przeprowadzonym badaniu były preferencje osób co do liczebności grupy w czasie zajęć rekreacyjnych. Wiele osób preferuje bowiem turystykę indywidualną nastawioną na poznawanie historii i kultury terenu, na obcowanie z przyrodą. W przypadku wielu form rekreacji w terenie można zastosować rozwiązania satysfakcjonujące zarówno poszukujących spokoju i samotności, jak i lubiących towarzystwo kilku najbliższych osób lub chętnie uczestniczących w imprezach masowych.

2. Formy aktywności rekreacyjnej z wykorzystaniem nowoczesnych technologii

Do precyzyjnego określenia współrzędnych geograficznych i położenia na Ziemi wystarczy posiadać urządzenie, które interpretuje sygnał satelitalny dostarcza-

ny przez jedną z zagranicznych agencji, np. amerykański system GPS, rosyjski GLONASS, chiński BEIDOU-2 czy europejski Galileo. Miniaturyzacja elektroniki, rosnąca moc obliczeniowa urządzeń oraz spadek cen związany z masową produkcją powodują dużą podaż na rynku sprzętu elektronicznego, a także zapotrzebowanie na aplikacje (Kalecińska 2013). Turystyka, rekreacja i sport to wybrane formy aktywności, w których moduły GPS wraz z niezbędnym oprogramowaniem znajdują zastosowanie. Pomimo różnych systemów i platform programowych występujących w smartfonach i tabletach istnieje wiele aplikacji służących do obsługi systemów geolokacyjnych na urządzenia wyposażone w system Android, Windows Phone, IOS (iPhone, iPod), BlackBerry i Linux. Większość programów jest przy tym nieodpłatnie udostępniana na stronach internetowych grup dyskusyjnych poświęconych danemu rodzajowi sprzętu.

Do najpopularniejszych form aktywności rekreacyjnej z wykorzystaniem nowoczesnych technologii można zaliczyć:

- Geocaching – gra polega na odnalezieniu „skarbu” ukrytego przez innego uczestnika na podstawie wskazanych współrzędnych GPS. Dany przedmiot jest często dobrze ukryty, ale dzięki precyzji i determinacji uczestników możliwe jest jego odnalezienie. Osoba, której uda się go zidentyfikować, zobowiązana jest do odnotowania swojego sukcesu w specjalnym dzienniku, a znaleziony przedmiot może zatrzymać pod warunkiem umieszczenia w skrytce (*cache*) innego o podobnej wartości²;

- Shutterpot – gra, w której uczestnicy mają za zadanie znaleźć miejsce, w którym zostało zrobione przesłane im zdjęcie. Zawodnicy znają tylko współrzędne GPS podane przez fotografa;

- Geodashing Golf – gra, w której uczestnicy używają odbiorników GPS do nawigacji w terenie w celu znalezienia 18 losowo umieszczonych punktów – miejsc (*waypointów*) lub 9 w wersji minigolfa. Wynik zależy od tego, jak blisko dana osoba dotarła do każdego z punktów – im bliżej, tym niższy wynik. Wygrywa uczestnik z najniższym wynikiem. Takim „polem golfowym” może być nawet centrum miasta, a niekoniecznie przystrzyżony trawnik;

- GeoVexilla – zabawa polega na zdobywaniu wirtualnych flag, które losowo pojawiają się na elektronicznej mapie. Za dotarcie na miejsce, gdzie dana flaga się znajduje, otrzymuje się punkt. Wygrywa osoba, która zdobędzie najwięcej punktów (flag).

Wszystkie wymienione gry i zabawy rekreacyjne z nawigacją satelitarną mogą występować w różnych odmianach i wersjach dopasowanych do warunków terenowych, wieku uczestników, posiadanego sprzętu itd. Interesujące wydaje się

---

² W zabawie tej uczestniczy ponad 10 mln zarejestrowanych graczy, z tego ponad 800 tys. w USA, ponad 275 tys. w Niemczech i ponad 160 tys. w Kanadzie, <https://www.geocaching.com/press/faq.aspx> [15.03.2015].

więc znalezienie odpowiedzi na pytanie, w jakim zakresie nowoczesne technologie, a w szczególności moduły nawigacji, są wykorzystywane do aktywnej rekreacji w warunkach naszego kraju.

3. Materiał i metody

Badanie zostało przeprowadzone w styczniu 2015 r. z udziałem 80 osób w wieku od 16 do 50 lat, w tym uczniów I Społecznego Liceum Ogólnokształcącego w Gorzowie Wlkp., studentów II roku kierunku Zdrowie Publiczne na Wydziale Kultury Fizycznej i Promocji Zdrowia Uniwersytetu Szczecińskiego oraz studentów studiów niestacjonarnych kierunku Zarządzanie z Wyższej Szkoły Biznesu w Gorzowie Wlkp. O wyborze grupy zdecydowały możliwości porównania opinii respondentów w różnym wieku oraz ukończenie przez badanych w procesie edukacyjnym obowiązkowych zajęć z technologii informacyjnych lub informatyki. Celem badania było znalezienie odpowiedzi na pytanie, czy na zajęciach edukacyjnych (w szkole, na uczelni) badane osoby zdobyły wiedzę na temat możliwości wykorzystania współczesnej techniki w różnych formach rekreacji fizycznej.

W badaniu wykorzystano metodę sondażu diagnostycznego w formie ankiety audytoryjnej ze stuprocentową zwrotnością, przeprowadzonej w sali przed wykładami (studenci) lub lekcjami szkolnymi (licealiści).

Kwestionariusz ankiety zawierał pytania na temat preferencji dotyczących charakteru i formy aktywnego wypoczynku w aglomeracjach miejskich i poza nimi, a także posiadania i korzystania z urządzeń wyposażonych w moduł GPS w ramach aktywnej rekreacji. Respondenci zostali ponadto poproszeni o odpowiedź na pytanie, czy i (jeśli tak) w jakim stopniu znają reguły wybranych gier i zabaw, w których wykorzystanie technik elektronicznej lokalizacji jest głównym warunkiem aktywnego uczestnictwa w nich.

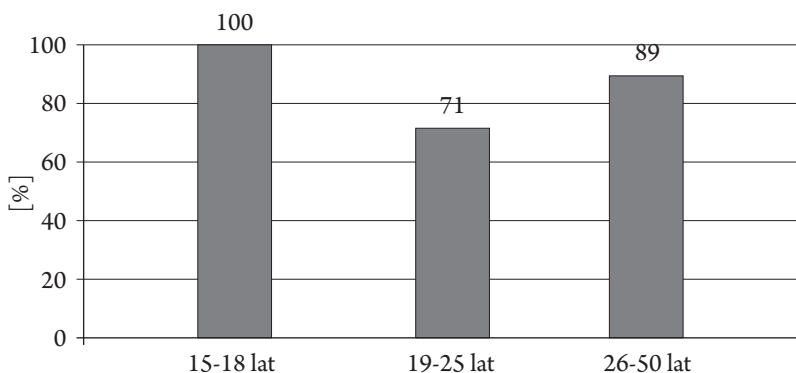
4. Wyniki badań

Analiza odpowiedzi zawartych w kwestionariuszach pozwala stwierdzić, że 82% respondentów preferuje aktywny wypoczynek w grupie ograniczonej do kilku osób, w tym 100% badanych z grupy wiekowej 15-18 lat, 68% – z grupy wiekowej 19-25 lat oraz 78% – z grupy wiekowej 26-50 lat. Udział w imprezach rekreacyjnych o charakterze masowym wybiera 8% badanych. Prawie 87% respondentów posiada telefon komórkowy z funkcją określania pozycji GPS (wykres 1), ale 77% nie korzysta lub korzysta rzadko z możliwości geolokalizacji przy użyciu

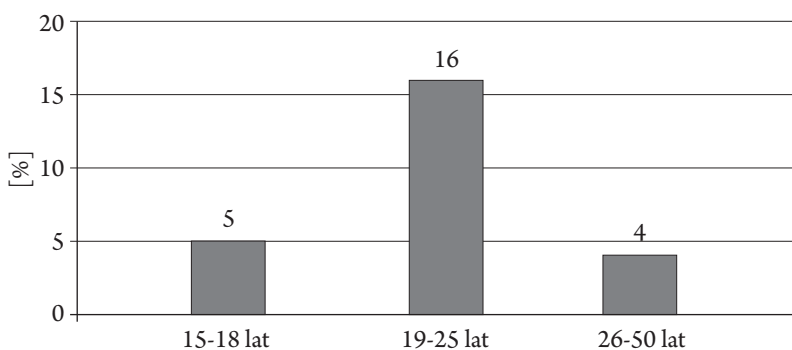
posiadanego sprzętu. Należy zaznaczyć, że wszystkie telefony będące w posiadaniu młodzieży licealnej są wyposażone w tę funkcję, lecz 70% uczniów z niej nie korzysta. W najstarszej grupie wiekowej (26-50 lat) telefonami z modułami GSP dysponuje 89% respondentów, z których 37% wykorzystuje możliwości, jakie daje nawigacja.

Wykres 1. Posiadanie telefonu komórkowego wyposażonego w moduł nawigacji satelitarnej w poszczególnych grupach wiekowych ($N = 80$)

Źródło: opracowanie własne.

Wykres 2. Znajomość reguł gier i zabaw rekreacyjnych z wykorzystaniem modułu nawigacji satelitarnej w poszczególnych grupach wiekowych ($N = 80$)

Źródło: opracowanie własne.

Zadeklarowane przez badanych wykorzystywanie funkcji geolokacyjnych dotyczy głównie możliwości nawigacyjnych związanych z dotarciem samochodem pod wskazany adres. Na pytanie dotyczące znajomości zasad obowiązujących w wybranych grach i zabawach rekreacyjnych, w których możliwości modu-

łów do określania pozycji w terenie są niezbędne, odpowiedzi kształtowały się na poziomie: 5% wśród młodzieży w wieku 15-18 lat, 4% wśród osób w wieku 26-50 lat oraz 16% wśród młodzieży w wieku 19-25 lat (wykres 2). Średni wynik dla wszystkich badanych osób wyniósł 5,4%.

5. Dyskusja

Tempo zmian w otaczającym nas świecie spowodowane rozwojem nowoczesnej techniki i technologii wpływa na różne aspekty życia człowieka. Przejawy ponowoczesności, konsumpcyjnego stylu życia i fascynacji techniką w dłuższej perspektywie mogą być niebezpieczne. Władysław Pańczyk (2012), propagator aktywności fizycznej w plenerze, wśród zagrożeń zdrowotnych we współczesnych społeczeństwach konsumpcyjnych wymienia: powszechną pasywność fizyczną, izolację od natury – ucieczkę do kryptoklimatycznych warunków zamkniętych pomieszczeń, instrumentalne traktowanie ciała, zachowania azdrowotne, degenerację organizmów ludzkich oraz postępującą utratę sprawności adaptacyjnej.

Badacze przedmiotu dostrzegają zastępowanie aktywności fizycznej aktywnością wirtualną, która silnie angażując emocje uczestnika gry, wpływa niekorzystnie na psychikę człowieka, zwłaszcza młodego i niedojrzałego. Obecnie aktywność wirtualnej postaci widocznej na ekranie monitora w coraz większym stopniu wypiera i zastępuje tradycyjne sposoby rekreacji (Wołkowski 2008: 155).

Za jeszcze bardziej niebezpieczny uznawany jest wpływ konsumpcyjnego stylu życia na zdrowie psychiczne człowieka. „Kultura fizyczna, a szczególnie aktywność fizyczna w terenie [...], winna te niedobre trendy łagodzić” (Pańczyk 2012: 27).

Ryszard Przewęda (2012) uważa, że negatywne, zagrażające zdrowiu skutki konsumpcyjnego stylu życia można zwalczać aktywnością ruchową na świeżym powietrzu w każdej fazie ontogenezy. Niestety, coraz częściej ludzie są negatywnie nastawieni do rekreacji i aktywnego sposobu spędzania wolnego czasu. Typowym przykładem takiej postawy jest bierny odpoczynek, np. przed telewizorem lub komputerem (Spitzer 2012: 15). Z nadużywaniem nowoczesnych technologii mogą wiązać się także takie zagrożenia, jak uzależnienie od Internetu, izolacja społeczna i przemoc, a w przypadku sieciowych gier komputerowych patologiczne skłonności nawet niewielkiej liczby ich uczestników mogą nieść zagrożenie zwłaszcza dla dzieci (Szeja 2008: 148).

Człowiek dla zachowania zdrowia, równowagi psychicznej i dobrego samopoczucia powinien podejmować aktywność fizyczną w takich formach, jak zabawy i gry ruchowe na powietrzu, spacer, wycieczki turystyczne, lub uczestniczyć w imprezach sportowo-rekreacyjnych (Siwiński 2007).

Beata Pluta (2012), analizując trendy obserwowane w rekreacji plenerowej, zwraca uwagę na coraz częstsze uprawianie jej w środowisku przyrodniczym, w kontakcie z naturą, która zdaniem Władysława Mynarskiego (2008) jest cennym źródłem bodźców relaksujących, estetycznych i poznawczych, wzmacniających efektywność aktywności rekreacyjnej. Istnieje zatem pilna potrzeba uświadomienia społeczeństwu, że dla pełnego rozwoju i zdrowia młodego pokolenia, wychowywanego w zamkniętych pomieszczeniach, konieczny jest częsty udział w plenerowej aktywności fizycznej (Pańczyk 2012).

W polskojęzycznej literaturze przedmiotu coraz częściej eksplorowane jest zagadnienie rekreacji plenerowej z wykorzystaniem nowoczesnych technologii. W Poznaniu środowisko naukowe badaczy społecznych z Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza powołało Polskie Towarzystwo Badania Gier. Obszary badań związane z ludologią są wciąż rozszerzane, analizowane i opisywane, bo – jak dowodzą wyniki badań – znajomość gier opartych na geolokacji jest wśród respondentów niska. Geocaching, podobnie jak inne formy rekreacji z wykorzystaniem nowoczesnych technologii, nie jest wykorzystywany w procesie edukacyjnym dzieci i młodzieży i tak jak np. Outdoor Education, Adventure Education, Experiential Education czy Environmental Education wymaga szerszego propagowania. Polski czytelnik może spotkać się z wymiennie stosowanymi pojęciami: pedagogiki przygody, pedagogiki przeżyć, edukacji przygodowej, edukacji środowiskowej, wychowania plenerowego czy edukacji przygodowej (Palamer-Kabacińska, Leśny 2012). Ideę systemu edukacji opartej na wykorzystaniu aktywności o charakterze przygodowym oraz fenomen przygody plenerowej zarysował Waław Sonelski (2012).

Warto wspomnieć, że w krajach zachodnich metody plenerowo-przygodowe uważane są za cenne metody wychowawcze i edukacyjne. Są one również wykorzystywane w profilaktyce społecznej, resocjalizacji i readaptacji społecznej, gdyż umożliwiają kształtowanie aktywnej postawy życiowej, niwelują bierność w życiu społecznym i zawodowym oraz przeciwdziałają marginalizacji i wykluczeniu społecznemu (Paczyńska-Jędrycka, Frąckowiak, Łubkowska 2014). Ich niewątpliwą zaletą jest kształtowanie odpowiednich cech charakteru, umiejętność współpracy z szeroko rozumianym środowiskiem (innymi ludźmi, ale i naturą), jak również tworzenie wartości (Paczyńska-Jędrycka, Łubkowska 2013).

Gry i zabawy są coraz bardziej powszechne nie tylko wśród dzieci i młodzieży, ale także wśród dorosłych. Wzbogaca się je o coraz to nowe trendy, wykorzystując m.in. ice-breakersy, energizery czy zabawy team buildingowe (Paczyńska-Jędrycka, Frąckowiak, Łubkowska 2014).

Gry i zabawy rekreacyjne wykorzystujące nowoczesne technologie mogą występować w wielu odmianach i wersjach dopasowanych do warunków terenowych, wieku uczestników, posiadanego sprzętu. Wszystkie te formy łączy wspólna cecha – ruch w plenerze. Nie ma znaczenia, czy uczestnicy poruszają się

pieszo, na rowerze czy w inny sposób. Ważną cechą tej aktywności rekreacyjnej jest to, że można w niej uczestniczyć indywidualnie lub w grupie. Jest to dobry sposób na aktywny wypoczynek w dużym mieście. Zabawy takie łączą potrzebę ruchu i wysiłku fizycznego z satysfakcją osiągnięcia sukcesu. Wpisują się w subdyscyplinę pedagogiki – pedagogikę zabawy, która staje się ostatnio coraz popularniejsza, gdyż odgrywa istotną rolę w życiu każdego człowieka. Wynika to m.in. z potrzeb jednostki, jak również z rozwoju ontogenetycznego człowieka, zarówno pod względem motorycznym, jak i psychicznym (Paczyńska-Jędrycka, Frąckowiak, Łubkowska 2014).

Zabawy, które łączą potrzebę ruchu i wysiłku fizycznego z satysfakcją z osiągnięcia sukcesu, są atrakcyjne niezależnie od wieku, możliwości motorycznych uczestników czy warunków terenowych. Ekspansja nowoczesnej techniki i jej obecność we wszystkich sferach życia człowieka nie musi ograniczać jego aktywności fizycznej. Gry i zabawy wykorzystujące np. smartfony i tablety z modułami GPS z pewnością warte są promowania jako alternatywne formy rekreacji lub stanowiące uzupełnienie innych aktywności ruchowych realizowanych np. na zajęciach wychowania fizycznego, obozach harcerskich, koloniach, zielonych szkołach. Powinny one także znaleźć się w programie dydaktycznym i wychowawczym obozów letnich studentów kierunku Wychowanie fizyczne oraz Turystyka i rekreacja na Wydziale Kultury Fizycznej i Promocji Zdrowia Uniwersytetu Szczecińskiego (Łubkowska 2014).

Przedstawiony sposób wykorzystania powszechnie dostępnych technologii może sprzyjać szerszemu zainteresowaniu różnymi formami ruchu. „Potrzeba ruchu, aktywności i dążenie do autonomicznych, kreatywnych działań [...] [są bowiem] naturalną formą funkcjonowania i uczenia się [człowieka]” (Żylińska 2013: 45). W miarę zwiększania się ilości wolnego czasu konieczne będzie propagowanie nowoczesnych form aktywności ruchowej, opracowania nowych strategii i metod działań mających na celu organizację aktywnego wypoczynku w nowych, zmieniających się warunkach (Nadobnik 2010: 136).

6. Podsumowanie

Na podstawie wyników badań można sformułować następujące wnioski:

1. Prawie 87% respondentów posiada telefon komórkowy z funkcją określania pozycji GPS, ale 77% z nich nie używa lub rzadko używa tej funkcji.
2. Aktywny wypoczynek w grupie ograniczonej do kilku osób preferuje 82% respondentów.
3. Udział w imprezach rekreacyjnych o charakterze masowym wybiera tylko 8% badanych.

4. Istnieje wiele gier i zabaw rekreacyjnych, np. Geocaching, Shatterspot, Geodashing Golf, GeoVexilla, które wykorzystują nowoczesne techniki informatyczne, a w których urządzenie z modułem GPS ma praktyczne zastosowanie.

5. Tylko 5,4% respondentów zna zasady przynajmniej jednej gry i zabawy z wykorzystaniem modułu GPS.

6. Gry terenowe i zabawy rekreacyjne oparte na nowoczesnych technologiach mogą znaleźć zastosowanie jako alternatywne formy rekreacji plenerowej i być wykorzystywane w działaniach edukacyjnych promujących ten obszar aktywności rekreacyjnej we współczesnej kulturze fizycznej.

Literatura

- Kalecińska J. (2013), *Nowe technologie w branży turystycznej*, Warszawa: Wyd. AWF, www.ecorys.pl/zalaczniki/publikacje/75/ECORYS_nt_TURYSTYKA_lores.pdf [20.02.2015].
- Łubkowska W. (2014), Pedagogika obozów letnich w programach kształcenia studentów kierunku wychowanie fizyczne oraz turystyka i rekreacja – realizowanych na Wydziale Kultury Fizycznej i Promocji Zdrowia Uniwersytetu Szczecińskiego, *Aktywność Ruchowa Ludzi w Różnym Wieku*, nr 1-4 (21-24): 21-30.
- Mynarski W. (red.) (2008), *Teoretyczne i empiryczne zagadnienia rekreacji i turystyki*, Katowice: Wyd. AWF.
- Nadobnik J. (2010), *Ocena zasobów turystycznych i rekreacyjnych gminy Dobiegniew*, Gorzów Wlkp.: Wyd. PWSZ.
- Palamer-Kabacińska E., Leśny A. (red.) (2012), *Edukacja przygodą. Outdoor i Adventure Education w Polsce: teoria, przykłady, konteksty*, Warszawa: Fundacja Nauki i Przygody.
- Paczyńska-Jędrycka M., Frąckowiak P., Łubkowska W. (2014), Leisure Time animation in the context of rehabilitation of juveniles in youth detention centres/correctional facilities, *Central European Journal of Sport Sciences and Medicine*, nr 8(4): 115-122.
- Paczyńska-Jędrycka M., Łubkowska W. (2013), Adventure/qualified tourism in the rehabilitation of juveniles, *Central European Journal of Sport Sciences and Medicine*, nr 3: 31-32.
- Pańczyk W. (2012), *Wychowanie fizyczne dla zdrowia. Aktywność fizyczna w plenerze wobec zdrowotnych potrzeb człowieka cywilizacji konsumpcyjnej*, Rzeszów: Wyd. Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Pluta B. (2012), Trendy obserwowane w rekreacji plenerowej, w: *Teoria i metodyka rekreacji ruchowej w świetle aktualnych badań*, red. W. Siwiński, B. Pluta, Poznań: Bogucki Wydawnictwo Naukowe.
- Przewęda R. (2012), Wprowadzenie, w: W. Pańczyk, *Wychowanie fizyczne dla zdrowia. Aktywność fizyczna w plenerze wobec zdrowotnych potrzeb człowieka cywilizacji konsumpcyjnej*, Rzeszów: Wyd. Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Siwiński W. (2007), *Współczesne problemy turystyki i rekreacji w badaniach empirycznych nauk społecznych*, Warszawa: Wyd. Wyższej Szkoły Ekonomicznej.

- Sonelski W. (2012), O pewnej metodzie realizacji programów edukacji przygodowej, w: *Edukacja przygodą. Outdoor i Adventure Education w Polsce: teoria, przykłady, konteksty*, red. E. Palamer-Kabacińska, A. Leśny, Warszawa: Fundacja Nauki i Przygody.
- Spitzer M. (2012), *Digitale Demenz*, München: Droemer Verlag.
- Szeja J.Z. (2008), Cywilizacja zabawy? Próba spojrzenia w przyszłość, *Homo communicativus. Filozofia – komunikacja – język – kultura*, nr 3(5): 147-154.
- Wołkowski P. (2008), Gry „browserowe” nowym wcieleniem rozrywki elektronicznej, *Homo communicativus. Filozofia – komunikacja – język – kultura*, nr 3(5): 155-159.
- Żylińska M. (2013), *Neurodydaktyka. Nauczanie i uczenie się przyjazne mózgowi*, Toruń: WN UMK.

The use of modern technology in selected recreational games and activities

Abstract. The purpose of this research is to present some recreational games and activities that use modern technologies. They can be used as alternative forms of outdoor recreation and educational activities, in order to promote this area of recreational activity in the modern physical culture. The authors attempted to determine whether people with mobile phones equipped with GPS know of the games and activities possible with it. The most popular games and outdoor games with a GPS module and modern computer technology are: Geocaching, Shutterspot, Geodashing Golf, and GeoVexilla. The study was performed on an arbitrarily selected group of 80 people aged 16 to 50 years old. An interview and diagnostic survey method was used to perform this research.

Keywords: outdoor games, outdoor recreation, outdoor education, modern technologies, satellite navigation

**Recenzenci „Studia Periegetica”
nr 11-12, 2014**

**Reviewers “Studia Periegetica”
issues 11-12, 2014**

- dr hab. Karolina Buczkowska – *Akademia Wychowania Fizycznego im. E. Piaseckiego w Poznaniu*
- dr hab. Krzysztof Kasprzak – *Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu*
- dr Wojciech Kisiało – *Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu*
- dr hab. Józef Komorowski – *Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu*
- prof. dr hab. Jacek Lewandowski – *Akademia Wychowania Fizycznego im. E. Piaseckiego w Poznaniu*
- dr Agnieszka Mrozińska – *Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu*
- dr Sławomir Palicki – *Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu*
- dr hab. Beata Pluta – *Akademia Wychowania Fizycznego im. E. Piaseckiego w Poznaniu*
- dr hab. Tomasz Sahaj – *Akademia Wychowania Fizycznego im. E. Piaseckiego w Poznaniu*
- dr Rafał Staszewski – *Uniwersytet Medyczny w Poznaniu*

Wymogi edytorskie Wydawnictwa WSB w Poznaniu dla autorów

Tekst

- kompletny, w postaci 1 wydruku oraz na płycie CD (w formacie *.doc lub *.rtf)
- pozbawiony fragmentów pozwalających zidentyfikować autora, np. *Jak wskazałem w pracy...* należy zastąpić formą bezosobową: *Jak wskazano w pracy...*

Układ tekstu

- imię i nazwisko autora, stopień/tytuł naukowy, afiliacja
- telefon, e-mail, adres
- tytuł artykułu
- streszczenie w języku polskim (do 1000 znaków ze spacjami)
- słowa kluczowe (do 8 słów)
- wstęp
- tekst główny podzielony na podrozdziały
- zakończenie (wniośki)
- bibliografia
- tytuł pracy, streszczenie i słowa kluczowe w języku angielskim

Objętość – do 1 arkusza wydawniczego wraz z rysunkami i tabelami (ok. 22 stron)

Marginesy – 2,5 cm z każdej strony

Numeracja stron – ciągła w obrębie całej publikacji, u dołu strony

Tekst główny

- czcionka Times New Roman z polskimi znakami, 12 pkt
- odstęp między wierszami – 1,5 pkt
- wyróżnienia – pismem półgrubym
- słowa obcojęzyczne – kursywą
- nazwiska użyte po raz pierwszy – pełne imię i nazwisko, kolejne przywołanie – samo nazwisko
- skróty – za pierwszym razem pełny termin, a skrót w nawiasie; dalej – tylko skrót, np. *jednostki samorządu terytorialnego (JST)*
- liczby do 4 cyfr – bez spacji i kropek (5000, a nie: 5.000 czy 5 000), a powyżej 5 cyfr – ze spacjami co 3 cyfry, licząc od prawej (5 000 000, a nie: 5.000.000)
- w liczbach dziesiętnych – przecinek, nie kropka (z wyjątkiem tekstów angielskich)

Cytaty

- poprzedzone wprowadzeniem (np. *Jak zauważył Jan Kowalski...*)
- ujęte w cudzysłowie, bez kursywy, dokładnie przytoczone,
- opuszczenia fragmentu cytowanego tekstu – zaznaczone za pomocą nawiasu kwadratowego: [...]
- wtrącenia własne w cytatach – opatrzone inicjałami autora: [moje – X.Y.]

Przypisy bibliograficzne

- umieszczone w tekście w nawiasach półokrągłych: nazwisko autora/redaktora, rok, strony: (Meyer 2010, s. 31-40)
- jeśli autorów jest więcej niż trzech, należy podać tylko nazwisko pierwszego z nich, a po nim: i in.: (Kaczmarek i in. 2005, s. 56-67)
- jeśli brak nazwiska autora/redaktora, należy podać kilka pierwszych słów tytułu książki/dokumentu: (Zmiana studium uwarunkowań 2008)
- w przypisie można zawrzeć dodatkowe informacje, np.: (por. Hadzik 2009, s. 38) lub: (cyt. za Szromek 2010, s. 52)
- jeśli autor wydał w danym roku więcej niż jedną publikację, to po dacie należy dodać kolejne litery alfabetu, np. (Nowak 2014a; 2014b)

Przypisy tekstowe, uzupełniające tekst główny (niebędące przywołaniem publikacji) oraz zawierające tytuły aktów

prawnych i adresy stron WWW – numerowane kolejno i umieszczone u dołu strony, czcionka 10 pkt, interlinia pojedyncza

Bibliografia

- pozbawiona numeracji
- uporządkowana alfabetycznie według nazwisk autorów/redaktorów i tytułów prac niemających autora/redaktora
- **artykuł w czasopiśmie** – nazwisko autora, inicjał imienia, rok w nawiasie, tytuł artykułu (prosto), tytuł czasopisma (kursywą), nr tomu, nr czasopisma:

Kozioł L., Muszyński Z. (2009). Atrakcyjność rewirów leśnych jako obszarów recepcji turystycznej, *Zeszyty Naukowe MWSE*, nr 2(13), s. 317-327.

- **pozycja książkowa** – nazwisko autora/redaktora, inicjał imienia, tytuł książki (kursywą), miejsce wydania: wydawnictwo:

Nozna A. (2009). *Ciechocinek. Tydzień w czarującym mieście*, Ciechocinek: Herold Book.

Seńczuk W. red. (2005). *Toksykologia*, Warszawa: Wyd. Lekarskie PZWL

- **rozdział pracy zbiorowej** – nazwisko autora rozdziału, inicjał imienia, tytuł rozdziału (prosto), w: nazwisko redaktora, inicjał imienia + (red.), tytuł pracy zbiorowej (kursywą), miejsce wydania: wydawnictwo:

Jacyszyn K. (2005). Czynniki warunkujące toksyczność, w: Seńczuk W. (red.), *Toksykologia*, Warszawa: Wyd. Lekarskie PZWL.

- **akty prawne**

Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym, t.j. Dz.U. z 2001 r., nr 142, poz. 1591.

Ustawa z dnia 19 listopada 1999 r. Prawo działalności gospodarczej, Dz.U. nr 101, poz. 1178 z późn. zm.

- **materiały z Internetu** (w nawiasie pełna data korzystania ze strony WWW):

www.ciechocinek.bipst.pl [28.05.2012].

Ilustracje

- edytowalne, wyłącznie czarno-białe,
- rysunki, wykresy i schematy – w plikach źródłowych (*.xls lub *.cdr)
- zdjęcia – w plikach źródłowych (najlepiej *.tif), rozdzielczość min. 300 dpi
- opatrzone numerem i źródłem (np. *opracowanie własne*)
- pozbawione napisów: półgrubych, wersalikami, białych na czarnym tle, czarnych wypełnień, dodatkowych ramek
- z odwołaniem w tekście (np. *zob. rys. 1*, a nie: *zob. rysunek poniżej/powyżej*)
- z objaśnieniem użytych skrótów
- z pisemną zgodą na przeniesienie praw autorskich

Tabele

- ponumerowane, opatrzone tytułem oraz źródłem (np. *opracowanie własne*)
- z odwołaniem w tekście (np. *zob. tab. 1*, a nie: *zob. tabela poniżej/powyżej*)
- każda rubryka wypełniona treścią
- skróty użyte w tabeli – objaśnione pod nią

Wzory matematyczne

- przygotowane w programie Microsoft Equation 3.0
- poprawnie zapisane potęgi i indeksy
- zmienne – kursywą, liczby i cyfry – pismem prostym
- znak mnożenia to: · lub × (nie gwiazdka czy „iks”)
- pisownia jednostek – według układu SI
- symbole objaśnione pod wzorem

